

*"Ko kontroliše prošlost, kontroliše sadašnjost.
Ko kontroliše sadašnjost, kontroliše budućnost"*
"1984.", George Orwell

Posvećeno svim nevinim žrtvama političkog nasilja
Posvećeno svima, koji su tokom istorije Crne Gore,
bili prepoznati kao prijetnja dominantnoj ideologiji

U znak sjećanja na M.Š.

PRIKRIVENE GROBNICE: SLUŽBENI TABU

Autori_ka:

Aleksandar Saša Zeković

Zorana Bačović

Zoran Čelebić

Izdavači:



Bulevar Svetog Petra Cetinjskog 10, Podgorica

www.kontrolapolicije.me



UDRUŽENJE PRAVNIKA

CRNE GORE

Lawyers Association of Montenegro

UDRUŽENJE PRAVNIKA CRNE GORE

Novaka Miloševa bb, Podgorica

<https://www.upcg.me/>

Recenzenti:

Miodrag Živković

prof. dr. sc Aleksandar Jakir

Miomir Đurišić

prof. dr. Husnija Kamberović

Biblioteka:

ISTORIJA LJUDSKIH PRAVA U CRNOJ GORI I POLICIJA

Knjiga treća

Urednici:

prof. dr Branislav Radulović

mr Aleksandar Saša Zeković

ALEKSANDAR SAŠA ZEKOVIĆ ZORANA BAĆOVIĆ ZORAN ČELEBIĆ

PRIKRIVENE GROBNICE: SLUŽBENI TABU

Podgorica 2024.

SADRŽAJ

SAŽETAK SUMMARY	7
UVODNA RIJEČ: RACIONALIZACIJA ODNOSA PREMA MRTVIMA	9
GRAĐANSKI NADZOR POLICIJE: BAVLJENJE PROŠLIM I SADAŠNJIM NEPRAVDAMA	13
ISTITUCIONALNI MEHANIZMI ZA PODSTICANJE VLADAVINE PRAVA: PROBLEMSKI PRITISAK KROZ POSLANIČKO PITANJE	39
DEMOKRATIJA I DOBRO UPRAVLJANJE ZEMLJOM PREVLADAVANJE PODJELA PREMA MRTVIMA	43
POŠTOVANJE MRTVIH: POSMRTNI OSTACI I POLITIČKO (NE)RASPOLOŽENJE	65
ZLOČINI IZ I PO ZAVRŠETKU DRUGOG SVJETSKOG RATA: ISKUSTVO HRVATSKE	69
DEBATA O (SOCIJALISTIČKOJ) PROŠLOSTI: “NEPRAVDE ISPRAVLJATI KOLIKO GOD JE TO MOGUĆE”	79
SUOČAVANJE S PROŠLOŠĆU I TRANZICIONA PRAVDA: ULOGA I DOPRINOS RELIGIJE	85
DEMOKRATIZACIJA SJEĆANJA NIJESMO PRIJETNJA JEDNI DRUGIMA	89
PRAVO NA ISTINU: ZAUSTAVITI DALJU STIGMATIZACIJU ŽRTAVA	99
TRANZICIONA PRAVDA DIO POLITIKE PROŠIRENJA EU: CRNA GORA I PROCESUIRANJE RATNIH ZLOČINA	103
KALIBRACIJA PATNJE: PRIZNANJE ŽRTAVA I HUMANIZACIJA MRTVIH	109
ZAVRŠNA RAZMATRANJA, ZAKLJUČCI I PREPORUKE: “MRTVA TIJELA (NI)JESU BITNA”	115
KRITIČKA OCJENA STRUČNE I NAUČNE VRIJEDNOSTI RADA: IZVODI IZ RECENZIIJA	117

SAŽETAK:

U ovom radu je istražen humanistički pristup i odnos prema civilnim, nevinim, žrtvama iz Drugog svjetskog rata i poratnog perioda u Crnoj Gori. Predstavljene su i analizirane aktivnosti policije i tužilaštva povodom navoda o postojanju prikrivene grobnice iz Drugog svjetskog rata u opštini Nikšić. Izuzev uglavnom površne priče o tzv. lijevim skretanjima (greškama), u socijalizmu se o prikrivenim i neobilježenim grobnicama ćutalo. Usljed ograničenih političkih i građanskih prava, bilo je nemoguće preduzeti konkretnije aktivnosti i inicijative u de fakto (iako mekom) totalitarnom sistemu. Te žrtve su, još uvijek, službeno nepriznate. Javnosti je ponuđeno razmatranje ovog pitanja kroz novu perspektivu koja koherentno uključuje i druge, povezane, činjenice i podatke kako bi se bolje razumio ovaj dio crnogorske prošlosti i ukupni kontekst. Format knjige je jednostavan i razumljiv pa pruža integrisan i sintetizovan pregled informacija sa namjerom da se čitaoci oslobode ideološke napetosti. Rezultati pokazuju da Crna Gora nije spremna za institucionalno suočavanje sa kršenjima ljudskih prava u tom razdoblju sopstvene istorije. Sistemsko nesnalaženje i uočene slabosti, ukazuju da je neophodan novi pristup, koji, nadalje, nije nužno da ostane isključivo u okvirima tužilačkih i policijskih okolnosti. Treba sagledati iskustva drugih zemalja i međunarodnih organizacija kako bi se ovo pitanje umjesto (ili ne samo) kao krivičnopravna stvar (zbog jasnih ograničenja i izazova), tretiralo i kao administrativno. To bi ubrzalo istraživanja arhivske građe o ratnom i poratnom periodu, postupke ekshumacija i pristojne sahrane posmrtnih ostataka. Odgovornost i praktično djelovanje države u pogledu poštovanja ljudskih prava ne prestaju, ni u situacijama kada nije moguće, iz objektivnih razloga, i postojanja brojnih prepreka, okončati (pred)istražne radnje. Svi mrtvi imaju pravo da počivaju u miru. Taj narativ je nepodijeljeno prisutan u demokratskom svijetu. Iako (je) objavljivanje ovog rada traži(lo) znatno zdravije i humanije političke prilike i odnose u Crnoj Gori, zastupa se racionalizacija odnosa prema mrtvima uz odlučno protivljenje stvaranju zamjenskog revizionističkog narativa.

Ključne riječi: Ljudska prava; Razumijevanje prošlosti; Masovne grobnice; Odnos prema mrtvima; Suočavanje s prošlošću; Socijalizam; Žrtve komunizma; Stigmatizacija žrtava; Vladavina prava

SUMMARY:**“CONCEALED MASS GRAVES: AN OFFICIAL TABOO”**

Aleksandar Sasa Zekovic, Zorana Bacovic and Zoran Celebic

Council for Civic Control of the Police & Lawyers Association of Montenegro, 2024

The book explores a humanistic approach and attitude towards innocent civilian victims of the World War II and the post-war period in Montenegro. It presents and analyses activities of the police and prosecution related to the allegations that there was a concealed mass grave (from the World War II) in the Municipality of Nikšić (Montenegro). In socialism, they were silent about the concealed and unmarked graves. Due to the limited political and civic rights, it was impossible to undertake any concrete activities and initiatives in the de facto (soft) totalitarian system. Those victims are still officially unrecognized. The book offers a consideration of this issue from a new perspective that coherently includes other connected facts and data with a view to ensuring better understanding of this part of Montenegrin past and the overall context. The format of the book is simple and easily read, so it provides an integrated and synthesised overview of information aimed at releasing readers of any ideological tension. The results of the research show that Montenegro is not ready on the institutional level to deal with the violations of human rights in that period of its history. The systemic confusion and the identified weaknesses show that a new approach is needed and that it does not necessarily have to remain only within the prosecutorial and police realms. Experience of other countries and international organizations should be considered, so that this issue is not treated (solely) as a criminal-law matter (due to the clear limitations and challenges), but as an administrative matter too. That would accelerate the research of archive materials about the war and post-war period, as well as the procedures of exhumation and burial of the remains. The responsibility and practical action of the state related to the respect for human rights never stop, not even in the situations where it is impossible, due to some objective reasons, to finalize (pre)investigative actions. All the dead have the right to rest in peace. This narrative is prevailing in the entire democratic world. Although publishing of this book seeks for significantly healthier and more humane political circumstances and relations in Montenegro, the author advocates for a rational approach to the dead with a decisive opposition to the attempts of development of any kind of substitute revisionist narrative.

Key words: Human Rights; Truth-seeking; Human Remains; Deathwork; Socialism; Facing the past; Understanding the Past; Humanism.

UVODNA RIJEČ:

RACIONALIZACIJA ODNOSA PREMA MRTVIMA

Ovaj rad predstavlja i analizira dokumentarne dokaze o aktivnostima policijskih službenika i državnog tužilaštva povodom navoda o postojanju prikrivene grobnice iz Drugog svjetskog rata u Nikšiću.

Radi se o posebnom pitanju, za koje je u Savjetu za građansku kontrolu rada policije kroz dva njegova saziva, postojalo nepokolebljivo gledište da se radi o temi od važnosti za crnogorsko društvo.¹ Vladalo je opredjeljenje da se kroz rad na pitanjima iz prošlosti doprinosi boljoj i stabiln(ij)oj budućnosti.

Vodeći se svojim ovlaštenjima, prepoznatom društvenom ulogom, iako sa skromnim i ograničenim resursima, Savjet za građansku kontrolu rada policije se trudio da pomogne da dođe do izražaja institucionalna odgovornost. Kroz sveukupnu i svestranu podršku procesu suočavanja s prošlošću u zemlji i regionu, Savjet je namjeravao pomoći da se ova i slična pitanja, iz dnevno-političke arene, konačno presele u institucionalne okvire, i da umjesto političara, glavnu riječ dobiju nadležni pravosudni i drugi organi, kao i historičari.

Podaci o praćenju rada policijskih službenika na predmetu prikrivene grobnice već su objavljeni kroz zaključke, saopštenja i izjave članova i zvaničnika Savjeta, kao i u publikacijama "Građani i policija: Izazovi povjerenja" i "Građani posmatraju policiju" koje se odnose na aktivnosti građanske kontrole policije u 2018. i 2019. godini.² Ovdje su sada sve te informacije sabrane, analizirane i pogodno, pregledno, predstavljene i raspravljene. Intencija je da se uvaži i objektivno predstave trenutno dostupne činjenice i izbjegne njihova subjektivna selekcija i interpretacija. Ovo je doprinos ne samo daljim istraživanjima, već i dijalogu o (razumijevanju) prošlosti za (bolju) budućnost.

U radu se kombinuju zvanični podaci državnih institucija, različita medijska saznanja, ocjene, intervencije i preporuke građanskog nadzora policije tokom šestogodišnjeg rada na predmetu (2018-2024).

Nadamo se da smo se opredijelili za koristan, jednostavan i razumljiv format, koji pruža integrisan i sintetizovan pregled informacija sa namjerom da se zainteresovana, čitalačka, javnost, oslobodi i bilo kakve vrste napetosti, kako lične, tako i ideološke.

Uporna komunikacija sa policijskom i državnotužilačkom organizacijom, uz primarno dosljedno praćenje primjene policijskih ovlaštenja i odnosa policije prema operativnim usmjerenjima nadležnog državnog tužilaštva, uz formiranje predmeta, značila je doprinos konačnom priznanju da žrtve postoje i očekivanju da bi se mogli provjeriti (i politički) motivi tih likvidacija (ubistava). Nesporno je da se, zbog postojanja i drugih lokacija u zemlji, može govoriti o obračunu sa političkim, ideološkim, protivnicima i političkim ubistvima.

¹ U periodu od kraja decembra 2015. do maja 2024. funkciju člana_ice Savjeta obavljali su ili i dalje obavljaju Vladimir Dobričanin, Aleksandar Saša Zeković, Aleksandar Mugoša, Dražen Cerović, Branislav Radulović, Zoran Čelebić, Aida Petrović i Milena Popović Samardžić.

² Dostupno onlajn: <http://kontrolapolicije.me/biblioteka/publikacije>

Tokom trajanja socijalističke Crne Gore postojanje prikrivenih i neobilježenih grobnica nije bila tema. U javnom diskursu, izvan konteksta tzv. lijevih skretanja, se uglavnom nije pominjala "nezgodna istina". Usljed ograničenja političkih i građanskih prava, bilo je sporno pa i nemoguće, izraziti određene stavove a naročito preduzeti, u tom pravcu, konkretnije, aktivnosti i inicijative, kako na ličnom, porodičnom ili organizacionom nivou (udruženja i slično) u de facto (iako mekom) totalitarnom sistemu. Nije bilo prijatno otvarati problematiku preispitivanja istih i otvarati priču o onima koji su bili protiv komunista, u ratu sa komunistima ili jednostavno nijesu bili za Komunističku partiju.

Kroz rad na predmetu, Savjet je definisao više legitimnih i konstruktivnih ciljeva. Kroz pojačani pritisak i praćenje rada nadležnih organa (da rade i postupaju po ovom predmetu), Savjet je imao intenciju da doprinosi unaprijeđenju institucionalne odgovornosti i isporučivanju činjenica. Takođe, Savjet je snažno zastupao pristup da kosturne ostatke svih osoba, posebno stradalih civila, iz Drugog svjetskog rata i nakon njega, treba dolično pokopati. Svi mrtvi imaju pravo da počivaju u miru. Čekaju na to. To je narativ koji je nepodijeljeno prisutan u demokratskom svijetu.

Ono što su (za)počeli crnogorsko tužilaštvo i policija, iako izgleda i jeste (pre)sporo, vodiće određenom rješenju. Po ovom pitanju, na to nesporno ukazuju svi dokumenti, uspostavila se i razvija se, kakva takva, saradnja, koja se svakako treba i unaprijediti. Pritisak potomaka i demokratske javnosti će rasti i u odnosu na druge lokacije u Crnoj Gori. I to je neminovno. Insistirace se na demistifikaciji nestalih i stradalih (mrtvih) osoba. Važno je za svakog pojedinca, za svaku porodicu, da na određeni način zatvore razdoblja iz prošlosti koje je često sa sobom nosilo i iskustvo odbacivanja, pripisavanja osjećaja krivice, sumnje, potrebe stalnog dokazivanja (da nije_su neprijatelj_i nove države) i da budu prihvaćeni. Pratio ih je narativ "poraženih" što je kod mnogih (do)nosilo i iskustvo diskriminacije.

Pregledni rad o tužilačko-policijskim aktivnostima, i građanskom nadzoru nad njima, u odnosu na navode o postojanju (masovne) prikrivene grobnice u Nikšiću inicijalno je završen početkom 2021. godine. I pored određenih napora, posebno nakon avgustovskih političkih promjena 2020. godine, suprotno očekivanjima, ove teme, ipak, nijesu naišle na potrebnu podršku. Nove vlasti, suprotno svim obećanjima, nijesu zapravo zatvorile nijedno pitanje iz prošlosti. Protokom vremena, autori_ka su gubili spremnost za objavu rada zbog čega su se odlučili, uz određene revizije, da pokrenu novi, dodatni, ciklus istraživanja i analiziranja kako bi se, nakon više od tri godine, utvrdio status predmeta, ali i praktično provjerila funkcionalnost institucija.

U svakom slučaju cijenimo da se integralnim predstavljanjem sakupljenih informacija doprinosi boljem razumijevanju ove materije odnosno područja. Insistiranje na integralnom predstavljanju sadržaja, što je inače i prepoznatljiva praksa, format rada, Savjeta za građansku kontrolu rada policije, pomaže da poruke budu jasn(ij)e, lako razumljive i da čitalačka publika nema dilema oko zaključaka. Takav pristup, vjerujemo, da doprinosi boljem razumijevanju ovog pitanja ali i unaprijeđenu pristupa javnim informacijama.

Na rad policijskih službenika pod operativnim (ru)vođenjem nadležnog državnog tužilaštva, što je bio primarni zadatak građanskog nadzora nad radom policije, gledano je kao na doprinos postupku koji je ipak prelaznog, privremenog karaktera, do konačne (neminovne) memorijalizacije ovog pitanja. Kroz svoj ukupan rad i posvećenost članova

i članica, kroz više svojih saziva, kao i svog osoblja, Savjet je imao namjeru da do izražaja dođe institucionalni pristup, funkcionalnost nadležnih državnih organa, i da se ograniči, koliko je god to bilo moguće, svaka vrsta manipulacije od bilo kojih političkih i drugih društvenih struktura i li aktera.

Aktivnosti i intervencije Savjeta bile su u funkciji doprinosa (bolje rečeno pritiska) utvrđivanju činjenica. Smatrali smo to načinom zaštite javnog sjećanja o kojoj govori Vladimir Petrović, ističući da se u "kritičnoj tački sećanja susreću istorija i pravo, politika i etika".³

Trudili smo da javnosti ponudimo razmatranje ovog pitanja kroz novu perspektivu koja koherentno uključuje i druge, povezane, činjenice i podatke što bi moglo da doprinose boljem razumijevanju ovog dijela prošlosti i ukupnog konteksta u kojem je postupao Savjet za građansku kontrolu rada policije. Osim što su sadržajno predstavljeni i analizirani pokrenuti postupci, odnosno preduzete službene mjere i radnje, oni se, na određeni način, povezuju sa širim društvenim, posebnom, političkim i pitanjima i odnosima. Dakle, prilična pažnja je posvećena kontekstualizaciji. Tokom čitavog rada na predmetu, Savjet je bio oprezan da se kod bilo koga u javnosti ne formiraju neosnovana uvjerenja ili očekivanja.

Na kraju, i mi bi ponovili, ono što je uobičajeno, kod (svih) studija ove i slične vrste: da vjerujemo da ponuđena građa, njena prezentacija i analiza, može poslužiti za dalja istraživanja a naročito za konačnu, dugoočekivanu, političku akciju.

Želimo da se naš, nadamo se, predani, posvećeni rad prepozna kao doprinos dugoočekivanom civilizacijskom iskoraku. Razmišljali smo kako će, u aktuelnom političkom i društvenom trenutku, biti primljena objava naše studije. Iako objavljivanje ovog rada traži znatno zdravije i humanije političke prilike i odnose u Crnoj Gori, odlučili smo, uprkos tome, da ga objavimo, u nadi da će se izbjeći politizacija onog o čemu je u radu riječ.

Svjesni smo da će biti onih koji će ovaj rad doživjeti kao doprinos revizionizmu. Na prostorima bivše nam države svakodnevni su pokušaji relativizovanja stvarnog stanja i činjenica, uz uvećavanje žrtava komunizma. Biće će i onih koji će prepoznati našu jasnu namjeru da (u)činimo otklon od revizionizma. Svjesni smo i onih kojima će se nametnuti pitanje, da ukoliko se ne nastupa sa pozicija revizionizma, koji je, onda, smisao ovog rada. Odgovor je jasan - racionalizacija odnosa prema mrtvima!

*Aleksandar Saša Zeković
Zorana Bačović
Zoran Čelebić*

³ Vladimir Petrović, "Modeli zaštite javnog sećanja u borbi protiv poricanja zločina";strane 131-39; časopis Forum za tranziciju pravdu, Fond za humanitarno pravo, april 2007, ISSN 1452-8711; dostupno i onlajn: https://www.hlc-rdc.org/images/stories/tranziciona_pravda/Forum_tranzicione_pravde_srpski.pdf

GRAĐANSKI NADZOR POLICIJE: BAVLJENJE PROŠLIM I SADAŠNJIM NEPRAVDAMA

Prikrivena grobnica u Nikšiću: Početak praćenja postupanja policije i primjene policijskih ovlaštenja

Građanka gospođa Ljubica Gojković Vukićević, tada novinarka Srpske radio i televizije u Podgorici, zatražila je od građanske kontrole policije da prati i ocijeni postupanje policije povodom objavljenih saznanja o postojanju masovne grobnice, iz Drugog svjetskog rata, u Nikšiću. Ona je ukazala da je dnevni list "Dan", krajem februara 2018, objavio opširan tekst o navodnom postojanju masovne grobnice koja datira, prema pretpostavkama, iz perioda Drugog svjetskog rata. U tekstu se pominje i poziv Upravi policije i Tužilaštvu da adekvatno reaguju ali do danas javnosti nijesu poznate njihove radnje i aktivnosti.⁴

Novinarka Gojković se obratila Savjetu za građansku kontrolu rada policije kako bi se provjerilo postupanje Uprave policije u konkretnom slučaju u smislu blagovremene primjene svih policijskih ovlaštenja, uključujući i obezbjeđenja mjesta zločina i komunikacije Uprave policije sa nadležnim tužilaštvom. Zatražila je informaciju o preduzetim radnjama i mjerama Uprave policije i ocjenu Savjeta povodom njih.⁵

Predmetom, u svojstvu obrađivača i izvjestioca, u kolegijumu, bili su zaduženi

dr Vladimir Dobričanin i mr Aleksandar Saša Zeković.

Savjet je od direktora Uprave policije zatražio detaljnu informaciju o svim aktivnostima Uprave policije povodom objavljene informacije.⁶

Tužilaštvo formiralo predmet, Policija preduzima mjere i radnje iz svoje nadležnosti

Uprava policije je obavijestila Savjet za građansku kontrolu rada policije da je, shodno zahtjevu Višeg državnog tužilaštva u Podgorici za preduzimanje potrebnih mjera, predmet Ktr. Br. 293/18 od 27. februara 2018, pomoćnik direktora Uprave policije za Sektor kriminalističke policije naložio službenicima Centra bezbjednosti (CB) Nikšić preduzimanje određenih službenih mjera i radnji.⁷

Direktor Uprave policije je obavijestio građansku kontrolu policije da je zbog značaja i važnosti obrade lica mjesta, posebnih uslova za vršenje uviđaja i zahtjeva za kvalitetno izuzimanje svih predmeta i tragova, naloženo da službenici CB Nikšić i Forenzičkog centra u Danilovgradu obezbijede lice mjesta, zajednički donesu plan aktivnosti i održe radni sastanak sa Višim državnim tužiocem u cilju što bolje

⁴ Dostupno onlajn: <https://old.dan.co.me/?nivo=3&rubrika=Vijest%20dana&clanak=636546&datum=2018-02-%2024&najdatum=2018-02-26>

⁵ Na osnovu obraćanja novinarku gospođu Gojković Vukićević u Savjetu za građansku kontrolu rada policije je formiran predmet, 15.03.2018, pod brojem 22-18; Dokumentacija Savjeta.

⁶ Dopis predsjednika Savjeta, Zorana Čelebića, direktoru Uprave policije, Slavku Stojanoviću, broj 22/1-18 od 15.03.2018; Dokumentacija Savjeta.

⁷ Dopis Sektora kriminalističke policije koji je potpisao direktor Uprave policije Slavko Stojanović 47 broj 050/18-19055/2 od 20.03.2018. godine zaprimljen u Savjetu 23.03.2018 i zaveden pod brojem 22/3-18; Dokumentacija Savjeta.

pripreme, sagledavanja potreba za angažovanjem drugih specijalizovanih službi i lica (speleologa, vatrogasne službe, gorske službe spasavanja, geologa, antropologa i sl.) i otklanjanja svih eventualnih nejasnoća, kako bi na adekvatan način sproveli uviđajne mjere i radnje na lokalitetu jame "Kotor" i propisno izuzeli pronađene predmete i tragove. Naglasio je da su aktivnosti na pripremi i samom vršenju uviđaja sa Višim državnim tužilaštvom u Podgorici u toku. Kako samo vršenje uviđaja, izuzimanje predmeta i tragova, propisno odlaganje ljudskih kostiju i vršenje DNK analize zahtijeva određeno vrijeme, direktor Uprave policije je najavio da će, po okončanju istih, o svemu, pisanim putem, informisati Savjet.⁸

Podnositeljki pritužbe (obraćanja), Savjet je dostavio odgovor Uprave policije na upoznavanje sa sadržinom i izjašnjenje. Odgovor Uprave policije, uz svoje (tehničko) saopštenje, Savjet je objavio i na svom web sajtu.⁹

Podnositeljka pritužbe u obraćanju Savjetu je konstatovala zadovoljstvo pristiglim pruženim podacima. Istakla je da je bez primjedbi i zahvalila Savjetu na brzo i efikasno predzuetim aktivnostima i pružanju odgovarajućeg obavještenja prema javnosti.

Prva ocjena o postupanju policije: Najavljena ozbiljna priprema i sprovođenje radnji

Savjet je konstatovao da je komunikacija Uprave policije i nadležnog državnog tužilaštva povodom krivičnog događaja redovna i profesionalna i da je najavljena

ozbiljna priprema i sprovođenje radnji u vezi sa predmetom uviđaja i mjesta na kojem se uviđaj preduzima.

Savjet je ocjenio da su predstavljene aktivnosti Uprave policije sistematične, temeljne i planske. Iako je realno pretpostaviti da je protokom vremena i djelovanjem brojnih nepovoljnih uslova, došlo do značajne kontaminacije i uništenja tragova, Savjet je iznio mišljenje da je potrebno bez odlaganja označiti, zaštititi i obezbijediti lokaciju u cilju prevencije od daljeg neovlašćenog pristupa i drugih mogućih aktivnosti.

Savjet je pozvao javnost i sve društvene aktere da ovom pitanju pristupe bez političke (zlo)upotrebe prošlosti i isključivo sa intencijom da se omogući primjena zakona, neometano djelovanje državnih institucija i iskaže primjeren i civilizovan odnos prema posmrtnim ostacima.

Polazeći od temeljnih vrijednosti današnje Crne Gore i privreženosti Vlade Crne Gore vladavini prava i kulturi ljudskih prava, Savjet za građansku kontrolu rada policije je, kod izdavanja svoje prve ocjene o primjeni policijskih ovlašćenja, iskazao uvjerenje da se, kroz konsultovanje tekovina Savjeta Evrope i iskustva više država članica Evropske unije, pitanje dostojne sahrane posmrtnih ostataka iz prikrivene grobnice zatvori uz odgovarajuću komunikaciju sa porodicama stradalih.¹⁰

Sa usvojenim zaključkom Savjet je upoznao i tadašnjeg predsjednika Crne Gore Filipa Vujanovića, kao i predsjednike Skupštine i Vlade Crne Gore, Ivana Brajovića i Duška Markovića. Zaključak, sa

⁸ Isto.

⁹ Dopis predsjednika Savjeta, Zorana Čelebića, broj 22/4-18 od 23.03.2018; Dokumentacija Savjeta

¹⁰ Jednoglasno usvojen zaključak Savjeta od strane svih tadašnjih članova mr A.S.Zekovića, doc. dr B.Radulovića, prof. dr D.Cerovića, ljekara V. Dobričanina i advokata Z. Čelebića broj 22/5-18 od 26.03.2018; Dokumentacija Savjeta, dostupno i onlajn: <http://kontrolapolicije.me/ocjene-preporuke-izvjestaji>

ocjenom Savjeta, dostavljen je i glavnom i odgovornom uredniku dnevne novine "Dan" Mladenu Milutinoviću i Mitropoliji crnogorsko-primorskoj.

Zbog interesa javnosti nastavljen rad na predmetu i savjetovanje policije

Savjet je odlučio da ne zatvara predmet, već da i dalje, po sopstvenoj inicijativi, nastavi da prati i ocjenjuje postupanje policijskih službenika. Ocijenjeno je, jedinstveno, da je to u interesu javnosti pa je rad nastavljen i u narednim godinama (2018-2024). Predmetom je, po izdavanju prve ocjene, nadalje bio zadužen Aleksandar Saša Zeković, (do kraja 2020. godine), a potom Zoran Čelebić, advokat, koji je, do objave rada, i dalje bio obrađivač i izvještalic po ovom slučaju.¹¹

Kroz dalji rad, uz česta oglašavanja (koja su bila primjerena bez namjere izobličavanja radnji policije i tužilaštva i neprimjerenog pritiska), objavljivanje dokumentacije i svojih nalaza i ocjena, Savjet je, shodno međunarodnim iskustvima, standardima i preporukama (u)činio, sve što je mogao, da državni organi, posebno Uprava policije, imaju posvećen, kontinuiran i odgovoran pristup i odnos. Savjetu je naročito bilo stalo da postupajući, nadležni, državni organi pridobiju, steknu, povjerenje i poštovanje javnosti i građana (po)vezanih za ovo pitanje, koji će kasnije imati i ulogu u memorijalizaciji.

Drugi odgovor policije: Uz tužilačku igru nadležnosti, nije određeno vrijeme uviđaja

Savjet se, početkom novembra 2018, na temelju interesovanja Milana Sekulovića, tada novinara dnevne novine "Dan", interesovao kod Uprave policije za novije preduzete aktivnosti, a u Više državno tužilaštvo da li su završene pripremne aktivnosti za vršenje uviđaja, da li je obavljen uviđaj, da li su izuzeti određeni tragovi i predmeti i da li su inicirane ili sprovedene određene aktivnosti u vezi sa propisnim odlaganjem ljudskih kostiju i vršenjem DNK analize.¹²

Uprava policije, u svom drugom odgovoru Savjetu po ovom slučaju, je navela da su policijski službenici CB Nikšić odmah po saznanju za grobnicu obavjestili državnog tužioca u Višem državnom tužilaštvu u Podgorici, a nakon toga prikupili obavještenja od građana koja su prosljedili tužiocu.

Na temelju komunikacije sa tužiocem, Uprava policije je upoznata da je predmetni slučaj dostavljen Specijalnom državnom tužiocu, a nakon toga vraćen Višem državnom tužilaštvu.

Shodno komunikaciji Uprave policije sa tužilaštvom, od 12. novembra 2018, a u cilju definisanja vremena početka vršenja uviđaja, policijski službenici su upoznati da još nije određeno vrijeme uviđaja obzirom na specifičnost predmeta kao i obim aktivnosti koje je potrebno odraditi, imajući u vidu protek vremena i "zauzetost predmetnog

¹¹ Aktivnosti (u 2018) predstavljene u slučaju "Prikrivene grobnice u Nikšiću: Provjereno postupanje policije", strana 199, u knjizi "Građani i policija: Izazovi povjerenja", A.S.Zeković i Z.Bačović; 2019 i u knjizi "Građani posmatraju policiju", poglavlje "Kultura sjećanja: Suočavanje s prošlošću", strane 289-93, A.S.Zeković, Z.Bačović i Z.Čelebić; 2024; Dostupno onlajn: <http://kontrolapolicije.me/biblioteka/publikacije>

¹² Dopis predsjednika Savjeta, Zorana Čelebića, broj 22/10-18, od 07.11.2018, direktoru Uprave policije dr Veselinu Veljoviću i državnoj tužiteljki u Višem državnom tužilaštvu u Podgorici Suzani Milić; Dokumentacija Savjeta

tužioca uslijed ranije preuzetih obaveza i predmeta u kojima postupa".¹³

Sa odgovorom direktora Uprave policije, Savjet je, 22. novembra 2018, upoznao novinarku gospođu Ljubicu Gojković Vukićević, Mitropoliju crnogorsko-primorsku i Eparhiju budimljansko-niškičku.

Kako je kasnio odgovor iz Višeg državnog tužilaštva, Savjet je odlučio da se obrati Vrhovnom državnom tužiocu Crne Gore odgovarajućom požurnicom (urgencijom).¹⁴

Prvi odgovor iz državnog tužilaštva: Početne predistražne radnje

Više državno tužilaštvo, nakon urgencije Savjeta, informisalo je, 26. decembra 2018, da je u vezi sa iznijetim slučajem formiralo predmet i od Uprave policije zahtijevalo preduzimanje određenih mjera i radnji, među kojima prvenstveno prikupljanje obavještenja od građana koji se povodom teksta iz medija budu javljali radi utvrđivanja identiteta najbližih srodnika osoba čiji se posmrtni ostaci nalaze u jami, obavještenja o vremenskom periodu njihovog nestanka kao i "izuzimanje uzoraka za DNK analizu od najbližih srodnika". Tužilaštvo je dalo nalog policiji da se lice mjesta identifikuje, što je i urađeno, a na lokalitet jame je prema dobijenim informacijama policijskih službenika, lično ukazala i pokazala ga, upravo novinarka Biljana Brašnjo, autorka navedenog teksta.

U odgovoru Savjetu, državna tužiteljka Suzana Milić je potvrdila da je lice mjesta identifikovano i, takođe, po nalogu tužilaštva fizički obezbjeđeno i zaštićeno

od eventualnog zatrpavanja uslijed elementarnih nepogoda, odrona i slično.

Ukazano je na složenost u postupanju u ovom predmetu i saopšteno da su pripremne radnje još uvijek u toku, jer podrazumijevaju pored tužilaštva, organizaciju i učešće više drugih službi (kako je navedeno i u aktu Uprave policije - Sektora kriminalističke policije) kao i postojanje odgovarajućih vremenskih uslova obzirom da radnje po ovom predmetu podrazumijevaju terenski rad.¹⁵

Odgovor Višeg državnog tužilaštva, Savjet je prosljedio na upoznavanje glavnom i odgovornom uredniku dnevne novine "Dan" i Pravoslavnoj crkvi.

Moralni konsenzus kompletnog Savjeta

Iako je na ovoj temi naročito insistirao mr Aleksandar Saša Zeković, oko ovog pitanja, je postojao potpuni moralni konsenzus kompletnog Savjeta. Iza ovog predmeta, bez namjere da se, na bilo koji način pristupa ili doprinosi reviziji istorije, stali su svi članovi Savjeta saziva 2015-20. Uz već pomenutog Zekovića, to su bili prof. dr Dražen Cerović, ljekar Vladimir Dobričanin, dr Branislav Radulović i advokat Zoran Čelebić.

Odnos prema ovom pitanju (je) govori(o) i o političkoj kulturi u Crnoj Gori. To nije toliko pitanje diskontinuiteta sa autoritarnim političkim nasljeđem koliko jeste podrazumijevana pretpostavka uspostavljene pravne države i vladavine prava.

Autori_ka, ukazuju na istaknutog autora na polju tranzicione pravde i političkog

¹³ Odgovor direktora Uprave policije dr Veselina Veljovića 47 broj 050/18-19055/2 od 19.11.2018, zaprimljen 20.11.2018 kada je i zaveden pod brojem 22/11-18; Dokumentacija Savjeta

¹⁴ Dopis predsjednika Savjeta, Zorana Čelebića, broj 22/15-18, od 19.12.2018, Vrhovnom državnom tužiocu Ivici Stankoviću; Dokumentacija Savjeta

¹⁵ Odgovor državne tužiteljke u Višem državnom tužilaštvu u Podgorici Suzane Milić Ktr. br 293/18 od 26.12.2018 zaveden u Savjetu 11.01.2019 pod brojem 22/16-18; Dokumentacija Savjeta

legitimiteta Nenada Dimitrijevića. Njegove misli o značaju, relevantnosti, prošlosti za današnji život, možda najbolje i predstavljaju jasno usmjerenje Savjeta za građansku kontrolu rada policije u procesu suočavanja s prošlošću: "Sama činjenica da su određena dela počinjena i da je nekom negde naneta određena šteta, da se nešto tako uopšte moglo desiti, sugerije nam kojim putem treba da krenemo kad se suočavamo s prošlošću".¹⁶

**Odgovor Vrhovnog državnog tužioca:
Specijalno državno tužilaštvo nije prihvatilo nadležnost**

Interesantno je za javnost i buduće istraživače ove važne, ali i dalje zapostavljene, teme obavještenje Vrhovnog državnog tužilaštva Crne Gore koje ukazuje da se unutar državnotužilačke organizacije diskutovalo o kvalifikovanju krivičnog djela, zbog čega je ovaj predmet, kratko, bio ustupljen, na dalji rad, Specijalnom državnom tužilaštvu. Tadašnji Vrhovni državni tužilac, Ivica Stanković, januara 2019, je informisao Savjet o preduzimanju određenih mjera i radnji u ovom predmetu, prvenstveno prikupljanje obavještenja od građana radi utvrđenja identiteta najbližih srodnika osoba čiji se posmrtni ostaci nalaze u jami, obavještenja o vremenu nestanka, kao i izuzimanje uzoraka za DNK analizu od najbližih srodnika, a sve radi utvrđivanja identiteta osoba kojima posmrtni ostaci pripadaju, kao i u pogledu naloga tužilaštva vezano za identifikaciju lica mjesta, nje-

govog fizičkog obezbijedenja i zaštite od elementarnih nepogoda.

U dopisu je navedeno i da je Više državno tužilaštvo u Podgorici, na temelju informacije policije zasnovane na obavještenju određenog broja građana, procijenilo da bi se u konkretnom slučaju radilo o krivičnom djelu iz glave XXXV Krivičnog zakonika Crne Gore - krivična djela protiv čovječnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom, koja su u nadležnosti Specijalnog državnog tužilaštva, zbog čega je shodno članu 3 Zakona o Specijalnom državnom tužilaštvu, predmetni spis dostavljen tom tužilaštvu na nadležnost.

Međutim, ovo tužilaštvo nije prihvatilo nadležnost u ovom slučaju, nalazeći da iz prikupljenih podataka od građana ne proizilaze osnovi sumnje da je izvršeno krivično djelo iz njihove nadležnosti i predmet vratilo u Više državno tužilaštvo u Podgorici, na dalji postupak i odluku.

Zaključujući odgovor, Vrhovni državni tužilac je naveo da su, obzirom na složenost i specifičnost u postupanju u ovom predmetu, pripremne radnje u toku.¹⁷

Tri godine kasnije, 27. juna 2022. godine, tadašnji ministar pravde, Marko Kovač, odgovarajući na poslaničko pitanje, u Skupštini Crne Gore, saopštio da je predmet o prikrivenoj grobnici na teritoriji opštine Nikšić od 20. juna 2022. godine (opet) u radu Specijalnog državnog tužilaštva Crne Gore.¹⁸ O tome više u poglavlju "Institucionalni mehanizmi za podsticanje vladavine prava: Problemski pritisak kroz poslaničko pitanje".

¹⁶ Dimitrijević, N: Reč 0354-5288 (73), (19) 11-50.

¹⁷ Dopis Vrhovnog državnog tužilaštva Tu. br. 293/18 od 11.01.2019 na arhivi Savjeta zaprimljen 28.01.2019 pod brojem 22/18-18; Dokumentacija Savjeta

¹⁸ "SDT formirao predmet: U jami posmrtni ostaci većeg broja neidentifikovanih civila iz Nikšića, utvrditi identitet eventualnih žrtava, uzrok i vrijeme smrti"; 28.06.2022; portal Aktuelno; Dostupno onlajn: <https://www.aktuelno.me/crna-gora/sdt-formirao-predmet-u-jami-posmrtni-ostaci-veceg-broja-neidentifikovanih-civila-iz-niksica-utvrditi-identitet-eventualnih-zrtava-uzrok-i-vrijeme-smrti/>

Obraćanje rukovoditeljki Višeg državnog tužilaštva: Da li je komunikacija sa potomcima odgovarajuća

Nakon protoka određenog vremena, Savjet se, 25. jula 2019, kod rukovoditeljke Višeg državnog tužilaštva u Podgorici, Vesne Jovičević, interesovao za, u međuvremenu, sprovedene radnje.

Imajući u vidu ranije saopšteni podatak da je Više državno tužilaštvo u Podgorici od Centra bezbjednosti (CB) Nikšić zahtijevalo prikupljanje obavještenja od građana koji se povodom teksta iz medija budu javljali radi utvrđivanja identiteta najbližih srodnika osoba čiji se posmrtni ostaci nalaze u jami, obavještenja o vremenskom periodu njihovog nestanka kao i izuzimanje uzoraka za DNK analizu od najbližih srodnika, Savjet se interesovao za mišljenje rukovoditeljke Višeg državnog tužilaštva u Podgorici da li je predmetna stvar dovoljno kvalitetno iskomunicirana sa javnošću.

Savjet je rukovoditeljku tužilaštva upoznao sa svojom ranijom ocjenom da se tim povodom, posebnim saopštenjem, treba oglasiti Uprava policije, ukazati da postupa po zahtjevu Višeg državnog tužilaštva u Podgorici i da pozove zainteresovane građane da ostvare kontakt sa CB Nikšić.¹⁹

Sa obraćanjem rukovoditeljki Višeg državnog tužilaštva u Podgorici, Savjet je upoznao Mitropoliju crnogorsko-primorsku.²⁰ Pravoslavni arhiepiskop cetinjski i mitropolit crnogorsko-primorski Amfilohije srdačno je zahvalio Savjetu za obavještenje o obraćanju rukovoditeljki Višeg državnog

tužilaštva u Podgorici u vezi postupanja policije i primjene policijskih ovlaštenja povodom skrivene grobnice na Vidrovanu iz Drugog svjetskog rata. "Za pohvalu je vaše čovjekoljublje" kazao je mitropolit Amfilohije i dodao da Mitropoliju raduje komunikacija na ćirilici koju sa njom vodi Savjet.²¹ Inače, Savjet je sa pravoslavnim eparhijama i svim građanima kama Crne Gore koji su se inicijalno obratili na ćirilici, na istom tom pismu nastavio svu dalju komunikaciju, do zaključenja predmeta.

Više državno tužilaštvo: Policija u bitnom postupila po nałogu tužilaštva

Zamjenica rukovodioca Višeg državnog tužilaštva u Podgorici, državna tužiteljka Lepa Medenica, prislijedila je Savjetu Informaciju postupajuće državne tužiteljke u predmetu povodom objavljenog članka u dnevnom novinama "Dan" o pronalasku masovne grobnice na teritoriji opštine Nikšić.²²

Postupajuća državna tužiteljka u Višem državnom tužilaštvu u Podgorici obavijestila je Savjet da je Uprava policije u bitnom postupila po nałogu tužilaštva o čemu je obaviještena aktom od 22. aprila 2019. godine. Informisala je Savjet da je zbog pribavljanja dokaza od značaja za rješavanje ovog slučaja, za 5. avgust 2019. godine, zakazan sastanak sa ovlašćenim policijskim službenicima Uprave policije - CB Nikšić, u cilju definisanja detalja vezanih za učešće neophodnih službi i način pris-

¹⁹ Dopis predsjednika Savjeta, Aleksandra Saše Zekovića, broj 22/20-18, od 25.07.2019, rukovoditeljki Višeg državnog tužilaštva u Podgorici Vesni Jovičević; Dokumentacija Savjeta

²⁰ Dopis predsjednika Savjeta, Aleksandra Saše Zekovića, broj 22/21-18, od 25.07.2019, Mitropoliji crnogorsko-primorskoj; Dokumentacija Savjeta

²¹ Obraćanje Mitropolita crnogorsko-primorskog Amfilohija predsjedniku Savjeta Aleksandru Saši Zekoviću AEM broj 960 od 01.08.2019, primljeno i zavedeno u Savjetu 19.08.2019. pod brojem 22/24-18; Dokumentacija Savjeta

²² Dopis zamjenice rukovodioca Višeg državnog tužilaštva u Podgorici Lepe Medenice Tu broj 773/19 od 29.07.2019 primljen i zaveden u Savjetu 19. avgusta 2019. pod brojem 22/23-18; Dokumentacija Savjeta

tupanja realizacije ekshumacije posmrtnih ostataka - kostiju iz jame "Kotor".

Tužiteljka Milić je posebno ukazala na neophodnost dogovaranja i obezbjeđenja sanitarno zdravstvene zaštite lica koja će preduzimati konkretne radnje vezano za ulazak u jamu radi uviđajnih radnji, pregleda, snimanja i izuzimanja posmrtnih ostataka - kostiju iz prostora, uslijed prisustva mikroorganizama u prostoru koji bi mogli ugroziti njihovo zdravlje. Savjet je informisan da će o dogovorenim i preduzetim radnjama biti "blagovremeno obaviještavan, kao i lica koja treba da daju uzorke za DNK analizu radi upoređenja i utvrđivanja srodničkog odnosa".²³

I sa ovim odgovorom Višeg državnog tužilaštva u Podgorici Savjet je upoznao Pravoslavnu crkvu i glavnog i odgovornog urednika dnevnog lista "Dan".

Ponovno interesovanje kod policije: Ima li napretka u radu na predmetu

Dopisom od 25. jula 2019. godine, pod oznakom hitno, Savjet se interesovao za aktivnosti Uprave policije preduete od novembra 2018.²⁴ Ponovo je preporučeno Upravi policije da se saopštenjem oglasi CB Nikšić kako bi obavijestili javnost da postupaju po zahtjevu Višeg državnog tužilaštva u Podgorici a zainteresovane građane pozvali da ostvare kontakt, posebno zbog DNK analiza. Ni ovog puta, preporuka nije uvažena. Savjet je insistirao na tome

jer regionalna iskustva potvrđuju važnost saradnje sa lokalnom zajednicom za uspješnost identifikacije kosturnih ostataka.²⁵

Međutim, Savjet je, polazeći od svog osnovnog zadatka, u maksimalnim granicama ovlašćenja i mogućnosti, više puta pozvao građane da ostvare bližu i blagovremenu komunikaciju i saradnju sa Upravom policije povodom postojanja prikrivene grobnice i nestanka bližnjih.²⁶ Kako nije bilo odgovora, Savjet se ponovo obratio Upravi policije, 3. septembra 2019. godine.²⁷

Direktor Uprave policije je nakon urgencije, pružio odgovor. Ponovio je, uglavnom, ranije poznate činjenice.

Podsjetio je da policijski službenici CB Nikšić postupaju u skladu sa obavezanim uputstvom i nalogom Višeg državnog tužioca u Podgorici, da su prikupili određeni broj obavještenja od građana u vezi saznanja o postojanju masovne grobnice "Kotor", locirane u mjestu Kuline. Obavještenja su prikupljena, precizirano je iz Uprave policije, od srodnika koji imaju saznanja i za koja postoji sumnja da su njihovi preci stradali u Drugom svjetskom ratu.

Kazao je da su na sastanku u Višem državnom tužilaštvu u Podgorici, od 5. avgusta 2019, predstavnici Uprave policije i Tužilaštva definisali plan daljih aktivnosti što podrazumijeva i angažovanje relevantnih službi koje će sudjelovati u njima. U cilju kvalitetne obrade lica mjesta i izuzimanja svih predmetnih tragova koji

²³ Dopis državne tužiteljke u Višem državnom tužilaštvu u Podgorici Suzane Milić predsjedniku Savjeta Aleksandru Saši Zekoviću broj 293/18 od 29.07.2019, zaprimljern u Savjetu 19.08.2019. pod brojem 22/23-18; Dokumentacija Savjeta

²⁴ Dopis predsjednika Savjeta, Aleksandra Saše Zekovića, broj 22/22-18, od 25.07.2019, direktoru Uprave policije dr Veselinu Veljoviću; Dokumentacija Savjeta

²⁵ "Identification of human remains from the Second World War mass graves uncovered in Bosnia and Herzegovina", grupa autora_ki, Dostupno onlajn: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4500967/>

²⁶ Dostupno onlajn: <https://old.dan.co.me/?nivo=3&rubrika=Drustvo&clanak=711369&datum=2019-09-05>

²⁷ Dopis predsjednika Savjeta, Aleksandra Saše Zekovića, broj 22/28-18, od 03.09.2019, direktoru Uprave policije dr Veselinu Veljoviću; Dokumentacija Savjeta

zahtijevaju posebne uslove za vršenje uviđaja, sagleđane su potrebe za angažovanjem specijalizovanih službi, kako bi se sa posebnim akcentom vodilo računa o mjerama bezbjednosti iz zdravstvene zaštite svih učesnika koji će biti angažovani na preduzimanju aktivnosti.

Zaključeno je da je neophodno prethodno obavijestiti Republičku sanitarnu inspekciju i Centar za ekotoksikološka ispitivanja i od njih zatražiti mišljenje nakon izvršenih analiza o mjerama zdravstvene bezbjednosti prilikom manipulisanja i boravka u prostoru gdje se nalaze posmrtni ostaci neodređenog broja osoba. Konstativali su da ova radnja ne smije započeti dok se ne steknu bezbjedni uslovi po život i zdravlje svih učesnika koji će biti nosioci ove aktivnosti.

Uprava policije je informisala da je u drugoj polovini avgusta 2019. od strane Višeg državnog tužioca u Podgorici, ostvaren kontakt sa odgovornom osobom u Republičkoj sanitarnoj inspekciji, koji su, nakon konsultacija sa Institutom za javno zdravlje (IJZ) Crne Gore u Podgorici, odlučili da zatraže mišljenje, praksu i iskustva iz zemalja iz regiona koji su se susrijetali sa ovom problematikom, kako bi se prevazišli eventualni problemi u radu.

Uprava policije je od Višeg državnog tužioca, 11. septembra 2019, obaviještena da je izdat nalog predstavniku Centra za ekotoksikološka ispitivanja, koji će 12. septembra 2019. godine, sa službenicima CB Nikšić, izaći na lice mjesta i tom prilikom izvršiti potrebnu analizu iz unutrašnjosti pronađene jame.

Uprava policije je dalje informisana da će biti angažovani i predstavnici IJZ radi vršenja drugih specijalizovanih analiza.

Nakon stečenih uslova i dobijenih nalaza od strane navedenih službi precizirano je i dodatno angažovanje: Speleološke službe (koja će preliminarno utvrditi prohodnost jame, odronjavanje i sve druge aktivnost), Vatrogasne službe, Gorske službe spašavanja, koja će asistirati službenicima koji su ovlašćeni za vršenje uviđaja u dijelu bezbjednog spuštanja i pružanja tehničke podrške, Ekipe hitne medicinske pomoći, službenika Forenzičkog centra Danilovgrad - Grupe za uviđaje sa adekvatnom tehničkom opremom i Grupe za DNK vještačenje i primarno angažovanje obducenta - vještaka sudsko-medicinske struke. "O ishodu preduzetih radnji bićete blagovremeno obaviješteni, a nakon ekshumacije posmrtnih ostataka kostiju i utvrđenja da se radi o ljudskim kostima, preduzeće se radnje identifikacije putem DNK vještačenja, kao i pozivanjem srodnika čiji biološki materijal će biti neophodan za sprovođenje ove službene radnje."²⁸

Interesovanje za ishod sastanka

Početkom septembra 2019. godine, Savjet se i kod Više državne tužiteljke, Suzane Milić, interesovao za ishod sastanka koji je, kako je najavljeno u prethodnoj njoj informaciji, bio zakazan za 5. avgust 2019. godine kao i ko je dužan da osigura navedenu sanitarnu zdravstvenu zaštitu i da li je rješavanje tog pitanja na bilo koji način sporno i može li to odložiti dalja postupanja Tužilaštva.²⁹ Savjet se, paralelno,

²⁸ Odgovor direktora Uprave policije dr V.Veljovića 01 broj 240/19-20469/2 od 19.09.2019 zaveden pod brojem 22/36-18; Dokumentacija Savjeta

²⁹ Dopis predsjednika Savjeta, Aleksandra Saše Zekovića, broj 22/29-18, od 03.09.2019, državnoj tužiteljki u Višem državnom tužilaštvu u Podgorici Suzani Milić; Dokumentacija Savjeta

i kod Uprave policije interesovao za dalje dogovore i napredak u postupanju.

Policija, uglavnom, opet ponavlja već poznate podatke

Uprava policije je ponovila prema Savjetu da policijski službenici CB Nikšić postupaju po nalogu Višeg državnog tužilaštva u Podgorici, te da su s tim u vezi, u prethodnom periodu, prikupili obavještenja od više građana u vezi saznanja o postojanju masovne grobnice "Kotor", locirane u mjestu Kuline, opština Nikšić, koji žive na navedenom lokalitetu ili su na tom području nastanjeni njihovi najbliži srodnici.

Uprava policije je ponovila da je u sjedištu Višeg državnog tužilaštva u Podgorici, 5. avgusta 2019, povodom pronalaska masovne grobnice na teritoriji opštine Nikšić, održan radni sastanak predstavnika policije i tužilaštva, na kojem su u cilju kvalitetne obrade lica mjesta i izuzimanja svih predmetnih tragova koji zahtijevaju posebne uslove za vršenje uviđaja sagledane potrebe za angažovanjem drugih specijalizovanih službi, gdje će se posebno voditi računa o mjerama bezbjednosti iz zdravstvene zaštite svih učesnika koji će biti angažovani na preduzimanju aktivnosti.

Ponovili su da je zaključeno neophodnim prethodno obavijestiti Republičku sanitarnu inspekciju i zatražiti mišljenje o sanitarno zdravstvenoj bezbjednosti prilikom manipulisanja i boravka u pro-

storu gdje se nalaze posmrtni ostaci neodređenog broja osoba.

Savjet je informisan da je navedena aktivnost realizovana u drugoj polovini avgusta 2019. godine, od strane Više državne tužiteljke te da je na temelju konsultacija sa Institutom za javno zdravlje u Podgorici odlučeno da se u kontekstu iznietog pitanja zatraže mišljenje i praksu iz zemalja regiona koje imaju iskustva sa ovom problematikom, radi prevazilaženja "eventualnih" problema u radu.³⁰

Na sastanku je (opet) dogovoreno, saopštila je Uprava policije, da je nakon stečenih uslova i dobijenog nalaza od strane sanitarne službe i spuštanja u jamu, potrebno angažovati specijalizovane službe. Uprava policije je saopštila da je na tom sastanku takođe dogovoreno da se prije izlaska na lice mjesta i preduzimanja uviđajnih radnji, ostvari korespondencija sa nadležnom sanitarnom inspekcijom, koju obavezu je preuzela Viša državna tužiteljka, uz zajednički stav da se ova radnja ne smije započeti dok se ne steknu bezbjedni uslovi po život i zdravlje svih učesnika koji će biti nosioci ove aktivnosti.³¹

Više državno tužilaštvo: Konačno (ot)počele radnje za pripremu uviđaja

Povodom dopisa iz Savjeta, broj 22/29-18 od 3. septembra 2019. godine, postupajuća državna tužiteljka u Višem

³⁰ Autori_ka ovu najavu ocjenjuju ohrabrujućom i izuzetno važnom jer Crna Gora može koristiti djelimična (zbog uspješnosti i posvećenosti) iskustva Srbije a posebno iskustva Slovenije i Hrvatske (koje su i članice EU i NATO). O tome više na ovim linkovima <http://www.komisija1944.mpravde.gov.rs/%20-%20Srbija>; <https://www.zakon.hr/z/454/Zakon-o-pronala%C5%BEnju%2C-obilje%C5%BEavanju-i-odr%C5%BEavanju-grobova-komunisti%C4%8Dkih-zlo%C4%8Dina-nakon-drugog-svjetskog-rata>; <https://brantitelji.gov.hr/mjere-14/nestale-osobe/zrtve-ii-svjetskog-rata-i-poslijeratnog-razdoblja/849> - Hrvatska; <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO7211>; <https://www.gov.si/zbirke/delovna-telesa/komisija-za-resevanje-vprasani-prikritih-grobisc/>; <https://communistcrimes.org/en/communist-crimes-slovenia-mass-graves-and-public-discussion> - Slovenija.

³¹ Odgovor direktora Uprave policije dr Veselina Veljovića 01 broj 050/19-18134/2 od 05.09.2019. koji je Savjet primio 09.09.2019 kada je i zaveden pod brojem 22/30-18; Dokumentacija Savjeta

državnom tužilaštvu je obavijestila da je 5. avgusta 2019. godine održan sastanak sa ovlašćenim policijskim službenicima Uprave policije - CB Nikšić, L.Š. i P.M, na kojem je, između ostalog, posebno dogovoreno preduzimanje radnji i mjera u cilju obezbjeđenja sanitarnog zdravstvene zaštite osoba koje budu preduzimale konkretne službene radnje kako ne bi došlo do ugrožavanja njihovog zdravlja. Tim povodom, pismeno i elektronskim putem, Više državno tužilaštvo u Podgorici obratilo se Upravi za inspeksijske poslove - Odsjeku za zdravstveno-sanitarnu inspekciju u Podgorici, Institutu za javno zdravlje - Epidemiološkoj službi u Podgorici i d.o.o Centru za ekotoksikološka ispitivanja u Podgorici. Međim, telefonskim putem su ostvareni kontakti sa dr V.O. iz Uprave za inspeksijske poslove, dr S.M. i dr B.R. iz Instituta za javno zdravlje, te D.Š. direktorkom Sektora za laboratorijsku dijagnostiku i zaštitu od zračenja d.o.o Centra za ekotoksikološka ispitivanja.

Povodom navedenih obraćanja, dobijene su i povratne informacije, i to, 10. septembra 2019. godine, od d.o.o Centra za ekotoksikološka ispitivanja, da je za 12.

septembar 2019. godine sa ovlašćenim policijskim službenicima CB Nikšić dogovoren izlazak na lice mjesta u 11 sati, kada će ovlašćeni uzorkivač tog Centra, R.Z, šef za analitiku vazduha, izvršiti potrebna mjerenja ispravnosti vazduha u samoj jami, što je neophodno radi utvrđivanja eventualnog prisustva otrovnih gasova, jer se radi o zatvorenom prostoru, i putem mejla akt Uprave za inspeksijske poslove - Odsjeka za zdravstveno-sanitarnu inspekciju, pomoćnice direktora, dr V.O., sa uputstvom o obaveznom nošenju zaštitne odjeće i obuće i dezinfekciji, prilikom obavljanja službenih radnji.³²

Institut za javno zdravlje je, od strane Tužilaštva, putem mejla obaviješten o kontaktima i terminu izlaska na lice mjesta ovlašćenog uzorkivača Centra za ekotoksikološka ispitivanja. Nakon telefonskog kontakta sa dr S.M, Tužilaštvu su, istog dana, data uputstva o nošenju zaštitne opreme i potrebnih vakcinacija lica koja budu ulazila u jamu zbog mogućih rizika, kao i dopis kojim obavještavaju da će i Institut za javno zdravlje pristupiti potrebnom uzorkovanju radi laboratorijskih analiza iz njihovog domena.³³

³² "Postupajući po Vašem aktu Ktr.br. 293/18 od 29.08.2019. godine, kojim se traži da Odsjek za zdravstveno-sanitarnu inspekciju preduzme mjere i radnje u skladu sa Zakonom o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti, obavještavamo Vas da je neophodno da se prilikom otvaranja jame zvane „Kotor“ na lokalitetu Kuline, opština Nikšić sa posmrtnim ostacima - NN lica i obavijanja izuzimanja posmrtnih ostataka i rada na njima - da lica koja će obavljati te poslove za vrijeme rada moraju nositi zaštitno odijelo sa gumenom kecljom, gumene dugačke rukavice i gumene čizme i da ne smiju imati rane, kraste ili posekotine. Zaštitna odeća i obuća ne smije se upotrebljavati za druge svrhe i mora se dezinfekovati posle svake upotrebe u skladu sa Pravilnikom o uslovima i načinu iskopavanja i prenošenja umrlih lica ("Sl.list SFRJ", broj 42/85). Nakon obavljenih poslova - vađenja posmrtnih ostataka predmetna jama i neposredna okolina treba da se dezinfekuje - hlornim krečom ili odgovarajućim dezinfekcionim sredstvom" navedeno je u odgovoru pomoćnice direktora Uprave za inspeksijske poslove Vlade Crne Gore, Odsjek za zdravstveno-sanitarnu inspekciju, dr V.O, broj: 0301/2019-7600 od 11.09.2019; Dokumentacija Savjeta

³³ Dr S.B. ispred Instituta za javno zdravlje Crne Gore je obavijestio postupajuću tužiteljku da su izvršili prikupljanje i analizu dostupne naučne i stručne literature vezane za navedenu problematiku, te da su na osnovu toga i drugih, trenutno, javno dostupnih podataka identifikovali moguće i teoretske rizike od zaraznih bolesti po zdravlje osoba koje će biti angažovane na predmetnoj lokaciji. "Kada se radi o uzorkovanju iz domena Instituta, a imajući u vidu raniju korespondenciju koju ste imali sa našim zaposlenima, Institut će kontaktirati ovlašćenog policijskog službenika CB Nikšić P.M. kako bi, prikupio odgovarajuće informacije i organizovao uzorkovanje koje

Radi potpunijeg informisanja Savjeta, državna tužiteljka je u prilogu svog odgovora dostavila kopije, prethodno sadržajno opisanih, akata što su svi članovi Savjeta pozdravili, prepoznajući, u konkretnom postupku, profesionalan i odgovoran pristup. Autori_ka ocjenjuju da su te aktivnosti zapravo predstavljale i konačan početak konkretnijeg tužilačkog postupanja i djelovanja u predmetu.

Državna tužiteljka Suzana Milić je obavijestila Savjet da je "planirano da se sve mjere i radnje preduzmu najkasnije do 20. septembra 2019. godine".³⁴

Institut za javno zdravlje: Konkretni podaci o rizicima

Tadašnji direktor Instituta za javno zdravlje, službeno je odgovorio na zahtjev državne tužiteljke u Višem državnom tužilaštvu, Suzane Milić, za preduzimanje mjera i radnji kojima bi se omogućilo ovlašćenim državnim službama i organima bezbjedno sprovođenje aktivnosti vezanih za ekshumaciju, transport i dalje postupanje sa posmrtnim ostacima na lokalitetu Kuline, opština Nikšić.

Direktor, prof. dr B.M, obavijestio je da Institut za javno zdravlje Crne Gore nije ustanova koja je u skladu sa Zakonom o zaštiti i zdravlju na radu („Sl.list RCG“, br. 34/14 i 44/18] i pratećim Pravilnikom o načinu i postupku procjene rizika na radnom mjestu („Sl.list RCG“, br. 43/07) ovlašćena za sprovođenje procjene rizika na radnom mjestu tako da je neophodno

da adekvatnu analizu rizika sprovede za to nadležna i ovlašćena ustanova.

"Bez obzira, Institut je izvršio prikupljanje i analizu dostupne naučne i stručne literature vezane za navedenu problematiku, te Vas na osnovu nje i trenutno javno dostupnih podataka obavještavamo o teoretskim rizicima po zdravlje na navedenoj lokaciji a koji su u domenu ekspertize Instituta: (1) Osnovna opasnost koja može biti povezana za navedene poslove porijeklom je od same lokacije i karakteristika radnoga mjesta te povećane mogućnosti povređivanja. Samim tim, neophodno je da sve angažovane osobe budu adekvatno zaštićene od tetanusa na način što će izvršiti provjeru vakcinalnog statusa i u skladu sa njim eventualno primiti nedostajuće i neophodne doze koje sadrže tetanusni toksoid [TT ill dT vakcina]; (2) S obzirom na vrijeme proteklo od smrti i činjenicu da se ne radi o smrtnim slučajevima prouzrokovanim zaraznim bolestima, procijenjeni nivo rizika od zaraznih bolesti po zdravlje angažovanih osoba je minimalan i u nivou rizika prisutnog prilikom uobičajenih poslova ekshumacije ljudskih ostataka jer većina uzročnika zaraznih bolesti ne može preživjeti dugo nakon sahrane; (3) Glavni zdravstveni rizik potiče od inhalacije prašine i aerosola koji može nastati prilikom manipulacije sa ljudskim ostacima. Minimalni teoretski rizik postoji od antraksa (koji može preživeti u vidu visoko otpornih spora dugo vremena) i od velikih boginja (variole) iz razloga što u literaturi postoje podaci da je virus otkriven u starim ljudskim ostacima iz kojih pak nije

mora biti u skladu sa standardima kvaliteta uvedenih u IJZ i obima akreditacije naših laboratorija. Institut ima u vidu značaj slučaja i neophodnost za hitnost u postupanju te će svoje aktivnosti organizovati u skladu sa tim" navodi se na kraju odgovora tadašnjeg zamjenika direktora IJZ, dr S.B, od 11.09.2019; Dokumentacija Savjeta
³⁴ Dopis državne tužiteljke u Višem državnom tužilaštvu u Podgorici Suzane Milić predsjedniku Savjeta Aleksandru Saši Zekoviću broj 293/18 od 11.09.2019, zaveden 16.09.2019. pod brojem 22/32-18; Dokumentacija Savjeta

mogao da bude kultivisan te se smatra da je izgubio svoju potentnost. Upotreba i korišćenje visoko filtrirajućih maski (FFP3 ili N99] pruža adekvatnu zaštitu od pomenutih infekcija" navedeno je u odgovoru direktora Instituta za javno zdravlje na zahtjev Višeg državnog tužilaštva Ktr. Br 293/18 od 29.08.2019. - ekshumacija ljudskih ostataka sa lokaliteta Kuline, opština Nikšić.³⁵

Takođe je ukazano da ako su na lokalitetu primijećeni slijepi miševi odnosno da lokacija predstavlja mjesto na kojem se mogu naći tragovi izmeta i/ili urina slijepih miševa da je u tom slučaju poželjno da angažovane osobe budu preekspoziciono zaštićene (vakcinisane) protiv bjesnila kako bi se rizik od ove bolesti minimizirao.

Direktor Instituta je predložio da se izvrše odgovarajuća uzorkovanja za analize koje su u domenu rada Instituta, prije svega mikrobiološko ispitivanje vazduha na bakterije. Takođe, sugerisano je da je potrebno izvršiti i druge analize vazduha i sredine koje nijesu u domenu rada Instituta a odnose se na kvalitet i fizičko-hemijski sastav vazduha. Navedene analize zavise od procjene rizika.

"Upotreba i korišćenje lične zaštitne opreme je obavezno a njen sastav i nivo bezbjednosti takođe treba da odgovaraju procijenjenom nivou rizika na radnom mjestu. Minimum lične zaštitne opreme treba da uključuje: zaštitne vodootporne kombinezone, gumene čizme, ranije pomenute zaštitne visokofiltrirajuće respiratorne maske (N99 ili FFP3), zaštitne naočare i/

ili vizire za oči i lice, nepropusne rukavice odgovarajuće debljine i sastava, pokrivač za glavu i sigurnosnu kacigu" navedeno je na kraju odgovora uz konstataciju, prema državnoj tužiteljki, da njoj i stručnim službama stoje na raspolaganju za dalje aktivnosti.³⁶

Nastavljeno obavještanje pravoslavnih eparhija o statusu predmeta

Uz kopije spisa iz predmeta koje potvrđuju preduzimanje potrebnih radnji i pominjanje, po prvi, i određenih rokova, Savjet za građansku kontrolu rada policije je upoznao Pravoslavnu crkvu sa odgovorom Višeg državnog tužilaštva u Podgorici.³⁷ Na septembarske dopise iz Savjeta, zahvalio je pravoslavni arhiepiskop cetinjski i mitropolit crnogorsko-primorski Amfilohije. "Posebno nas raduje sve što je dosad urađeno od zvaničnih organa na pripremi za konačno istraživanje ove jame. Sa nadom na konačno ostvarenje čovječnog čina, bez obzira na toliko zakašnjenje, ostajmo s poštovanjem".³⁸

Introsovanje kod nikšićke policije

Savjet je, 17. septembra 2019, pozvao načelnika CB Nikšić da informiše da li su ovlašćeni policijski službenici CB Nikšić dana 12. septembra 2019. godine izašli na mjesto prikrivene grobnice u opštini Nikšić kako bi ovlašćeni uzorkivač Centra za ekotoksikološka istraživanja izvršio potrebna mjerenja ispravnosti vazduha u jami.³⁹ Na

³⁵ Odgovor Instituta za javno zdravlje broj 01-7159 od 11.09.2019; Dokumentacija Savjeta

³⁶ Isto.

³⁷ Dopisi predsjednika Savjeta, Aleksandra Saše Zekovića, broj 22/34-18 i broj 22/38-18, od 17.09.2019 odnosno 26.09.2019, mitropolitu crnogorsko primorskom i episkopu budimljansko-nikšićkom; Dokumentacija Savjeta

³⁸ Obraćanje mitropolita crnogorsko-primorskog g. Amfilohija AEM br. 1130-3, 1283-3 od 3.12.2019 predsjedniku Savjeta A.S.Zekoviću zaprimljen na pisarnici 10.12.2019 pod br. 22/39-18; Dokumentacija Savjeta

³⁹ Dopis predsjednika Savjeta, Aleksandra Saše Zekovića, broj 22/33-18, od 17.09.2019, načelniku CB Nikšić Tihomiru Goranoviću; Dokumentacija Savjeta

ovo interesovanje Savjetu je odgovoreno iz direkcije policije.

Direktor Uprave policije, dr Veselin Veljović, je podsjetio da policijski službenici CB Nikšić, Stanice kriminalističke policije, "intezivno" preduzimaju mjere i radnje iz svoje nadležnosti u koordinaciji sa Višim državnim tužilaštvom u Podgorici, u cilju "kvalitetne obrade" lica mjesta "Jama Kotor" u kojoj se prema pisanju dnevnog lista „Dan“ nalazi masovna grobnica, na lokalitetu Kuline.

"Obavještavamo da su policijski službenici CB Nikšić, 12. septembra 2019. godine, shodno donesenim zaključcima sa radnog sastanka održanog u Višem državnom tužilaštvu u Podgorici, izašli na lice mjesta lokalitet Kuline, zaseok Dubrave, opština Nikšić, zajedno sa R.Ž, šefom jedinice za mjerenje kvaliteta ambijentalnog vazduha i uslova radne sredine u Centru za eko-toksikološka ispitivanja u Podgorici, kojom prilikom je izvršeno mjerenje hemijske štetnosti gasova upotrebom odgovarajućeg uređaja - sonde, na dubini od 25 metara. Od strane navedenog stručnog lica, biće naknadno dostavljen nalaz i mišljenje povodom izvršenog uzrokovanja" saopšteno je iz Uprave policije.

Takođe, Uprava policije je obavijestila da su policijski službenici CB Nikšić, 16. septembra 2019, zajedno sa sanitarno-ekološkim inženjerom Instituta za javno zdravlje Cme Gore, D.K, izašli na lice mjesta na lokalitet Kuline, kojom prilikom je izuzet uzorak vazduha iz predmetne jame u cilju sprovođenja mikrobiološke analize. Od strane ovlašćenog lica, izuzet i bris sa zida jame upotrebom vatenog štapića, takođe u

cilju mikrobiološke analize. O rezultatima sprovedenog uzrokovanja vazduha i brisa sa zida jame, ovlašćeno lice će naknadno dostaviti svoj nalaz i mišljenje.⁴⁰

Više državno tužilaštvo - Građanski nadzor policije: Stagnacija (prekid) komunikacije

Nakon septembra 2019. godine dolazi do određene stagnacije u komunikaciji Višeg državnog tužilaštva sa Savjetom za građansku kontrolu rada policije. Uprkos brojnim urgencijama izostajao je odgovor državne tužiteljke, u Višem državnom tužilaštvu, Suzane Milić.⁴¹ Nakon ponovnog interesovanja Savjeta, kraj februara 2020, o sprovedenim i planiranim aktivnostima u predstojećem periodu, u vezi sa pronalaskom prikrivene grobnice na teritoriji opštine Nikšić, konačno je pružen određeni odgovor. Ubrzo nakon toga dolazi do pandemije zarazne bolesti u cijeloj zemlji, što se, po pretpostavkama u Savjetu, razumljivo, moglo odraziti i na rad po ovom predmetu u državnotužilačkoj organizaciji.

Više državno tužilaštvo: Konkretno opisane sprovedene pripremne aktivnosti

Državna tužiteljka Višeg državnog tužilaštva je navela da je u prethodnom periodu, a u cilju obezbjeđenja sanitarno zdravstvene zaštite lica koja preduzimaju konkretne službene radnje vezano za ulazak i izuzimanje tragova iz jame, na zahtjev Tužilaštva, od strane stručnih lica izvršeno hemijsko i mikrobiološko uzorkovanje vazduha.

⁴⁰ Odgovor direktora Uprave policije, dr V.Veljovića, predsjedniku Savjeta A.S.Zekoviću 01 broj 050/19-21922 od 23.09.2019 zaprimljen 25.09.2019 i zaveden pod brojem 22/37-18; Dokumentacija Savjeta

⁴¹ Dopisi (urgencije) predsjednika Savjeta A.S.Zekovića br. 22/40-18 od 12.12.2019; br. 22/41-18 od 21.02.2020; Dokumentacija Savjeta

Tako je, 12. septembra 2019, Z.R, dipl. hemičar i šef jedinice za mjerenje kvaliteta ambijentalnog vazduha i uslova radne sredine pri Centru za eko-toksikološka ispitivanja Podgorica, izvršio mjerenje koncentracije ugljen dioksida na dubinama od 10 metara i 25 metara, kao i mjerenje vrijednosti koncentracije svih ostalih hemijski štetnih gasova na istim dubinama, pri čemu je, kako to proizilazi iz dostavljenog izvještaja Centra, na tim dubinama utvrđeno prisustvo ugljen dioksida čija je koncentracija bila 3950 mg/m³, odnosno 6480 mg/m³, što je ispod norme propisane Pravilnikom o mjerama zaštite i zdravlja ljudi na radu od rizika izloženosti hemijskim materijama, koja iznosi 9000 mg/m³.

Utvrđeno i da su izmjerene vrijednosti koncentracija svih ostalih mjerenih hemijski štetnih gasova na obje dubine jame bile ispod minimalnog detekcionog limita korišćene mjerne metode, međutim istim izvještajem Centra za eko-toksikološka ispitivanja Podgorica, obzirom na planirano izuzimanje kostiju iz jame, a koje se nalaze na njenom dnu, ukazano je i da je neophodno i obavezno izvršiti mjerenje hemijske štetnosti gasova, posebno ugljen dioksida, i prilikom realizacije planiranih aktivnosti u samoj jami, obzirom na lokaciju kostiju, radi preduzimanja odgovarajućih mjera zaštite svih lica koja će ulaziti u jamu, a ovo posebno iz razloga što su rezultati preduzetog mjerenja ukazali na evidentan porast koncentracije ugljen dioksida sa dubinom uzorkovanja i mjerenja, te da se mora imati u vidu činjenica da pri pritisku od 1 bara i temperaturi od 15 celzijusovih stepeni, gustina ugljen dioksida iznosi

1,97 kg/m³, te da je kao takav ovaj hemijski štetan gas za 50% teži od vazduha, uslijed čega u zatvorenom prostoru kao što je navedena jama, pada na dno i time istiskuje vazduh, zbog čega je koncentraciju tog gasa moguće izmjeriti jedino spuštanjem stručnog lica sa mjernom opremom na samo dno jame gdje se nalaze kosti koje treba izuzeti.

Državna tužiteljka je informisala Savjet i da je, 16. septembra 2019, K.D, sanitarno-ekološki inženjer Instituta za javno zdravlje Crne Gore, sa zida jame „Kotor“, na dubini od dva i po metra, vatenim štapićem izuzeo uzorak vazduha, u cilju mikrobiološke analize. Nju je o tome obavijestila Uprava policije - CB Nikšić, uz sačinjavanje službene zabilješke koja tužilaštvu još nije dostavljena.

U zaključnici dopisa, državna tužiteljka je navela da će po pribavljanju navedenog nalaza, koji tužilaštvo cijeni neophodnim u cilju sanitarno zdravstvene zaštite lica koja će preduzimati konkretne radnje vezano za ulazak u jamu radi uviđajnih radnji, pregleda, snimanja i radnje izuzimanja posmrtnih ostataka - kostiju sa dna jame, i o njegovim rezultatima, informisati Savjet kao i o daljim radnjama koje će se preduzimati ovim povodom, u predstojećem periodu.⁴²

Sa predmetnim odgovorom Višeg državnog tužilaštva, Savjet je, shodno ranijoj praksi u komunikaciji, upoznao uredništvo dnevne novine „Dan“ i Mitropoliju crnogorsko-primorsku i Episkopiju budimljansko-nikšićku.⁴³

⁴² Odgovor državne tužiteljke u Višem državnom tužilaštvu u Podgorici Suzane Milić Ktr. br 293/18 od 2. marta 2020. zaprimljen u Savjetu 11. marta 2020. godine pod brojem 22/18-42; Dokumentacija Savjeta

⁴³ Obavještenja predsjednika Savjeta A.S.Zekovića br. 22/43-18 od 13.03.2020 mitropolitu g. Amfilohiju i episkopu g. Joanikiju; Dokumentacija Savjeta

Opstrukcija rada državne tužiteljke ili neuredno vršenje tužilačke funkcije

U nastavku rada na predmetu, Savjet je načelnika CB Nikšić, upoznao sa odgovorom iz Višeg državnog tužilaštva i, s tim u vezi, iskazao interesovanje zašto nadležna tužiteljka sa radnjama sanitarno ekološkog inženjera Instituta za javno zdravlje Crne Gore, D.K. od 16. septembra 2019. godine, od strane službenika CB Nikšić upoznata tek, nakon pola godine, početkom marta 2020. godine.⁴⁴

Uprava policije u odgovoru dostavljenom Savjetu je negirala bilo kakvu odgovornost policijskih službenika, a na određeni način je saopšteno da državna tužiteljka ne govori istinu.⁴⁵

Uprava policije je informisala da policijski službenici CB Nikšić preduzimaju sve mjere i radnje iz okvira svojih nadležnosti, u zajedničkoj saradnji i postupanju sa predmetnom tužiteljkom Višeg državnog tužilaštva u Podgorici Suzanom Milić koja je u ovoj fazi rukovoditeljka. S tim u vezi, imenovana je, 12. septembra 2019, angažovala službenika Centra za ekotoksikološka ispitivanja u Podgorici R.Ž, šefa Jedinice za mjerenje kvaliteta ambijentalnog vazduha i uslova radne sredine, o čemu je telefonskim putem obavijestila službenike CB Nikšić, a potom zahtijevala da se sa njima ostvari kontakt u cilju zajedničkog odlaska na lice mjesta radi izvršenja potrebnih mjerenja i ispitivanja. Nakon završene službene radnje policijskih službenika CB Nikšić i pružene asistencije R.Ž. na licu mjesta sačinjena je službena zabilješka i obaviještena je državna tužiteljka Višeg državnog tužilaštva u Podgorici, koja je uz

to angažovala i službenika Instituta za javno zdravlje D.K. sanitarno-ekološkog inženjera, radi uzorkovanja vazduha iz predmetne jame u cilju sprovođenja mikrobiološke analize.

Shodno iznijetom, državna tužiteljka je telefonskim putem obavijestila policijske službenike CB Nikšić o angažovanju imenovanog sanitarno-ekološkog inženjera uz zahtjev da sa službenikom Instituta za javno zdravlje izađu na lice mjesta događaja kako bi se neometano sproveda radnja uzorkovanja vazduha u cilju vršenja daljih mikrobioloških analiza i obrada. Nakon završene službene radnje i pružene asistencije sačinjena je službena zabilješka i obaviještena državna tužiteljka Višeg državnog tužilaštva u Podgorici Suzana Milić.

Imenovana je potom, (tek-o.a), 2. marta 2020. godine (dakle tek nakon više urgencija iz Savjeta - o.a) telefonskim putem ostvarila komunikaciju sa policijskim službenicima CB Nikšić sa zahtjevom da joj se dostave službene zabilješke policijskih službenika CB Nikšić povodom izlaska na lice mjesta, prilikom uzorkovanja vazduha i izvršenog mjerenja koncentracije ugljen-dioksida, sa službenicima Centra za ekotoksikološka ispitivanja i Instituta za javno zdravlje Crne Gore.

Direktor Uprave policije u zaključnici dopisa je naveo da je državna tužiteljka o svim preduzetim mjerama i radnjama u predmetnoj stvari bila izviještena i upoznata odmah telefonskim putem od strane policijskih službenika CB Nikšić (na isti način kako je i ona sa njima komunicirala - o.a), te da su službene zabilješke o preduzetim mjerama i radnjama sa lica

⁴⁴ Dopis predsjednika Savjeta A.S.Zekovića br. 22/44-18 od 16.03.2020 načelniku CB Nikšić; Dokumentacija Savjeta

⁴⁵ Odgovor direktora Uprave policije, dr Veselina Veljovića, 01 broj 204/20-9198 od 1.04.2020. koji je u Savjetu zaprimljen 09.04.2020. pod brojem 22/46-18; Dokumentacija Savjeta

mjesta dostavljene Tužilaštvu, 2. marta 2020. godine, ali "ne s namjerom da se Tužilaštvo upozna ili pak obavijesti o prethodno preduzetim radnjama policijskih službenika".

Savjet se obratio državnoj tužiteljki Višeg državnog tužilaštva u Podgorici, upoznao je sa navodima iz Uprave policije kojim se negiraju njene, ranije, konstatacije i pozvao je da svi pokažu ozbiljnost i odgovornost u domenu svojih nadležnosti, što uključuje i međusobnu komunikaciju koja je u okviru prava javnosti da zna.

Apel Institutu za javno zdravlje: Nedostavljanje nalaza se odražava na (ne)-preduzimanje tužilačkih radnji

Povodom gore navedenog odgovora tužiteljke Suzane Milić, Savjet se obratio i direktoru Instituta za javno zdravlje Crne Gore s molbom da ova institucija učini sve što je potrebno kako bi se Višem državnom tužilaštvu u Podgorici bez daljeg odlaganja dostavio izvještaj o mikrobiološkoj analizi vazduha u jami "Kotor" jer to nije učinjeno već pola godine.

Savjet je podsjetio da je sanitarno ekološki inženjer Instituta za javno zdravlje Crne Gore D.K. još 16. septembra 2019, sa zida jame „Kotor“, izuzeo uzorak vazduha zbog njegove mikrobiološke analize ali da o tome nije dostavljen odgovarajući izvještaj.⁴⁶ Institut za javno zdravlje neposredno nikada nije odgovorio Savjetu za građansku kontrolu rada policije. U cilju pritiska, da se traženi izvještaj konačno dostavi Višem državnom tužilaštvu, Savjet se i javno oglašio.⁴⁷

Interesovanje da li je dostavljen nalaz: Zašto Institut za javno zdravlje ne saraduje sa tužilaštvom

U nastavku obrade predmeta, Savjet se, početkom maja 2020, kod državne tužiteljke Višeg državnog tužilaštva u Podgorici, interesovao da li je Institut za javno zdravlje Crne Gore ili sanitarno ekološki inženjer Instituta za javno zdravlje Crne Gore D.K. konačno dostavio Višem državnom tužilaštvu u Podgorici izvještaj o mikrobiološkoj analizi vazduha u jami "Kotor", kao i za napredak u radu i za aktuelni status tog predmeta.⁴⁸ Državna tužiteljka je ignorisala ovo obraćanje.

Ostaje nejasno zašto su u državnom tužilaštvu i Vladi Crne Gore tolerisali nesaradnju Instituta za javno zdravlje.

Nakon parlamentarne diskusije, još jedno obraćanje državnom tužilaštvu

Savjet se, 8. juna 2020, ponovo obratio državnoj tužiteljki u Višem državnom tužilaštvu u Podgorici, Suzani Milić, i podsjetio je da je i javno p(ro)zvao Institut za javno zdravlje Crne Gore da Višem državnom tužilaštvu u Podgorici bez daljeg odlaganja dostavi izvještaj o mikrobiološkoj analizi vazduha u jami "Kotor" jer to nije učinjeno navodno već pola godine.

U odgovoru na poslaničko pitanje Budimira Aleksića, tadašnji potpredsjednik Vlade Crne Gore i ministar pravde, Zoran Pažin, 2. juna 2020. godine, u Skupštini Crne Gore, je odgovorio da su Višem državnom tužilaštvu dostavljeni nedostajući izvještaji što su članovi Savjeta za građan-

⁴⁶ Dopis predsjednika Savjeta, Aleksandra Saše Zekovića, direktoru Instituta za javno zdravlje, dr B.M, br. 22/45-18 od 19.03.2020; Dokumentacija Savjeta

⁴⁷ Dostupno i onlajn: <https://old.dan.co.me/?nivo=3&datum=2020-03-26&rubrika=Drustvo&clanak=738563&-najdatum=2020-03-25>

⁴⁸ Dopis predsjednika Savjeta, Aleksandra Saše Zekovića, državnoj tužiteljki u Višem državnom tužilaštvu u Podgorici, Suzani Milić, br. 22/46-18 od 06.05.2020; Dokumentacija Savjeta

sku kontrolu rada policije razumijeli da više nema smetnji da se pristupi nastavku rada na predmetu. Tužiteljka je, istom prilikom, zamoljena da Savjet informiše o aktuelnim, trenutnim, aktivnostima Višeg državnog tužilaštva na ovom predmetu i koji su konkretni planovi sa jasnim rokovima.⁴⁹

Ponovno interesovanje kod tužiteljke: Uporno izostaje obavještanje javnosti o slučaju

Savjet za građansku kontrolu rada policije se, sredinom septembra 2020, ponovo interesovao kod Više državne tužiteljke, Suzane Milić, o trenutnom statusu predmeta i za informaciju o preduzetim radnjama i aktivnostima koje su preduzete u međuvremenu.⁵⁰

Više državno tužilaštvo nije na dalje komuniciralo sa Savjetom.

Imajući u vidu odgovor pružen na pitanje poslanika Budimira Aleksića, u Skupštini Crne Gore, 2. juna 2020, Savjet se interesovao za kopiju odgovora iz Višeg državnog tužilaštva, koji je, tom prilikom, pročitao potpredsjednik Vlade i ministar pravde Zoran Pažin.⁵¹ Na ovaj zahtjev ministar pravde Pažin nije odgovorio. U decembru 2020. obrazovana je i nova Vlada Crne Gore.

Imajući u vidu ukupne napore i snažan kontinuitet djelovanja, vezanim za monitoring postupanja policije po ovom slučaju, u određenim fazama, aktivnosti i radnje Savjeta, su podsjećale na svojevrjne prego-

vore, sa drugim institucijama, o vladavini prava.

Pitanjima iz prošlosti pristupati bez političkih manipulacija

Slučaj otkrivanja prikrivene grobnice iz Drugog svjetskog rata u Nikšiću u Savjetu za građansku kontrolu rada policije je godinama otvoren kako bi se pažljivo pratilo postupanje policijskih službenika. Dosadašnja primjena policijskih ovlašćenja (misli se na zaključno sa 2020. godinom) je bila profesionalna uz postupanje po instrukcijama nadležnog državnog tužilaštva. Noviji podaci iz državnotužilačke organizacije treba da ukazuju na napredak u postupanju i ne bi valjalo da budu kontradiktorni i zbudjujući u odnosu na prethodno saopšteno stanje.

Savjet je pozvao javnost i sve društvene aktere da ovom pitanju pristupe bez političke (zlo)upotrebe prošlosti i isključivo sa intencijom da se kroz primjenu zakona i nesmetano djelovanje državnih institucija, primjereno postupi sa posmrtnim ostacima u prikrivenoj grobnici (jami).

Savjet je ocijenio da rješavanje ovog pitanja nikako ne umanjuje tekovine antifazizma u Crnoj Gori. Naprotiv. Zakonitim i efikasnim djelovanjem državnih institucija i uz civilizovan odnos prema posmrtnim ostacima potvrđuje se privrženost Crne Gore vladavini prava i evropskim vrijednostima.

⁴⁹ Dopis predsjednika Savjeta, Aleksandra Saše Zekovića, državnoj tužiteljki u Višem državnom tužilaštvu u Podgorici, Suzani Milić, br. 22/47-18 od 08.06.2020; Dokumentacija Savjeta

⁵⁰ Dopis predsjednika Savjeta, Zorana Čelebića, državnoj tužiteljki u Višem državnom tužilaštvu u Podgorici, Suzani Milić, br. 22/50-18 od 11.09.2020; Dokumentacija Savjeta

⁵¹ Dopis predsjednika Savjeta, Zorana Čelebića, potpredsjedniku Vlade i ministru pravde Crne Gore Zoranu Pažinu br. 22/51-18 od 11.09.2020; Dokumentacija Savjeta

Iz Savjeta je ocijenjeno da je potrebno da civilno društvo, izvan retorike kroz saopštenja, pruži aktivan i principijelan doprinos ovom i drugim pitanjima vezanim za nasljeđe totalitarnih sistema.⁵²

Da se nije samoinicijativno i često interesovao za ovaj predmet, postupajući državni organi - Više državno tužilaštvo i Uprava policije - ne bi, i pored stalnih najava i obećanja, dijelili informacije sa Savjetom za građansku kontrolu rada policije. To ukazuje, između ostalog, na odsustvo profesionalne volje koju ipak, što je i ključni razlog, ne prati odgovarajuća politička volja i podrška prema ovoj temi.

O aktivnostima državnih organa po pitanju grobnice u Nikšiću i odnosu zvanične Crne Gore prema ovoj temi, Savjet je još 2020. godine odlučio da pripremi i publikuje posebnu informativno-dokumentacionu publikaciju.

Crna Gora je gotovo jedina zemlja koja je u procesu evroatlantskih integracija koja nema odgovor (zakonodavni, politički, administrativni) na zločine protiv čovječnosti počinjene tokom i nakon Drugog svjetskog rata što pogoduje reviziji prošlosti i negiranju i odbacivanju antifašizma.

Stalno ukazivanje na pažljiviji rad tužilaštva

Savjet za građansku kontrolu rada policije, od 2018. godine, je redovno komunicirao sa Višim državnim tužilaštvom u Podgorici i postupajućom državnim tužiteljkom Su-

zanom Milić povodom predmeta prikrivenih grobnica iz Drugog svjetskog rata (Ktr broj 293/18) pri čemu je primarno sprovodio nadzor nad primjenom policijskih ovlaštenja.

Savjet je, u njenom početnom izvještanju, uglavnom, nailazio na profesionalan i detaljan pristup. Ipak, na kasnija periodična interesovanja građanskog nadzora policije o napretku na predmetu, Državno tužilaštvo i Uprava policije su nerijetko ponavljali i prepričavali već poznate podatke (iz ranijih dopisa), koji nijesu bili uvijek relevantni i od pomoći u objašnjenju njihovih stvarnih aktivnosti i napora.

Više državno tužilaštvo, od prvog kvartala 2020. godine, je prestalo da odgovara na interesovanja i urgencije Savjeta.

Ipak za Savjet je svaka, pa i najmanja, aktivnost državnog tužilaštva, predstavlja, iako skromno i postepeno, priznanje diskontinuiteta s prošlošću, o čemu govori Nenad Dimitrijević.⁵³

Kod rukovoditeljke Višeg državnog tužilaštva u Podgorici, Lepe Medenice, Savjet se, u aprilu 2024, interesovao za trenutni status predmeta i za eventualno preduzete tužilačke radnje i aktivnosti od 2020. godine.⁵⁴ Ovim povodom Savjet je uputio i jednu požurnicu, elektronskim putem, nakon čega je, istog dana, dobio odgovor iz Višeg državnog tužilaštva u Podgorici koji se predstavlja u nastavku.

⁵² Predstavnik Savjeta za građansku kontrolu rada policije dao je, početkom septembra 2019. godine, izjavu dnevnom listu "Dan", novinaru gospodinu Milanu Sekuloviću, povodom aktivnosti policije i tužilaštva u predmetu prikrivene grobnice iz Drugog svjetskog rata; dostupno onlajn <http://www.kontrolapolicije.me/blog/pitanjima-iz-pro-C5%A1losti-pristupati-bez-politi-C4%8Dkih-manipulacija> i <https://old.dan.co.me/?nivo=3&rubrika=Drustvo&clanak=711369&datum=2019-09-05>

⁵³ Dimitrijević, Nenad "Zašto je prošlost važna", Peščanik, objavljeno 24.10.2005; Dostupno onlajn: <https://pescanik.net/zasto-je-proslost-vazna/>

⁵⁴ Dopis predsjednika Savjeta, Zorana Čelebića, br. 22-54/18 od 28.03.2024 rukovoditeljki Višeg državnog tužilaštva u Podgorici Lepi Medenici; Dokumentacija Savjeta

Zbog pandemije obustavljene sve aktivnosti Predmet (opet) u radu SDT

Državna tužiteljka u Višem državnom tužilaštvu u Podgorici, mr Ana Radović, odgovorila je na podnesak iz Savjeta za građansku kontrolu rada policije.

Podsjetila je, hornološki, na istorijat formiranja predmeta i preduzete radnje koje su već ranije, gore, detaljno predstavljene.

Više državno tužilaštvo napokon je pružilo do tada nepoznat podatak da je postupajuća državna tužiteljka, Suzana Milić, sačinila, 31. decembra 2021. godine, službenu zabilješku da zbog pojave opasne zarazne bolesti Covid 19, u periodu od marta 2020. godine pa do dana sačinjavanja službene zabilješke nijesu preduzete planirane radnje ulaska u jamu i prikupljanja dokaza i tragova, jer bi one zahtijevale angažovanje većeg broja ljudi na jednom mjestu, odnosno zatvorenom prostoru jame, gdje se ne bi mogli izbjeći međusobni kontakti i održavati propisana distanca.

Državna tužiteljka Radović obavijestila je Savjet da joj je 23. februara 2022. godine dodijeljen u rad ovaj predmet zbog prestanka funkcije državnog tužioca ranijoj obrađivačici.

Nakon analize spisa predmeta, cijeneći da u konkretnom postoji osnov sumnje da je izvršeno krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva iz člana 428 Krivičnog zakonika, ili neko drugo krivično djelo protiv čovječnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom, to je Radović, 9. juna 2022. godine, spise predmeta dostavila Specijalnom državnom tužilaštvu Crne Gore, koje je shodno članu 3 stav

1 Zakona o Specijalnom državnom tužilaštvu, nadležno da postupa u konkretnoj krivično-pravnoj stvari.

Nakon dostavljanja spisa predmeta Specijalnom državnom tužilaštvu, 9. juna 2022, Više državno tužilaštvo u Podgorici više nije postupalo u ovom predmetu.⁵⁵

Uz očiglednu sporost procesa na koju je, sa systemske strane, trebalo ukazati iz same državnotužilačke organizacije, izostaje duži niz godina, ekshumacija kosturnih ostataka, što, sve u cjelini, ukazuje na slabosti u propisima (mislimo i na normativne praznine) i institucionalnoj praksi. Valja voditi računa o interesima javnosti i potrebama srodnika i potomaka.

Obraćanje Vrhovnom državnom tužiocu zbog predmeta ratnog zločina

U Savjetu se stalno razmišljalo ne samo kako unaprijediti postupanje u sopstvenom radu po ovom predmetu, već i kako takav pristup, zanimanje, pažnju, prenijeti kod drugih, mnogo važnijih aktera ovog pitanja.

Predsjednik Savjeta, advokat Zoran Čelebić, obratio se i novoizabranom Vrhovnom državnom tužiocu Crne Gore, Miloradu Markoviću. Prije svega mu je u ime svih članova i članica Savjeta čestitao na imenovanju uz zajedničko uvjerenje svih da će njegov izbor doprinijeti daljem osnaživanju vladavine prava i unaprijeđenju ljudskih prava u u Crnoj Gori.

Savjet je novoimenovanog Vrhovnog državnog tužioca upoznao da je od 2018. godine komunicirao sa Višim državnim tužilaštvom u Podgorici povodom prikrivene grobnice, iz Drugog svjetskog rata, na teritoriji opštine Nikšić.

⁵⁵ Odgovor državne tužiteljke u Višem državnom tužilaštvu u Podgorici, mr Ane Radović, broj 293/18 od 11.04.2024, Savjetu za građansku kontrolu rada policije zaprimljen 11.04.2024. pod brojem 22/69-18; Dokumentacija Savjeta

“Ovom Savjetu, kao i brojnim drugim demokratskim strukturama u društvu, je stalo da se osnaži pažnja državotužilačke organizacije prema ovom i ostalim pitanjima iz procesa suočavanja s prošlošću”.⁵⁶

Savjet je Vrhovnog državnog tužioca upoznao da se obratio i Specijalnom državnom tužilaštvu Crne Gore koje je predmet preuzelo od juna 2022. godine.⁵⁷

Komunikacija sa novinarkom koja je policiji pokazala mjesto grobnice

Savjet za građansku kontrolu rada policije zatražio je mišljenje novinarkе Biljane Brašnje o postupanju policijskih službenika i primjeni policijskih ovlašćenja. Gospođa Brašnje, ranije novinarka dnevne novine Dan a sada RTV Nikšić, svojevrmeno je kontaktirana od službenika CB Nikšić kako bi i neposredno pokazala lokaciju na kojoj se navodno nalazi prikrivena grobnica iz Drugog svjetskog rata. Brašnje je godinama predano istraživala ovu temu da bi sa objavljivanjem prvih podataka počela 2018. godine, kroz tekstove u dnevnoj novini “Dan”. Ukazuje da je i danas to osjetljiva tema.

U odgovoru na upit Savjeta, novinarka Brašnje je prije svega ukazala da lokacija na kojoj se nalazi jama sa kosturnim ostacima ljudi nije adekvatno tretirana. Istakla je da je to mjesto obilazila više puta i da isto nije označeno.

Pohvalno se odnosi prema postupanju policijskih službenika. “Dan nakon što sam objavila prvi tekst, 2018. godine, kontaktirali su me iz CB Nikšić kako bih im pokazala lokaciju, što sam i učinila. Ističem, da su službenici policije toga dana pristupili na

pravi način, odnosno od mene su tražili, a i dobili, sve informacije koje sam u tom trenutku posjedovala. Plan je bio, pojašnjeno mi je tada, da se lokalitet obezbijedi fizički (da se označi i zabrani pristup) dok se ne pristupi konkretnim radnjama i mjerama. Policijski službenici su mi predočili da će se sve aktivnosti sprovoditi u koordinaciji sa Višim državnim tužilaštvom u Podgorici. Prema mojim saznanjima, policijski službenici su obilazili čitavo područje, predmetni rejon, razgovarali sa mještanima. Smatram da su u skladu sa svojim ovlašćenjima uradili ono što su trebali, ali su izostale aktivnosti tužilaštva” saopštila je novinarka Biljana Brašnje Savjetu za građansku kontrolu rada policije.⁵⁸

“Sama lokacija nije označena, obilazila sam je više puta, a s obzirom na to da je od prvog teksta (2018) proteklo više od šest godina i, mojih informacija, da je više nepoznatih osoba (ne mislim na službena lica) u više navrata boravilo na spornoj lokaciji (u ranim jutarnjim i kasnim večernjim satima) upitno je šta se dešavalo i u kakvom je stanju trenutno sama lokacija” kazala je Brašnje građanskom nadzoru policije.

Napomenula je da nikada nije dobila konkretne odgovore na upite koje je slala tužilaštvu. Posebno je zanimalo šta su policijski službenici sakupili kroz svoje terenske aktivnosti.

“U jednom od dopisa koje sam dobila upravo od Savjeta za građansku kontrolu rada policije navedeno je da je komunikacija policije i tužilaštva “redovna i profesionalna” (prva ocjena Savjeta - o.a), što prema mojim saznanjima, ne odgovara istini” kazala je gospođa Brašnje. “Nije mi poznato da je bilo šta od najavljenih aktiv-

⁵⁶ Dopis predsjednika Savjeta, Zorana Čelebića, br. 22-59/18 od 01.04.2024 Vrhovnom državnom tužiocu Crne Gore Miloradu Markoviću; Dokumentacija Savjeta

⁵⁷ Zakonom je definisano da glavni specijalni tužilac za svoj rad i rad Specijalnog državnog tužilaštva odgovara Vrhovnom državnom tužiocu, a specijalni tužioci za svoj rad odgovaraju Glavnom specijalnom tužiocu.

⁵⁸ Izjava novinarkе Biljane Brašnje od 8.04.2024; Dokumentacija Savjeta

nosti o angažovanju speleologa, antropologa, geologa i drugih stručnih lica, odrađeno“ dodala je ona.

Posebno je ovdje važno istaći izgrađen senzibilitet i dobro poznavanje konkretne materije od strane novinarkе Biljane Brašnje. U diskusiji sa građanskim nadzorom policije ona ukazuje na moguće dimenzije, manifestacije, odnosa današnjih potomaka žrtava i onih koji su sprovodili egzekucije. Razmišlja o reakciji svih kada se suoče sa činjenicama zajedničke tragedije. Tome pristupa moralno i traži humanistička rješenja koja u potpunosti korespondiraju sa onim što je i 2020. predlagano iz Ministarstva za ljudska i manjinska prava.⁵⁹

“S obzirom na brojne kontakte koje sam imala ovim povodom, smatram da se građani i dalje boje istine - ostali su potomci, bliži i dalji, kumovi, komšije. Svako ima nekog koga bi istina, objavljivanje imena direktnih egzekutora, uznemirila, izazvala eventualne netrpeljivosti, sukobe. Međutim, smatram i to da bez obzira na navedeno, svako zasluđuje da bude dostojno sahranjen, pa zato vjerujem da postoje metode - ne kriviti nikoga, ekshumirati, dostojanstveno sahraniti posmrtnе ostatke...Ukoliko u jami danas ima ljudskih posmrtnih ostataka, a razloge za takvu sumnju objasnila sam ukazivanjem na činjenicu da lokacija nije adekvatno obezbijeđena i da imam saznanja o protivzakonitim intervencijama prije nego je uopšte i obavljen, dugo najavljivani, uviđaj” kazala je građanka Biljana Brašnje, ugledna novinarka.

Savjet je iskazao poštovanje i zahvalnost građanki Biljani Brašnje, na njenom građanskom i profesionalnom angažmanu koje je doprinijelo aktiviranju društvenog

sjećanja, odgovornosti i institucionalnoj pažnji, uglavnom isključivo preko Savjeta za građansku kontrolu rada policije, traumatičnim događajima iz crnogorske prošlosti.

(Ne)adekvatno obezbjeđenje mjesto mogućeg krivičnog događaja: Prikrivena grobnica i dalje izložena kontaminaciji i uznemiravanju

Savjet za građansku kontrolu rada policije, 8. aprila 2024, obratio se ponovo Vrhovnom državnom tužiocu Crne Gore, Miloradu Markoviću, i obavijestio ga da su kroz nastavak rada na predmetu prikrivene grobnice iz Drugog svjetskog rata u Nikšiću dobijeni podaci da navodno nijesu istinite, ranije, tvrdnje iz Višeg državnog tužilaštva i Uprave policije da je lokacija, jama, “fizički obezbjeđena i zaštićena od eventualnog zatrpavanja uslijed elementarnih nepogoda, udara i slično”.⁶⁰

Novinarka Biljana Brašnje, (autorka tekst(ov)a na temelju kojih je u Višem državnom tužilaštvu i formiran predmet), 8. aprila 2024. godine ukazala je Savjetu da “sama lokacija nije označena” (obilazila ju je više puta), kao i da je od njenog prvog teksta proteklo više od šest godina i da ima saznanja da je više nepoznatih osoba u više navrata boravilo na spornoj lokaciji, što bi, prema našem tumačenju, moglo da podrazumijeva (uključuje) i uništavanje ili prikrivanje dokaza.

Kazivanje novinarkе Brašnje je značajno i iz razloga što ne treba u potpunosti odbaciti i isključiti mogućnost da i dalje postoje strukture i pojedinci kojima bi odgovaralo da se ugrozi postojanje i vrijednost dokaznih materijala kod daljeg preduzimanja

⁵⁹ Pogledati u ovom radu “Ministarstvo za ljudska i manjinska prava podržalo pristup Savjeta: Prikrivene ili neoznačene grobnice su mjesta savjesti”, poglavlje “Demokratija i dobro upravljanje: Prevladavanje podjela prema mrtvima”.

⁶⁰ Odgovor državne tužiteljke u Višem državnom tužilaštvu u Podgorici, Suzane Milić, Ktr. br 293/18 od 26.12.2018 zaprimljen Savjetu 11.01.2019 pod brojem 22/16-18; Dokumentacija Savjeta

službenih mjera i radnji na koje se ionako (pre)dugo čeka.

Predsjednik Savjeta, Zoran Čelebić, je zamolio da se obraćanje ne shvati kao pritisak na rad državnih tužilaca, jer svi "članovi_ice Savjeta snažno podržavaju i poštuju autonomiju i samostalnost u radu državnih tužilaca i državnotužilačke organizacije".

Savjet je pozvao Vrhovnog državnog tužioca da razmotri mogućnost pružanja, davanja, određenih usmjerenja, uputstva, prema postupajućim državnim tužiocima kako bi naložili policijskim službenicima da se lokacija napokon adekvatno zaštiti, kao i da se ostvari kvalitetn(ij)a komunikacija sa potomcima i srodnici(a) osoba koje su nestale u tom periodu i za koje postoji pretpostavka, sumnja, da su ubijeni, pa i ubačeni u jamu.

Kako nije bilo blagovremenog odgovora, Savjet je uputio odgovarajuću urgenciju i ukazao Vrhovom državnom tužiocu Crne Gore da su posmrtni ostaci aposolutni dokaz smrti i kao takvi za srodnike, potomke i javnost u cjelini od značaja za sve dalje komemorativne aktivnosti.

Obraćanje Specijalnom državnom tužilaštvu Crne Gore

Predmeti bi mogli da se nagomilaju?

Savjet za građansku kontrolu rada policije obratio se, 10. aprila 2024, Glavnom specijalnom tužiocu Vladimiru Novoviću sa molbom da pruži, onoliko koliko je to moguće i ne šteti postupku, informacije (1) o razlozima odluke da Specijalno državno tužilaštvo Crne Gore, ipak, prihvati nadležnost u konkretnom predmetu iako je prethodno (navedeno gore) odbijena nadležnost istog; (2) koji je trenutni status predmeta; (3) koji su ključni izazovi i problemi sa kojima se u radu na ovom predmetu nosi, suočava, postupajuće Specijalno državno tužilaštvo i (4) da li su, u

međuvremenu, Specijalnom državnom tužilaštvu prijavljene i druge lokacije, u Crnoj Gori, na kojima se nalaze kosturni ostaci nevinih civilnih žrtava stradalih tokom i neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata, tj. oslobođenja zemlje.

Savjet je podsjetio Glavnog specijalnog tužioca da od 2018. godine komunicira sa državnim tužilaštvom povodom predmeta prikrivenih grobnica iz Drugog svjetskog rata, prateći u tom pravcu primjenu policijskih ovlašćenja i postupanje policije.

Savjet je, 19. novembra 2018. godine, informisan da je na temelju "komunikacije sa tužiocem, Uprava policije upoznata da je predmetni slučaj dostavljen Specijalnom državnom tužilaštvu, a nakon toga vraćen Višem državnom tužilaštvu".

Savjet je podsjetio, Glavnog specijalnog tužioca, da je (tadašnji) Vrhovni državni tužilac Crne Gore saopštio, još 11. januara 2019, da je Više državno tužilaštvo u Podgorici, na temelju informacije policije zasnovane na obavještenju određenog broja građana, procijenilo da bi se u konkretnom slučaju radilo o krivičnom djelu iz glave XXXV KZCG – krivična djela protiv čovječnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom, koja su u nadležnosti Specijalnog državnog tužilaštva, zbog čega je shodno članu 3 Zakona o Specijalnom državnom tužilaštvu, predmetni spis dostavljen tom tužilaštvu na nadležnost. Međutim, ovo tužilaštvo, shodno obavještenju Vrhovnog državnog tužioca, Tu. br. 293/18, nije prihvatilo nadležnost u ovom slučaju, "nalazeći da iz prikupljenih podataka od građana ne proizilaze osnovi sumnje da je izvršeno krivično djelo iz nadležnosti Specijalnog državnog tužilaštva i predmet vratilo u Više državno tužilaštvo u Podgorici, na dalji postupak i odluku".

Kontinuirano prateći ovu problematiku (prikrivene grobnice iz i nakon Drugog

svjetskog rata) i konkretni predmet o kojem je detaljno pisano i u izvještajnim publikacijama Savjeta (“Građani i policija: Izazovi povjerenja” i “Građani posmatraju policiju”), iz parlamentarne diskusije, kroz dopunjeni odgovor, od 28. juna 2022, tadašnjeg ministra pravde Marka Kovača, na pitanje poslanika, dr Budimira Aleksića, javnost i Savjet su saznali da je predmet iz Višeg državnog tužilaštva (opet) ustupljen, 9. juna 2022. godine, na nadležnost Specijalnom državnom tužilaštvu koje je 20. juna iste godine formiralo predmet “jer je ocijenjeno da postoji osnov sumnje da je u konkretnom izvršeno krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva ili neko drugo krivično djelo protiv covječnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom”.

U ime svih članova, predsjednik je prenio punu podršku Savjeta u radu Specijalnom državnom tužilaštvu i naglasio, da se interesovanje za predmet ne shvati na bilo koji način kao pritisak ili neprimjeren uticaj na nezavisnost i samostalnost Specijalnog državnog tužilaštva do koje, Savjet u cjelini naročito drži i poštuje je.⁶¹

Kako nije bilo blagovremenog odgovora ni od Glavnog specijalnog tužioca, Savjet je uputio urgenciju.

Interesovanje za analitičke proizvode policije

Od vršioca dužnosti direktora Uprave policije, Aleksandra Radovića, shodno svojim ovlaštenjima, Savjet je zatražio informaciju o preduzetim radnjama i aktivnostima policijskih službenika od

septembra 2020. do početka 2024. godine povodom predmeta koji je u Višem državnom tužilaštvu u Podgorici nosio oznaku Ktr 293/18 a odnosi se na postojanje prikrivene masovne grobnice (jame) “Kotor”, iz Drugog svjetskog rata, locirane u mjestu Kuline, u opštini Nikšić.⁶²

Specijalna policija snimila unutrašnjost jame: Registrovan veći broj kosturnih ostataka

Načelnik Odjeljenja za koordinaciju policijskih i sa njima povezanih poslova u Upravi policije, Vladan Popović, nakon požurnice direktoru Uprave policije, Savjetu je, 22. aprila 2024. godine, dostavio odgovor Regionalnog centra bezbjednosti “Zapad”, broj 074/24-2617 od 15. aprila 2024. godine.⁶³

Vezano za akt Savjeta za građansku kontrolu rada policije, broj 22/57-18, od 28. marta 2024 godine, Regionalni centar bezbjednosti “Zapad”, obavijestio je sjedište Uprave policije, da je rukovođenje istragom u predmetu koji je formiran povodom postojanja prikrivene masovne grobnice (jame) “Kotor”, u mjestu Kuline, preuzelo Specijalno državno tužilaštvo.

“S obzirom na navedeno, policijski službenici Odjeljenja bezbjednosti (OB) Nikšić su 24. juna 2022. godine, postupili po zahtjevu Specijalnog državnog tužioca Saše Čadenovića i pružili asistenciju policijskim službenicima Sektora policije posebne namjene PTJ (Protivteroristička jedinica - o.a.), koji su specijalizovanim kamerama izvršili snimanje unutrašnjosti jame u mjestu Kuline. Naime, navedeno sni-

⁶¹ Dopis predsjednika Savjeta, Zorana Čelebića, Glavnom specijalnom tužiocu u Specijalnom državnom tužilaštvu Crne Gore, Vladimiru Novoviću, od 10.04.2024 broj 22/18; Dokumentacija Savjeta

⁶² Dopis predsjednika Savjeta, Zorana Čelebića, br. 22-57/18 od 28.03.2024 v.d. Direktor Uprave policije Aleksandru Radoviću; Dokumentacija Savjeta

⁶³ Odgovor Uprave policije, načelnika Odjeljenja za koordinaciju policijskih i sa njima povezanih poslova Vladana Popovića, broj 074/24-2617 od 15.04.2024 zaprimljen 22.04.2024 pod brojem 22/80-18; Dokumentacija Savjeta

manje je izvršeno po zahtjevu postupajućeg tužioca, a u cilju ispitivanja mogućnosti spuštanja u jamu i sprovođenja daljih policijsko - tužilačkih mjera i radnji”.⁶⁴

“Prema preliminarnim rezultatima sprovedene radnje snimanja, od strane policijskih službenika PTJ, saopšteno je da se prva „soba“ gdje se nalazi veća količina ljudskih ostataka - kostiju, nalazi na dubini između 35 i 36 metara i ista se proteže horizontalno, tako da nije bilo moguće vršiti dalja snimanja i fotografisanja opremom za snimanje koja je u tom trenutku bila u posjedu pripadnika PTJ. Fotografije i snimci sačinjeni ovom prilikom, nalaze se u posjedu policijskih službenika PTJ”.⁶⁵

Na kraju informacije iz Uprave policije je navedeno da će policijski službenici OB Nikšić nastaviti sa preduzimanjem mjera i radnji iz svoje nadležnosti, a u saradnji sa postupajućim tužilaštvom, u cilju utvrđivanja svih bitnih činjenica vezanih za navedeni predmet.

U odnosu na ove aktivnosti, Savjet je konstatovao da je postupanje policije bilo profesionalno i u skladu sa obavezama koje (joj) definiše Zakon o krivičnom postupku koju podrazumijevaju i pružanje (kriminalističko-tehničke) pomoći.⁶⁶

Savjet je odlučio da od Uprave policije zatraži dostupne fotografije unutrašnjosti jame i zbog interesa javnosti, neke od njih, objavi u ovoj tematskoj analizi smatrajući da se na taj način doprinosi pozitivnoj legitimaciji policijske i državnotužilačke organizacije.⁶⁷

Nije neuobičajeno da se kod ovakvih predmeta angažuju pripadnici specijalne policije i vojske. Na to ukazuje i iskustvo Tužilaštva Bosne i Hercegovine koje je zbog rada na slučaju “Jama Radača”, na teritoriji Mostara, angažovalo alpinističke timove iz policije i oružanih snaga jer se radilo o nepristupačnom terenu velike dubine.⁶⁸

Povodom usvojenog Zaključka od 14. maja 2024. godine, predsjednik Savjeta, advokat Zoran Čelebić je obavio telefonsku konsultaciju koja je bila i urgencija povodom zahtjeva iz stava 8. Početkom juna, istim povodom je upućena, i pisana urgencija.⁶⁹

⁶⁴ Informacija Regionalnog centra bezbjednosti “Zapad” 78/3 broj 074/24-2617 od 15.04.2024. godine koju je za Odjeljenje za koordinaciju policijskih i sa njima vezanih poslova sačinio Radovan Radulović, viši policijski inspektor I klase; Dokumentacija Savjeta

⁶⁵ Isto.

⁶⁶ Zaključak Savjeta broj 22-18 od 14.05.2024; Dostupno i onlajn: <http://kontrolapolicije.me/ocjene-preporuke-izvjestaji>; <http://kontrolapolicije.me/sites/default/files/Izvjestaji/Zakljuc%CC%8Cak%20Savjeta%20o%20aktivnosti%20PTJ%20povodom%20ratnog%20zloc%CC%8Cina%20iz%20Drugog%20svjetskog%20rata.pdf>

⁶⁷ Dopis predsjednika Savjeta, Zorana Čelebića, v.d. direktora Uprave policije od 16.05.2024; Dokumentacija Savjeta

⁶⁸ “Mostar: Pojačani radovi na iskopavanju jame Radača”, autor Mirsad Behram, 09.07.2015; portal Radio Slobodna Evropa; Dostupno i onlajn: <https://www.slobodnaevropa.org/a/mostar-pojacani-radovi-na-iskopavanju-jame-rudaca/27118599.html>; “Počela ekshumacija tijela iz jame Radača”, autor Goran Maunaga, 09.07.2015; portal Glas Srpske; Dostupno onlajn: https://www.glassrpske.com/cir/novosti/vijesti_dana/pocela-ekshumacija-tijela-iz-jame-radaca/188012 i Odluku Predsjedništva BiH od 23.12.2014; Dostupno onlajn: <http://www.predsjednistvobih.ba/zaklj/sjed/default.aspx?id=64288&langTag=bs-BA>

⁶⁹ Dopis predsjednika Savjeta, advokata Z. Čelebića, v.d. direktora Uprave policije A.Radoviću broj 22/96-18 od 03.06.2024; Dokumentacija Savjeta

Komunikacija sa Vrhovnim državnim tužiocem:

Stalne molbe da se pruže odgovori (podaci)

Obrađivač i izvjestilac po ovom predmetu, advokat Zoran Čelebić, član i predsjednik Savjeta za građansku kontrolu rada policije, pored službenih dopisa, koji su dio spisa predmeta, u dva navrata je i neposredno, telefonski, kontaktirao, Vrhovnog državnog tužioca Crne Gore Milorada Markovića. O tome je sačinjena službena zabilješka u kojoj se konstatuje da je komunikacija sa Vrhovnim državnim tužiocem, od 8. maja 2024. i 16. maja 2024. godine, bila izuzetno profesionalna i ljubazna i da je tužilac urgirao u Specijalnom državnom tužilaštvu da se prikupe i dostave Savjetu raspoloživi podaci o predmetu.⁷⁰

Kako su izostajali odgovori, Savjet je ponovo uputio pisane urgencije Vrhovnom državnom tužilaštvu Crne Gore i Specijalnom državnom tužilaštvu sa zahtjevom da konačno pruže tražene podatke.⁷¹

Traženi podaci su, djelimično, napokon pruženi početkom juna 2024. godine, dva dana nakon posljednje urgencije.

Specijalno državno tužilaštvo: Predmet "Jama Kotor" i dalje u fazi izviđanja, brojni izazovi u radu

Vrhovni državni tužilac Crne Gore, Milorad Marković, povodom obraćanja Savjeta u vezi predmeta prikriivenih grobnica iz Drugog svjetskog rata, obavijestio je da je od "nadležnog Specijalnog državnog tužilaštva informisan da se predmet nalazi u fazi izviđanja i da se i dalje preduzimaju

radnje u cilju prikupljanja podataka važnih za donošenje odluke".⁷²

"Ključni izazovi sa kojima se Specijalno državno tužilaštvo susrijeće u radu su upravo vezani za nepristupačnost terena i mjesta uviđaja, dubine jame, neobezbijede-nih uslova za vršenje takve radnje, koja se mora izvršiti uz prisustvo predstavnika više službi, koje će obezbijediti nesmetano i bezbjedno preduzimanje radnje i izuzimanje dokaza sa lica mjesta. Takođe, jedna od poteškoća se ogleda i u činjenici da, zbog velikog protoka vremena od događaja za koji se sumnja da iz njega potiču pronađene kosti, je vrlo mali broj svjedoka koji raspolažu neposrednim saznanjima i podacima vezanim za kritični događaj.⁷³

Savjetu nije pruženo, traženo, pojašnjenje odluke da Specijalno državno tužilaštvo, ipak, prihvati nadležnost u konkretnom predmetu iako je ranije ista odbijena.

Specijalno državno tužilaštvo: Nijesu prijavljene druge lokacije sa nevinim žrtvama

Specijalno državno tužilaštvo je obavijestilo Vrhovno državno tužilaštvo da mu nijesu prijavljene druge lokacije u Crnoj Gori u kojima se nalaze nevine civilne žrtve stradale tokom i neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata.⁷⁴

SDT: Ne damo fotografije

Uprava policije je konačno, 25. juna 2024, obavijestila da su povodom zaključka i zahtjeva Savjeta (tačka 8) izvršene

⁷⁰ Službena zabilješka predsjednika Savjeta, Zorana Čelebića, od 17.05.2024; Dokumentacija Savjeta

⁷¹ Dopis predsjednika Savjeta, advokata Z.Čelebića, Vrhovnom državnom tužiocu, M.Markoviću, broj 22/94-18 i Glavnom specijalnom tužiocu, V.Novoviću broj 22/95-18 od 03.06.2024; Dokumentacija Savjeta

⁷² Odgovor Vrhovnog državnog tužioca, M.Markovića, predsjedniku Savjeta, advokatu Z.Čelebiću, Tu. br. 228/24 zaprimljen u Savjetu 05.04.2024 pod brojem 22/98-18; Dokumentacija Savjeta

⁷³ Isto.

⁷⁴ Isto.

konsultacije sa postupajućim Specijalnim državnim tužiocem i da na osnovu toga "nijesu u mogućnosti da dostave tražene fotografije iz razloga što je izviđaj u ovom predmetu i dalje u toku".⁷⁵

⁷⁵ Odgovor v.d. direktora Uprave policije, A. Radovića, predsjedniku Savjeta, advokatu Z.Čelebiću, zaprimljen u Savjetu 25.06.2024 pod brojem 22/100-18; Dokumentacija Savjeta

INSTITUCIONALNI MEHANIZMI ZA PODSTICANJE VLADAVINE PRAVA: PROBLEMSKI PRITISAK KROZ POSLANIČKO PITANJE

Poslanička pitanja predstavljaju direktan oblik javnog nadzora nad izvršnom vlašću i od ključne su važnosti za informisanje javnosti i unaprjeđenje institucionalne odgovornosti. Predstavimo, u nastavku, koliko je ovaj institut bio vrijedan za pravovremeno i kvalitetno informisanje javnosti, uključujući i građanski nadzor policije, s obzirom na činjenicu, da je Više državno tužilaštvo u Podgorici, iznenada, prekinulo do tada redovnu i sadržajnu komunikaciju.⁷⁶ Ovaj mehanizam može da predstavlja konstruktivno i legitimno sredstvo političke strategije i da unaprijedi ulogu i funkciju parlamenta. Iako je crnogorska demokratija mlada, opozicija često i snalažljivo koristi poslanička pitanja da rasvijetli (prikrivene) stavove vlasti.

Poslanik ukazao na prozivku iz Savjeta pa pitao: "Kada će početi ekshumacije kostiju"

Poslanik u Skupštini Crne Gore Budimir Aleksić (Nova srpska demokratija) postavio je, 2. juna 2020. godine, pitanje potpredsjedniku Vlade Crne Gore i ministru pravde Zoranu Pažinu o radu Višeg državnog tužilašta u Podgorici na predmetu prikrivene grobnice iz Drugog svjetskog rata u opštini Nikšić.⁷⁷

Diskusija poslanika Aleksića i potpredsjednika Vlade i ministra pravde Zorana Pažina je dostupna onlajn, počinje u 2.58.30. a završava se u 3.11.00. snimka na ovom linku: <https://www.youtube.com/watch?v=vOLgSuawAwU>. Izdvajamo je i na ovoj način smatrajući da ima istorijsku težinu.

Poslanik Aleksić je ukazao i na rad Savjeta za građansku kontrolu rada policije, a posebno na prozivku prema Institutu za javno zdravlje koje je, navodno, bilo odgovorno što se mjesecima nije ništa (u)radilo na predmetu.

Poslanik Aleksić je direktno pitao kada će početi ekshumacija kostiju iz jame "Kotor".

Potpredsjednik Vlade, Pažin, je pročitao odgovor koji mu je dostavilo Više državno tužilaštvo u Podgorici. U njemu se nabrajaju, hronološki, preduzete pripremne mjere i radnje (prije vađena kostiju iz jame kako bi se izvršio njihov pregled, utvrdio način i uzrok smrti osoba kojima ti posmrtni ostaci pripadaju kao i identifikacija istih putem DNK analize). Pažin je pročitao da je Tužilaštvo naložilo Institutu za javno zdravlje preduzimanje mjera i radnji u cilju provjere sanitarno zdravstvenih uslova (iste su i u ovom radu, više puta, detaljno predstavljene pa ih ne ponavljamo - o.a). Važan, novi detalj, je da Više državno tužilaštvo, preko potpredsjednika Vlade i ministra pravde, obavijestilo javnost da su, 19. maja 2020. godine, konačno dostavljeni izvještaji Centra za eko-toksikološka ispitivanja i Instituta za javno zdravlje iz kojeg proizilazi da izolovane bakterije "ne predstavljaju značajan zdravstveni rizik", te da je u ispitivanom uzorku identifikovan veliki broj kolonija bakterija i plijesni što odgovara veoma visokom stepenu mikrobi-

⁷⁶ Za više detalja o postavljanju poslaničkih pitanja posjetiti: <https://www.skupstina.me/me/skupstina/uloga-i-nacin-rada/odnos-skupstine-i-vlade>

⁷⁷ <https://zakoni.skupstina.me/zakoni/web/dokumenta/sjednice-skupstine/210/3153-00-61-2-20-36.pdf>

ološke kontaminacije vazduha, zbog čega je potrebno sprovesti mjere zaštite i koristiti propisana zaštitna sredstva. Potpredsjednik Vlade i ministar pravde je takođe pročitao da će nakon dogovora sa nadležnim organima organizovati i preduzeti navedene mjere i radnje u cilju iskopavanja kostiju i daljeg vršenja analize istih.

Tadašnji potpredsjednik Vlade i ministar pravde je istakao svoje čvrsto uvjerenje da je ljudsko dostojanstvo neprikosnoveno a posmatrni ostaci svakog ljudskog bića zaslužuju pijetet jer je to pitanje humanosti društva. "Sve ljudske duše zaslužuju mir a prema svim posmrtnim ostacima treba se odnositi sa potrebnim poštovanjem. Očekujem da će ovaj postupak biti doveden do kraja" istakao je tadašnji potpredsjednik Vlade.

Savjet je zahvalio poslaniku u Skupštini Crne Gore, Budimiru Aleksiću, na interesovanju za predmet prikrivene grobnice iz Drugog svjetskog rata na području opštine Nikšić, sa uvjerenjem da će njegovo pitanje podstaći nadležne na ozbiljniji i odgovorniji rad.⁷⁸

Pažin: Prvi crnogorski zvaničnik koji je deklarativno podržao razgradnju nepravedne prošlosti

Savjet je pozdravio i nastup, u Skupštini Crne Gore, tadašnjeg potpredsjednika Vlade i ministra pravde, Zorana Pažina, koji je odgovorio na poslaničko pitanje Budimira Aleksića koji se opravdano interesovao za status tog predmeta.

Savjet je konstatovao da je to prvi nastup nekog crnogorskog državnog zvaničnika o ovoj temi, kojim se afirmiše humanistički pristup, doprinosi suočavanju s prošlošću i objektivnom i razumnom političkom i istorijskom pamćenju.⁷⁹

Savjet je podsjetio da intenzivno i posvećeno radi na ovom predmetu, prateći rad policijskih službenika, i jedino je državno tijelo koje zastupa i zagovara proces suočavanja s prošlošću kojem se treba pristupati objektivno, naučno moralno, bez selekcije i namjere da se vrši revizija prošlosti.

Savjet je, još početkom juna 2020, iskazao interesovanje da se kroz neposredan dijalog sa Vladom razmotri ovo pitanje kako bi se definisao opšti pristup u kulturološko-humanističkom kontekstu. Na ovu inicijativu iz Vlade nikada nije odgovoreno, moguće i zbog promjene vlasti koja je uslijedila.

Poslanik ponovio pitanje (2022): Kada će otpočeti ekshumacija posmrtnih ostataka Prikrivena grobnica (ponovo) u radu Specijalnog državnog tužilaštva

Poslanik Budimir Aleksić (Nova srpska demokratija) nastavio je i u novom sazivu Skupštine Crne Gore da dosljedno prati ovu temu.

Pitao je tadašnjeg ministra pravde Crne Gore, Marka Kovača, "kada će nadležne državne institucije otpočeti ekshumaciju posmrtnih ostataka žrtava komunističkog terora iz jame "Kotor".⁸⁰ Ukazao je na ranije aktivnosti Savjeta za građansku kontrolu rada policije.

⁷⁸ Obraćanje predsjednika Savjeta, Aleksandra Saše Zekovića, poslaniku Budimiru Aleksiću, br. 22/48-18 od 08.06.2020; Dokumentacija Savjeta

⁷⁹ Obraćanje predsjednika Savjeta, Aleksandra Saše Zekovića, potpredsjedniku Vlade Crne Gore i ministru pravde Zoranu Pažinu, br. 22/49-18 od 08.06.2020; Dokumentacija Savjeta

⁸⁰ Dostupno i onlajn: <https://zakoni.skupstina.me/zakoni/web/dokumenta/sjednice-skupstine/254/3979-00-61-2-22-6.pdf>

Važno je što je i ministar Kovač u Skupštini podržao, bar deklarativno, proces tranzicione pravde. "Suočavanje sa prošlošću je bolna ali, rekao bih, nužna i neizostavna tema, za sve koji žele dobro ovom društvu. Bijeg od prošlih vremena i skrivanje od istorijskih činjenica nisu zalag za ljepšu budućnost" kazao je ministar Kovač.

Kroz dopunjeni odgovor, od 28. juna 2022, ministar Kovač je obavijestio poslanika dr Aleksića da je predmet iz Višeg državnog tužilaštva ustupljen, 9. juna 2022, na nadležnost Specijalnom državnom tužilaštvu koje je 20. juna iste godine formiralo predmet jer je ocijenjeno da postoji osnov sumnje da je u konkretnom izvršeno krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva ili neko drugo krivično djelo protiv čovječnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom.⁸¹

„U dosadašnjem toku postupka, prikupljeni su podaci koji ukazuju da se u jami nalaze posmrtni ostaci većeg broja neidentifikovanih osoba - civila sa prostora Opštine Nikšić, pa je u nastavku postupka potrebno utvrditi identitet eventualnih žrtava, kroz odgovarajuća vještačenja, te istovremeno utvrditi uzrok i vrijeme smrti“. "U tu svrhu, saopštio je ministar, preduzete su radnje određene Zakonom o krivičnom postupku iz nadležnosti tužilaštva radi prikupljanja dokaza u cilju donošenja konačne odluke u predmetnoj krivičnopravnoj stvari“.

Zaključujemo da ministru Kovaču nije bilo poznato da je predmet već jednom bio u radu Specijalnog državnog tužilaštva o čemu govorimo i u ovom radu (pogledati "Odgovor Vrhovnog državnog tužioca: SDT nije prihvatilo nadležnost", poglavlje "Građanski nadzor policije: Bavljenje pro-

šlim i sadašnjim nepravdama"). Podsjećamo, Više državno tužilaštvo u Podgorici, na temelju informacije policije zasnovane na obavještenjima prikupljenim od građana, procijenilo je da se u konkretnom slučaju radi o krivičnom djelu iz glave XXXV Krivičnog zakonika Crne Gore - krivična djela protiv čovječnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom, koja su u nadležnosti Specijalnog državnog tužilaštva, zbog čega je shodno članu 3 Zakona o Specijalnom državnom tužilaštvu, predmetni spis dostavljen tom tužilaštvu na nadležnost ali ono, tada, nije prihvatilo nadležnost u ovom slučaju, nalazeći da iz prikupljenih podataka od građana ne proizilaze osnovi sumnje da je izvršeno krivično djelo iz njihove nadležnosti te su predmet vratili u Više državno tužilaštvo u Podgorici, na dalji postupak i odluku.

Interesantno je da ministri pravde, jedan za drugim, govore o značaju procesa suočavanja s prošlošću, ističu da isti treba prihvatiti bez obzira koliko može biti bolan, ali su izostali konkretni postupci, činjenje, radnje kako odgovoriti na višedecenijsko zanemarivanje bar minimalnog humanističkog pristupa. Ministar Pažin je na stolu imao prijedloge i materijale iz Ministarstva za ljudska i manjinska prava (obraćanja Zekovića), a ministra Kovaču, po stupanju na dužnost, je (do)čekalo ono što je (javno) zagovarao njegov prethodnik ministar Leposavić oko Komisije za istinu i pomirenje.

⁸¹ Interesantno da je predmet formiran tri dana prije postavljanja poslaničkog pitanja.

DEMOKRATIJA I DOBRO UPRAVLJANJE ZEMLJOM PREVLADAVANJE PODJELA PREMA MRTVIMA

Isporučivanje istine, pravde i pomirenja: Aktivnosti u Vladi Crne Gore

U svakom društvu postoje podjele po različitim linijama, a snažne institucije i vladavina prava su (trajni) temelj međusobnog povjerenja. Zadatak odgovorne Vlade je da, demokratizacijom društva, dobro upravlja različitostima, doprinosi (stvarnom) prevazilaženju podjela, posebno prevenciji intenziteta njenih posljedica, i brine o unaprjeđenju kvaliteta života svakog građanina_ke. Odgovorna Vlada treba da nastoji, u granicama realnih mogućnosti, da odgovori na utemeljena očekivanja i potrebe žrtava (i njihovih potomaka) i tako unaprijedi pravdu u društvu.

U ovom poglavlju su detaljno predstavljene i analizirane aktivnosti u Vladi Crne Gore povodom (1) prikrivenih grobnica iz i nakon Drugog svjetskog rata, najave (2) obrazovanja komisije za istinu i pomirenje i (3) zvanične memorijalizacije nasilja i pomirenja. Date su i (4) društveno-političke reakcije s tim u vezi. Kompletan pristup uzima u obzir i (sveukupni) kontekst.

Inicijativa Savjeta prema Ministarstvu za ljudska i manjinska prava: Primjereno suočavanje s (problematičnom) prošalošću

Savjet za građansku kontrolu rada policije obratio se Ministarstvu za ljudska i manjinska prava Crne Gore inicijativom da se razmotri mogućnost da se u sklopu odgovarajuće demokratske politike pruži trajan humanistički pristup prema pitanju prikrivenih grobnica iz i nakon Drugog svjetskog rata, kroz odgovarajuću odluku ili posebno zakonsko rješenje, bez revizije prošlosti, negiranja antifašizma i drugih temeljnih vrijednosti Crne Gore.⁸¹

Upućujući ovu inicijativu prema Vladi Crne Gore, odnosno Ministarstvu za ljudska i manjinska prava, Savjet je naročito imao u vidu i iskustva Republike Hrvatske koja je usvojila Zakon o istraživanju, uređenju i održavanju vojnih groblja, groblja žrtava Drugog svjetskog rata i poslijeratnog razdoblja (2012). Opšti cilj ovog propisa je postavljen prilično jasno i neutralno - "zaštita i očuvanja spomena na sve stradale u Drugom svjetskom ratu i poslijeratnom razdoblju bez obzira na nacionalnu, vjersku i ideološku pripadnost žrtava".⁸²

⁸¹ Dopis predsjednika Savjeta, Zorana Čelebića, Ministarstvu za ljudska i manjinska prava br. 22/52-18 od 11.09.2020; Dokumentacija Savjeta

⁸² Dostupno onlajn: <https://www.zakon.hr/z/553/Zakon-o-istra%C5%BEivanju%2C-ure%C4%91enju-i-odr%C5%BEavanju-vojnih-groblja%2C-groblja-%C5%BErtava-Drugog-svjetskog-rata-i-poslijeratnog-razdoblja>; Ukazujemo i na jedan od godišnjih izvještaja (konkretno za 2013.) o spovođenju ovog zakona: <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages//2016/Sjednice/2014/152%20sjednica%20Vlade//152.%20-%2020a.pdf>

Pitanje prikrivenih grobnica izlazi iz tužilačko-policijskog konteksta:

Prve inicijative u Vladi Crne Gore

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, od juna do oktobra 2020. godine, dok je funkciju državnog sekretara u tom državnom organu obavljao mr Aleksandar Saša Zeković, zanimalo se i pitanjem prikrivenih grobnica iz Drugog svjetskog rata na teritoriji Crne Gore. S tim u vezi je vođena komunikacija sa Savjetom za građansku kontrolu rada policije, tadašnjim, resornim, potpredsjednikom Vlade za politički sistem, unutrašnju i vanjsku politiku i ministrom pravde Zoranom Pažinom, Predsjednikom Crne Gore Milom Đukanovićem, kao i sa uglednim historičarom Milanom Radanovićem, koji je i na prostorima bivše države prepoznatljiv po dosljednom istraživanju ratnih zločina i kolaboracije sa okupatorom (1941-45). Posebno je, i za ovaj rad, zanimljiv i važan, Radanovićev više nego jasan pristup da "poginuli u oružanim sukobima ne mogu biti smatrani žrtvama političko-ideološkog terora."⁸³

Predloženo formiranje radne grupe za razmatranje nasljeđa prošlosti: Iz retrospektive u perspektivu

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava je uputilo prijedlog resornom potpredsjedniku Vlade, koji je bio i ministar pravde, Zoranu Pažinu, da razmotri mogućnost da se na nivou Vlade, Ministarstva pravde ili Ministarstva za ljudska i manjinska prava, obrazuje radna grupa koja bi, u početnoj

fazi, razmotrila sve mogućnosti i komparativna iskustva (Republike Slovenije, Republike Hrvatske, Republike Srbije i drugih), u odnosu na pitanje prikrivenih grobnica iz ratnog i poslijeratnog perioda.

Istaknuto je važnim da se spriječi "političko posezanje za mrtvima" i njihova politička zloupotreba zbog čega je potrebno osigurati objektivni pristup koji će ponuditi "zbirku mogućih promišljanja, rješenja i iskustava".

Istaknuto je u obraćanju da je suština inicijative da se izbjegne revizionistički narativ. "Naročito je važno je da se ne dozvoli manipulacija stradalima i da se u nevine uvrste oni koji su stradali u borbi, lišeni su života zbog učešća u kvislinškom pokretu ili zbog učinjenih ratnih zločina. Svakako se ne smije negirati činjenica da je među stradalima tokom rata i oslobođanja zemlje, bilo i onih koji nijesu zaslužili da budu ubijeni" saopšteno je iz Ministarstva za ljudska i manjinska prava tadašnjem potpredsjedniku crnogorske Vlade i ministru pravde.⁸⁴

Zeković se obratio i šefu države: Budućnost zahtijeva otklanjanje prepreka

Uzimajući u obzir član 24 Zakona o predsjedniku Crne Gore, iz Ministarstva za ljudska i manjinska prava obratili su se i tadašnjem predsjedniku Crne Gore Milu Đukanoviću. Navedena odredba omogućava predsjedniku da obrazuje, za izvršavanje poslova iz svoje nadležnosti, savjete, komisije i radne grupe, kao stalna ili privremena radna tijela.

⁸³ "Kolaboracija je zločin-dan okupacije značio je smrt stotina, pa i hiljada ljudi, intervju Milan Radanović", autor Bartul Čović, 29.12.2015, portal Udruge za promicanje medijske kulture, umjetnosti i tolerancije „Lupiga - svijet kroz obične oči"; Dostupno onlajn: <https://lupiga.com/intervju/intervju-milan-radanovic-kolaboracija-je-zlocin>

⁸⁴ Dopis državnog sekretara u Ministarstvu za ljudska i manjinska prava, Aleksandra Saše Zekovića, potpredsjedniku Vlade Crne Gore i ministru pravde Zoranu Pažinu br. 01-074-961/20-2 od 17.09.2020; Dokumentacija MLJMP

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, na temelju inicijative Savjeta za građansku kontrolu rada policije, uputilo je prijedlog da se u sklopu Službe Predsjednika, i kroz nesporni autoritet predsjednika Države, obrazuje posebna radna grupa koja bi, u prvoj fazi, razmotrila sve mogućnosti i komparativna, evropska i regionalna, iskustva u odnosu na ovo pitanje.⁸⁵

Zeković je, tada već u svojstvu državnog sekretara u Ministarstvu za ljudska i manjinska prava, razmišljao i o "alternativnim prostorima i načinima tranzicijske pravde".⁸⁶

U obraćanju tadašnjem predsjedniku Crne Gore, Zeković je iskazao i bojazan da li se proces ekshumacija može u potpunosti završiti uspješno zbog protoka vremena i (ne)postojanja potomaka za DNK analizu skeletnih ostataka i referentnih uzoraka. Zeković je sugerisao da pažnju zato treba usmjeriti u pravcu pristojnog obilježavanja i dostojnog sahranjivanja posmrtnih ostataka sa lokacija uz odgovarajuće (državno) obilježje.

Đukanović, do isteka predsjedničkog mandata, nije odgovorio na inicijativu Ministarstva za ljudska i manjinska prava.

Međutim, tokom predsjedničke kampanje, 2023. godine, zalagao se za pomirenje i dijalog sa Demokratskim frontom.

"Moramo da počnemo taj razgovor, da bismo pomogli da se savlada taj istorijski jaz, za koji nijeste odgovorni ni Vi ni ja. Da se Crna Gora pomiri na zdravoj, vriednosnoj, platformi evropske budućnosti, da bismo mogli naći odgovarajuće mjesto za našu državu i svakog građanina u toj ujedinjenoj Evropi i na globalnoj mapi", rekao je Đukanović u televizijskom duelu sa Andrijom Mandićem, jednim od lidera Demokratskog fronta.⁸⁷

Zeković pojašnjava da je u razgovorima sa kolegama i zvaničnicima u Vladi Crne Gore predlagao da to budu pristojno uređena spomen obilježja (spomen groblje, spomen kosturnica), gdje je moguće i sa imenima žrtavama, i sa istaknutim grbom Crne Gore, kao nespornim državnim simbolom, i natpisom "Ovdje počivaju nasilno stradali građani i građanke Crne Gore". On je predlagao i da se osnuje posebna javna ustanova koja će brinuti o svim spomen objektima u zemlji o kojima je dužna da se stara država Crna Gora a koja bi imala i obavezu da se brine, shodno zaključenim međudržavnim sporazumima, i o (ratnim) grobnicama crnogorskih vojnika i građana u inostranstvu.⁸⁸ U ovom radu, nešto kasnije, podsjećamo na jedan takav sporazum koji je Crna Gora zaključila sa Njemačkom, na otvaranje njemačkog ratnog, vojnog, groblja u Podgorici i na djelovanje Narodnog save-

⁸⁵ Dopis državnog sekretara u Ministarstvu za ljudska i manjinska prava, Aleksandra Saše Zekovića, predsjedniku Crne Gore, Milu Đukanoviću, br. 01-074-961/20-3 od 17.09.2020; Dokumentacija MLJMP

⁸⁶ Đukanović je svojevremeno, u ime Crne Gore, uputio izvinjenje zbog ratnog pohoda na Dubrovnik. Takav postupak, kao sociopolitička radnja, trebao je dobiti dalje, dublje, izraze. Toga je, vjerujemo, danas i sam svjestan.

⁸⁷ Đukanović je izgubio na predsjedničkim izborima. Za predsjednika Crne Gore je izabran Jakov Milatović dok je Mandić, nakon parlamentarnih izbora, iste godine, ubrzo izabran za predsjednika Skupštine Crne Gore. Pogledati "Đukanović: DF i Mandić nisu neprihvatljiv partner", autor B.H, portal "Vijesti", 17.03.2023; Dostupno onlajn: https://www.vijesti.me/vijesti/politika/648100/djukanovic-df-i-mandic-nisu-neprihvatljiv-partner?utm_source=vijesti&utm_medium=article_related&utm_campaign=article_intext_related i "Đukanović: Pričačemo o pomirenju s DF-om, šta god ko o tome mislio", autor Nikola Dragaš, portal "Vijesti", 17.03.2023; Dostupno onlajn: <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/648166/djukanovic-pricacemo-o-pomirenju-sa-df-sta-god-ko-o-tome-mislio>

⁸⁸ Idejno-tehičko rješenje za spomen obilježja, uključujući, jedinstveni, natpis mogu biti uređeni posebnom uredbom ili pravilnikom; Lične bilješke i kritičke opservacije za period 23.06.-15.10.2020; ASZ Dokumentacija

za za brigu o njemačkim ratnim grobovima (poglavlje "Poštovanje mrtvih: Posmrtni ostaci i političko (ne)raspoloženje").

Nastavljane sistemske konsultacije o radu i sastavu radnog tijela za razmatranje nasleđa prošlosti 1941-45 i odmah nakon oslobođenja zemlje

Državni sekretar Aleksandar Saša Zeković je obavijestio resornog potpredsjednika Vlade i ministra pravde Crne Gore, Zorana Pažina, da je Ministarstvo za ljudska i manjinska prava uspostavilo kontakt i obavilo konsultaciju sa uglednim historičarem Milanom Radanovićem, koji je autor brojnih radova i studija u odnosu na ovu i slične teme.⁸⁹

"Posebno je iskazao interesovanje da u terenskom i arhivskom smislu radi na istraživanju četničkih zločina nad Muslimanima u opštini Pljevlja a vjerujemo da bi svojim nespornim kredibilitetom, stručnošću i iskustvom, u konsultativnom smislu, pomogao i rad buduće radne grupe" napisao je Zeković u obraćanju pretpostavljenom potpredsjedniku Vladu kojem je prethodno, iz Ministarstva za ljudska i manjinska prava, predloženo da se na nivou Vlade, Ministarstva pravde ili tog državnog organa obrazuje radna grupa koja bi, početno, razmotrila sve mogućnosti i komparativna iskustva u odnosu na pitanje

prikrivenih grobnica iz Drugog svjetskog rata.

O istom, posebnim dopisom, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava je obavijestilo i tadašnjeg predsjednika Crne Gore Mila Đukanovića.⁹⁰

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava podržalo pristup Savjeta: Prikrivene ili neoznačene grobnice su mjesto savjesti

Nakon kadrovske jačanja, od juna 2020. godine, Ministarstva za ljudska i manjinska prava, u Vladi Crne Gore je napokon počeo da se formira i konkretizuje određeni interes za identifikaciju, proučavanje i dostojno obilježavanje prikrivenih grobnica žrtava ideološke, političke, represije.⁹¹

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava je odgovorilo na inicijativu Savjeta za građansku kontrolu rada policije da se u sklopu odgovarajuće demokratske politike pruži trajni humanistički pristup prema prikrivenim grobnicama iz i nakon Drugog svjetskog rata.⁹²

Državni sekretar u Ministarstvu za ljudska i manjinska prava, Aleksandar Saša Zeković, obavijestio je Savjet da je taj državni organ uputio prijedlog prema Vladi Crne Gore i Predsjedniku Crne Gore za obrazovanje posebne radne grupe koja bi, u prvoj fazi, razmotrila sve mogućnosti i

⁸⁹ Dopis državnog sekretara u Ministarstvu za ljudska i manjinska prava, Aleksandra Saše Zekovića, potpredsjedniku Vlade Crne Gore i ministru pravde Zoranu Pažinu br. 01-074-961/20-5 od 24.09.2020; Dokumentacija MLJMP

⁹⁰ Dopis državnog sekretara u Ministarstvu za ljudska i manjinska prava, Aleksandra Saše Zekovića, predsjedniku Crne Gore, Milu Đukanoviću, br. 01-074-961/20-6 od 24.09.2020; Dokumentacija MLJMP

⁹¹ Evropska komisija u svom radnom dokumentu "Izveštaj za Crnu Goru", Brisel SWD (2020) 353/2, strana 5, konstatuje da su osnaženi kapaciteti institucija za ljudska prava i Ministarstva za ljudska i manjinska prava; Dostupno i onlajn: <https://api.skupstina.me/media/files/1606079675-izvjestaj-ek-o-crnoj-gori-2020-prevod-mne.pdf>

⁹² Dopis Ministarstva za ljudska i manjinska prava broj 01-074-961/20-4 od 17.09.2020 predsjedniku Savjeta za građansku kontrolu rada policije Zoranu Čelebiću zaprimljen 18.09.2020 pod brojem 22-53/18; Dokumentacija Savjeta

komparativna iskustva (Republike Slovenije, Republike Hrvatske, Republike Srbije i drugih), u odnosu na pitanje prikrivenih grobnica iz i nakon Drugog svjetskog rata.

Istakao je da je naročito važno da se spriječi "političko posezanje za mrtvima" i politička zloupotreba stadalih i da je važno osigurati objektivan pristup koji će ponuditi zbirku mogućih promišljanja, rješenja i iskustava, te da je suština izbjeći revizionistički narativ. Naročito je važno da se ne dozvoli manipulacija stradalima i da se u nevine uvrste i oni koji su stradali u borbi, koji su lišeni života zbog učešća u kvislinškom pokretu ili zbog učinjenih ratnih zločina. "Svakako se ne smije negirati činjenica da je među stradalima tokom rata i oslobođenja zemlje, bilo i onih koji nijesu zaslužili da budu ubijeni" stoji u odgovoru Ministarstva za ljudska i manjinska prava građanskom nadzoru policije.

Po mišljenju Zekovića, ekshumacije, to već pokazuje (ne)aktivnost državnog tužilaštva u odnosu na lokaciju u opštini Nikšić mogu predstavljati izuzetno složene, možda i nemoguće aktivnosti (sa neizvjesnim ishodom), pa bi na osnovu sabiranja svih iskustava i pogleda pažnju državnih organa trebalo usmjeriti i prema humanističkom i dostojanstvenom odnosu prema mrtvima (stradalima) koji nijesu učestvovali u ratnim dešavanjima i nijesu bili ratni zločinci uz obazrivo korišćenje terminologije.

Naveo je da u Ministarstvu za ljudska i manjinska prava nijesu sigurni koliko je realno moguće voditi i uspješno završiti proces istraživanja i identifikacije svih ostataka iz prikrivenih grobnica (da li će svi posmrtni, kosturni, ostaci moći biti predati, vraćeni, porodicama) pa je zbog toga pažnju potrebno usmjeriti ka pristojnom obilježavanju lokacija ili dostojnog sahranjivanja posmrtnih ostataka uz odgovarajuću

oznaku. U zaključnici dopisa je navedeno da je crnogorskom društvu potreban naučno utemeljen i objektivan pristup koji je i jasno kritičan prema pokušajima revizionizma i delegitimizacije antifašističkih tekovina ali i (naprednih ideja i rezultata) komunističkog pokreta u Crnoj Gori.

Iako je svoje aktivnosti u Vladi, čiji je bio član (državni sekretar), pokušavao da prilagodi institucionalnoj kulturi i ambijentu, Zeković tvrdi da je sve napore koje je preduzimao u pogledu konačnog političkog preoblikovanja odnosa prema mrtvima doživljavao neophodnim za unaprijeđenje pluralizma, demokratije i vladavine prava. Kroz svoj rad u Ministarstvu za ljudska i manjinska prava, to potvrđuje i dostupna dokumentacija, Zeković je aktivno razmišljao o smislenim konceptima koji bi (na liniji onog što je u Skupštini Crne Gore, o ovoj temi, izgovorio tadašnji, resorni i njemu nadređeni, potpredsjednik Vlade Zoran Pažin) vodili ne samo pravdi i pomirenju nego primarno vraćanju ljudskog dostojanstva žrtvama u svim neoznačenim i prikrivenim grobnicama.

Primjetna je, određeno vrijeme, vrijeme-dnosna i koncepcijska sinhronizacija, bliskost, u radu i nastojanjima Savjeta za građansku kontrolu rada policije i Ministarstva za ljudska i manjinska prava (dok je u njemu državni sekretar bio Zeković) u pogledu težnje da odnos prema žrtvama u jami "Kotor" i ostalim prikrivenim grobnicama dobije odgovarajući politički i pravni izraz. Takav, zajednički, pristup je bio u skladu sa onim što su evropski partneri Crne Gore prepoznavali pod "naporima da se ljudska prava integrišu u sva područja rada, javne politike i sektore".

Nestale osobe produžavaju traumu bolne prošlosti

Uz korupciju, organizovani kriminal i partitokratiju, vodeći razlog razvojne stagnacije Crne Gore jeste kontinuirana nespremnost da se pristupi suočavanju s prošlošću. Nakon tridesetoavgustovskih promjena 2020. gotovo sve političke krize koje su se desile, tinjale su ili su u naznaci, imale su, i imaju, direktnu ili posrednu, poveznicu sa pitanjima ili temama iz procesa suočavanja s prošlošću i tranzicione pravde.

Crnogorske vlade, jedna za drugom, postaju nestabilne i zbog pitanja odnosa prema nasljeđu prošlosti. Stabilna demokratija, stabilna vlada i odgovornost su povezani.

O tome govori dr Srđa Pavlović, istaknuti balkanski historičar, iskusni istraživač i univerzitetski profesor. U svom feljtonu "Istina, pravda i pomirenja u Crnoj Gori", objavljen u nedjeljniku "Monitor", između ostalog, ukazuje na pogubnost "zakopavanja" prošlosti. Pavlović ističe tri razloga za to: "Prvo, neki ljudi možda mogu biti sposobni da zaborave, ali su male šanse da žrtve mogu zaboraviti ono što im se dogodilo. Drugo, ako se vladajuće strukture u određenom društvu i institucije sistema ozbiljno i odgovorno ne pozabave žrtvama i njihovim patnjama, onda takve vladajuće strukture padaju na osnovnom

političkom ispitu: zaštita žrtava zločina i nepravde predstavlja jedan od osnovnih *raison d'être* svake ozbiljne države. Treće, nepravda na koju se ne obraća pažnja ostaje da tinja, i može inficirati buduće generacije strašnom mržnjom prema počinioncima nepravde i prema njihovim potomcima. Takođe, za posljedicu možemo imati nepovjerenje prema državi koja je već jednom propustila da pomogne žrtvama".⁹³ Čini se da se (u) Crnoj Gori u kontinuitetu to događa (ponavlja).

Stabilizacija nove demokratije (vlasti) i (ne)bavljenje prošlošću:

Politička transformacija i dileme o mogućim konceptima pravde

I pored određenih najava, posebno lustracije, postalo je očigledno da političke snage - koje će krajem 2020. preuzeti (izvršnu) vlast, a u predstojećim godinama, na državom i lokalnom nivou, dominirati javnom scenom (što uključuje i uticaj na većinu medija) - nemaju jedinstvenu, osmišljenu, razumljivu i utemeljenu strategiju kako da pristupe prošlosti. Na to je, odmah, ukazao i okrugli sto koji je, pod nazivom "Zakon o lustraciji i Zakon o porijeklu imovine", organizovala, 24. septembra 2020. godine, nevladina organizacija "Ne damo Crnu Goru". Moderator je bio prof.dr akademik Igor Đurović a panelisti Vladimir Jokić i Milica Đorđević Kadović.⁹⁴

⁹³ dr Srđa Pavlović, "Trebali zakopati prošlost", Monitor broj 1219, 28. februar 2014; dostupno onlajn: <https://www.monitor.co.me/srja-pavlovi-istina-pravda-i-pomirenja-u-crnoj-gori-vi-treba-li-zakopati-prolost/>

⁹⁴ U diskusiji je učestvovao i jedan od autora ovog rada. Zeković je govorio o procesu suočavanja s prošlošću i lustraciji kao političkoj mjeri (odluci) zbog ozbiljnog kršenja ljudskih prava zbog čega lustrirana osoba postaje nedostojna daljeg učešća u javnom životu. Zeković je polazno ukazao da se protokom vremena smanjuje mogućnost i legitimitet lustracije, i detaljno govorio o ograničenjima uvođenja lustracije u odnosu na 1945, 1990-te prošlog vijeka ili, kako se čulo na samom skupu, i 2007. godinu (poslije održanog referenduma odnosno donošenja novog Ustava Crne Gore). Ukazao je da podrška kulturi sjećanja izostaje, ne samo kako se uporno tvrdi na državnom, već i na lokalnom nivou, navodeći primjer opštine Herceg Novi koja i te kako može da doprinese inicijativi da se podigne spomenik žrtvama deportacije izbjeglica iz Bosne i Hercegovine. Dostupno onlajn: <https://www.facebook.com/nedamocrnogoru/videos/362814421515374/> i https://www.youtube.com/watch?v=RM_ZJiojhlI&t=214s

Po izboru nove Vlade na čelu sa prof. dr Zdravkom Krivokapićem u javnom diskursu tematika suočavanja s prošlošću, naročito pomirenja, postaje još intenzivnija, kao i političke manipulacije u odnosu na različita pitanja iz prošlosti. Ministar pravde, ljudskih i manjinskih prava, dr Vladimir Leposavić, najavio je i obrazovanje komisije za istinu i pomirenje. Zvanični podaci o tome (u Vladi) ne postoje.

Najavljeno obrazovanje crnogorske komisije za istinu i povjerenje: "Početak novog doba pomirenja u Crnoj Gori"

Ministar pravde, ljudskih i manjinskih prava Crne Gore, dr Vladimir Leposavić saopštio je, marta 2021, da su Vlada Crne Gore i Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava (tada je to bio objedinjeni resor) utvrdili Plan o uspostavljanju Komisije za istinu i pomirenje.

U razgovoru za podgorički dnevnik "Vijesti" Leposavić je kazao da "Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava ima cilj da formira Komisiju za istinu i pomirenje sa zadatkom da istraži i kodifikuje sve slučajeve stradanja i progona, bez obzira na političku ili ideološku pripadnost žrtava i heroja" te "centar državnog života mora postati slobodan i dostojanstven čovjek, bez obzira na pripadnost i lična svojstva".⁹⁵

Povodom 100 dana Vlade premijera Zdravka Krivokapića, 13. marta 2021, realizovana je kampanja "Potpisujem" u sklopu koje je tadašnji ministar saopštio da je "u toku formiranje Komisije za istinu

i pomirenje čiji će rad označiti početak novog doba pomirenja u Crnoj Gori".⁹⁶

Odgovarajući na poslaničko pitanje u Skupštini Crne Gore, prema pisanju portala Kolektiv, ministar je pojasnio ulogu i zadatak Komisije čije je osnivanje, kako se tvrdilo, bilo u toku: "Cilj rada Komisije je da u centar interesovanja stave pojedinca tj. slobodnog građanina i da iskaže priznanje svakom čovjeku koji je svoju ličnost, slobodu, prirodna prava i uvjerenja branio od nasrtaja i zloupotrebe državne vlasti ili druge organizovane sile. Vremenski period kojim se ova komisija bavi jeste cjelokupna moderna istorija Crne Gore, počev od Knjaževine odnosno Kraljevine Crne Gore, uključujući period jugoslovenske države, sve do danas", kazao je Leposavić.⁹⁷

Zeković se (samo)kandidovao za članstvo u komisiji za pomirenje

Povodom objave da je navodno u toku formiranje Komisije za istinu i pomirenje, branilac ljudskih prava, Aleksandar Saša Zeković, jedan i od autora ovog rada, iskazao je interesovanje da bude njen član. Podsjetio je, u javnom oglašavanju, da je pripadao antiratnom pokretu 90-tih prošlog vijeka i da aktivno zagovara proces suočavanja s prošlošću. "U tom kontekstu jedina sam osoba iz civilnog društva koja se javno zalaže da se taj proces odnosi i na period 1941-45 godina a moje aktivnosti s tim u vezi su brojne i uključuju, između ostalog, javno zastupanje, monitoring rada državnih organa i dobru komunikaciju sa eparhijama Srpske pravoslavne crkve u

⁹⁵ <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/520179/leposavic-ministarstvo-pravde-ljudskih-i-manjinskih-prava-ucinice-crnu-goru-zemljom-tolerancije-i-vladavine-prava>

⁹⁶ <https://www.gov.me/clanak/ministarstvo-pravde-ljudskih-i-manjinskih-prava-predvodice-sve-inicijative-koje-ce-crnu-goru-uciniti-zemljom-tolerancije-i-vladavine-prava>

⁹⁷ „Leposavić: Ne poznajem nikoga ko slavi nestanak Crne Gore", 26.03.2021, portal Kolektiv; Dostupno onlajn: <https://kolektiv.me/175123/leposavic-ne-znam-nikoga-ko-slavi-nestanak-cg-ne-poznajem-te-ljude>

Crnoj Gori" kazao je Zeković i dodao da "aktivno promovirao ideju i potrebu o nacionalnom pomirenju zastupajući pristup da to podrazumijeva i razdoblja 1918, 1941-45, 1948, 90-te godine prošlog vijeka kao naravno i današnje vrijeme u kojem se stvaraju i generišu i nove ozbiljne podjele".

Zeković je u obraćanju ministru Leposaviću, potpredsjedniku Vlade Dritanu Abazoviću i njegovom tadašnjem savjetniku Filipu Adžiću, napomenuo da je bio i snažni zastupnik programa denacifikacije koja je u crnogorskom kontekstu trebala da znači dešovinizaciju društva i pripremanje uslova za rekonstrukciju crnogorskog života na demokratskim temeljima, uz eliminisanje nacističkih, nacionalističkih i fašističkih elemenata i njihovog uticaja na društveno-ekonomski i politički život".⁹⁸

Zekovićev nastup nije bio egzibicionistički već pokušaj da se skrene pažnja da je crnogorskom društvu potreban utemeljen i objektivni pristup koji je i jasno kritičan prema pokušajima revizionizma i delegitimizacije antifašističkih tekovina kao i negiranja i relativizovanja presuda zbog kršenja međunarodnog humanitarnog prava.

Reakcije javnosti na informaciju o formiranju Komisije za istinu i pomirenje

Ugledni crnogorski historičari dr Adnan Prekić i dr Boban Batrićević slično su reagovali na najavu formiranja crnogorske komisije za istinu i pomirenje. "Siguran sam da svaka ideja o formiranju komisije koja bi imala zadatak da kompleksne istorijske procese svede na nivo političkog kompromisa, nije ništa drugo nego klasični istorijski revizionizam, naučno neutemeljen i akademski neprihvatljiv" kazao je Prekić.⁹⁹

Dr Batrićević je kazao da građani u Crnoj Gori jesu "retorički zavađeni" ali da "generalno ne postoje toliki razlozi da bi sad neka Komisija trebalo da izmiri narode i vjere u Crnoj Gori" kazao je on gostujući na radio stanici "Antena M". "Oni hoće da probaju da usisaju crnogorski nacijon u Crnoj Gori, na taj način što oni pomirenje doživljavaju tako da Crnogorci treba da prihvate da nemaju svoj identitet, jezik, crkvu... nego da su odnarođeni Srbi. To pomirenje treba da se desi tako što ćemo prihvatiti da su Crnogorci dio srpskog etničkog bića".¹⁰⁰

Hrvatski historičar Hrvoje Klasić savjetovao je Vladi Crne Gore da poveća budžet za naučna istraživanja. "Neka naprave popis tema koje su kontroverzne, sporne i neka daju crnogorskim, ali i ne samo crnogorskim istraživačima da se tim temama bave i na temelju toga da se organizuju okrugli stolovi i da se o tim temama raspravlja

⁹⁸ "Zeković se kandidovao za članstvo u komisiji za istinu i pomirenje"; autorka Kačuša Krsmanović; 25.03.2021, dnevna novina "Pobjeda"; Dostupno i onlajn: <https://www.pobjeda.me/clanak/zekovic-se-kan-didovao-za-clanstvo-u-komisiji-za-istinu-i-pomirenje>

⁹⁹ "Ideja o formiranju komisije za pomirenje pogrešna", Izjava MINA agenciji, prenio portal RTCG 28.03.2021; Dostupno onlajn: <https://rtcg.me/vijesti/drustvo/315378/ideja-o-formiranje-komisije-za-pomirenje-pogresna.html>

¹⁰⁰ Izvod iz gostovanja u autorskoj emisiji "Drugačija radio veza" Darka Šukovića, Radio Antena M, 06.04.2021 - <https://www.youtube.com/watch?v=pCFViLSpzMU>, objavio portal Portal Analitika: <https://www.portal-analitika.me/clanak/batricevic-krivokapic-misli-kao-leposavic-njihova-komisija-nije-za-pomirenje-i-istinu-vec-za-rehabilitaciju-cetnika-i-posrbijavanje-crnogoraca>

objektivno, nepristrasno i na temelju argumenta” rekao je Klasić za podgoričku Pobjedu.¹⁰¹ Ovom pristupu su bliski i autori_ka jer naučni dijalog značajno može podržati, utemeljiti i usmjeriti odgovarajuće javne politike, posebno nalaze i preporuke za budućnost, kada govorimo o radu mehaniz(a)ma za suočavanje s prošlošću.

Parlamentarna diskusija o komisiji za istinu i pomirenje

Pitanja opozicije

U Skupštini Crne Gore, 26. marta 2021, na temelju instituta poslaničko pitanje, vođena je diskusija između opozicionih poslanika i tadašnjeg ministra Vladimira Leposavića. Poslanika Demokratske partije socijalista (DPS) Crne Gore Danijela Živkovića, (danas je i lider te partije), zanimalo je koje će biti nadležnosti komisije za istinu i pomirenje (KIP), koji će vremenski okvir imati u mandatu i ko će biti članovi. Poslanik Živković je kazao da će se kroz KIP morati otvarati “određene bolne teme koje su uzrokovale podjelu u našem društvu”. “Te bolne teme, opet kažem, ne volim da ih pominjem, ali je neophodno da bi se odredio prema određenim okolnostima i da čujem konkretno Vaš stav o određenim pitanjima. Naravno, ukoliko budete u mogućnosti da mi taj stav saopštite ja ću Vam postaviti dva pitanja i naravno, Vi možete da odgovorite ili ne, to je Vaše lično pravo. Da li Vi kao ministar pravde, ljudskih i manjinskih prava u 42. Vladi Crne Gore priznajete rezultate demokratskog referenduma koji je održan 2006. godine? Da li

smatrate da je četnički pokret antifašistički ili kolaboristički? Zanimaju me odgovori na ta dva pitanja, a u odnosu na to ja ću dati konkretno komentar”.¹⁰²

Odgovor ministra

Tadašnji ministar pravde, ljudskih i manjinskih prava, dr Vladimir Leposavić, u odgovoru poslaniku Živkoviću, je podsjetio da je tranzicija u Crnoj Gori započela uvođenjem višepartijskog sistema, a sada se dovršava prvom mirnom i demokratskom smjenom vlasti. Praksa kod “tranzicije režima”, kazao je ministar jeste i “uvođenje komisije za istinu i pomirenje ili komisije samo za istinu ili sličnog naziva koja bi imala za cilj, pravno neobavezujući, ali sa autoritetom ličnosti koji bi bili angažovani da doprinese pomirenju društva i uklanjanju razlika koje postoje”.

Ministar Leposavić u odgovoru poslaniku Živkoviću, je bio korektan i detaljan. Saopštio je da rad i sastav KIP neće biti nametan javnosti, nego će se insistirati na najširoj društvenoj podršci kako bi njen rad dobio puni smisao. Nagovijestio je da bi se njen rad mogao završiti određenim dokumentom (izvještajem - o.a.) koji bi usvojila Vlada ili bi se ponudio na usvajanje Skupštini “pa kako se o tome bude odlučivalo”. Koliko je interesantan, toliko može biti i problematičan (za jednu jedinstvenu komisiju), stav ministra da će se pristupiti “utvrđivanju svih pojedinačnih i kolektivnih slučajeva (kršenja ljudskih prava - o.a) u cjelokupnoj istoriji crnogorskoj”.

Ministar je, između ostalog, saopštio da se zalaže da se pristupi kodifikaciji imena

¹⁰¹ “Ratnim zločinima treba da se bave sudovi, a ne Leposavić”, autorka Jovana Đurišić, 29.03.2021, dnevna novina “Pobjeda”; Dostupno i onlajn: <https://www.pobjeda.me/clanak/ratnim-zlocinima-treba-da-se-bave-sudovi-a-ne-leposavic>

¹⁰² Stenografske bilješke sa sjednice Skupštine Crne Gore; Dostupno onlajn: <https://zakoni.skupstina.me/zakoni/web/dokumenta/sjednice-skupstine/224/4291-.pdf>

(registar žrtava - o.a.), davanju pomena svim pojedincima i grupama koje su žrtve ideološkog progona bilo državne, bilo nekog drugog organizovanog spoljnog oblika vlasti za vrijeme neprijateljskih okupacija i slično. Da se u tom smislu stavi akcenat na pojedinca, da se da priznanje revnosti pojedinca da se bori protiv vlasti ili opresivnog sistema u bilo kojoj fazi svog života ili istoriji ove zemlje, da se bori zbog svojih uvjerenja, gdje taj pojedinac bio, ko je to činio legitimnim sredstvima i na način koji je civilizacijski prihvatljiv. Da u tom smislu ono gdje postoji saglasnost o vršenju zločina i teških nedjela da to odmah izuzmemo. Dakle, to bio bio cilj da bez razlike na period, počevši od onoga što je istorija Knjaževine i Kraljevine Crne Gore, preko stvaranja prve južnoslovenske zemlje do danas. Svi ljudi koji su, bilo kao danas medijski poslenici, urednici, novinari, borci za ljudska prava, nekada su to pripadnici jednog ili drugog pokreta, koji su iskreno branili svoje ideje, kojima je nekako često ovdje, kad bi se god mijenjala neka državna vlast, ili svaka, nekome uskraćivala ili grubo kršila, ne samo pravo na slobodu i pravo na imovinu, nego često i pravo na život ili isti oduzimala na najsuroviji način" kazao je Leposavić.

"Dakle, nastavio je ministar, lično vjerujem i stav ove Vlade je da je potrebno da se okrenemo slobodnom građaninu i pojedincu, da priznamo jednaki pijetet ko se kroz našu istoriju borio za svoja uvjerenja i za slobodu, bez obzira da li je pripadao ljevici, desnici i jednom ideološkom ili drugom nacionalnom kolektivitetu" istakao je ministar Leposavić.

"Srećno društvo (i uspješne zemlje) su one koje svoju istoriju cjelokupnu, bez obzira na različite etape i faze razvoja pri-

hvataju, koje iz svoje istorije uče, koje se ni svojih grešaka, makar se saglasila većina, ne mora nužno da postoji saglasnost, ali koje se ne odriču svoje istorije, koje ne ratuju sa sopstvenom istorijom, koje prihvataju činjenice. Da bi, kao posljedica toga, bio stavljen na pijadastal građanskog života slobodan čovjek i pojedinac, jer suverenost pripada građanima, to je princip koji postoji sad i koji će postojati do kraja svijeta i političkog sistema. Tu odlaska unazad nema i mi možemo jedino da uspijemo u tome da slobodan građanin bez obzira na bilo koje svojstvo bude priznat i prepoznat kao gradivna jedinica društva, a to je cilj ove komisije i cilj konkretno rada Ministarstva pravde, ljudskih i manjinskih prava" saopštio je ministar.

Kazao je i da sastav komisije još nije određen, da će se ista obrazovati na temelju javnog poziva. Založio se da metodologija rada te komisije u budućnosti, i kao i personalni sastav, budu proizvod širokih konsultacija i "transparentnog pristupa na dobrobit svih". "Ako bi bilo koji drugi cilj bio isped toga, ja se ne bih bavio tim poslom, niti zloupotrebljavao ni funkciju, ni svoje ni tuđe vrijeme" zaključio je ministar odgovor poslaniku (DPS) Živkoviću.¹⁰³

Komentar opozicionog poslanika Živkovića

Poslanik Živković je ukazao da nije dobio odgovor o odnosu, stavu, ministra pravde, ljudskih i manjinskih prava Crne Gore prema referendumu (o nezavisnosti Crne Gore) i četničkom pokretu.

Interesantno je, za podršku, da ne kažemo i pohvalu, priznanje poslanika partije koja je decenija upravljala Crnom Gorom da su ovo "teške teme, teška pitanja, zbog

¹⁰³ Isto.

toga što su podjele često vukle Crnu Goru unazad i tu nema nikakve dileme”.

Ukazao je da u pisanom odgovoru, koji je dobio na postavljeno poslaničko pitanje, stoji da će se KIP baviti vremenskim razdobljem “dokle seže određena arhivska građa”.

“Dakle, mi u Crnoj Gori i dan danas ne možemo da se složimo oko nekoliko ključnih činjenica. Prvo da je Crna Gora nasilno prisajedinjena 1918. godine, i da danas u Crnoj Gori, i u parlamentarnom životu, postoje određene političke strukture koje slave taj datum. Drugo, ono što je osnovno da postoje političke strukture u Crnoj Gori, i ovdje u Parlamentu, koje ne priznaju rezultate referendumu održanog 21. maja 2006. godine. Postoje političke strukture koje podržavaju Vladu, u kojoj ste Vi ministar, koje ne podržavaju odnosno ne priznaju rezultate referendumu. Ako ne priznajete rezultate referendumu, a pledirate da budete dio vlasti, to je toliko kontradiktorno. Dakle, ne priznajete državu u kojoj živite, dakle ne priznajete rezultate referendumu koji su priznale sve relevantne međunarodne organizacije, a želite da budete dio vlasti. Vi ste ministar u Vladi koju podržavaju oni koji ne priznaju ovu državu” naglasio je poslanik Živković.

“Mnogo kontradiktornosti na jednom mjestu. Zato kažem da nije ovdje riječ o istini i pomirenju, nego bojim se da se radi o nečemu većem, o nerazumijevanju određenih činjenica. Ko će tu istinu i pomirenje sprovesti, ja ne znam, evo još nemamo konkretnu, da kažemo, metodologiju, kako ste mi kazali, ko će biti dio te komisije. U suštini koliko sam ja upoznat

obično su te komisije bile imenovane od strane predsjednika države, pa je predsjednik države ukazom donosio rješenja o određivanju sastava tih komisija. Vi ste tu preuzeli...” zaključio je svoj komentar poslanik Živković na odgovor koji je dobio od resornog ministra.¹⁰⁴

Dopunsko pitanje poslanika Živkovića

U nastavku diskusije, poslanik Danijel Živković (DPS) postavio je dopunsko pitanje (zbog, kako je smatrao, nepreciznih odnosno nepotpunih odgovora).

“Da li možemo doći do pomirenja tamo kada zajedno idemo na Cetinje i kada nas okružuje špalir policije. Nijesu mi drage te scene, moram Vam reći iako toga nije bilo ni u prethodnom mandatu. Nema veze da li je neko dobrodošao, da li sam ja dobro došao na Cetinje ili neko drugi, to nije dobro. Na toj platformi se ne može izgraditi ni istina ni pomirenje. Mene lično ovdje sa bilo kim od vas nema potrebe niko da miri, da se razumijemo, mi imamo različite, dijametralne, stavove i ideološke i političke. Ne potenciramo mi određene teme, da se razumijemo da bi se približili jednom dijelu političke biračke javnosti.

Ovdje u Crnoj Gori postoje univerzalne vrijednosti, a to je da je Crna Gora multinacionalna država, da je Crna Gora građanska država i da je Crna Gora evropska država. Ako se ne možemo na toj platformi okupiti, a ipak ne možemo, zato što sam Vam objasnio, dakle samo u dvije situacije, da postoje oni koji slave nestanak Crne Gore 1918. godine i postoje oni koji ne priznaju Crnu Goru za državu. Kako ćemo se približiti u određenim situacijama i naći

¹⁰⁴ Poslanik Živković nije pomenuo, možda zbog neposjedovanja, u tom trenutku, saznanja o prethodnim aktivnostima na ovom polju: REKOM inicijativu o uspostavljanju regionalne komisije, kao i inicijativu iz Ministarstva za ljudska i manjinska prava prema, tada aktuelnom, predsjedniku Crne Gore (Milu Đukanoviću) koja se takođe odnosila na pitanja istine i pomirenja. O tome se detaljnije govori u ovom radu.

zajedničke tačke razgovora ako ne možemo da krenemo od osnovne premise, da neko slavi nestanak Crne Gore i da nije u stanju da prizna da je Crna Gora obnovila svoju nezavisnost i samostalnost. Ukazujem Vam, kao ministru, sa obzirom na to da ste krenuli u formiranje KIP, zanimalo me pitanje da li priznajete rezultate referenduma koji je održan 2006. godine? Mislim da je pitanje konkretno i da možete konkretno i odgovoriti".¹⁰⁵

Leposavić: Prihvatam rezultate referenduma (2006), svi smo patriote i niko ne slavi nestanak Crne Gore

"Gospodine Živkoviću, dakle Vi ste djelovali u načinu postavljanja ili ponavljanja ovog pitanja kao da je nešto što zaista izaziva dilemu. Ja sada imam po inerciji neki osjećaj da bi trebalo da objašnjavam duže, ali ne vidim bolji način nego da kratko i jasno kažem - apsolutno. U tom smislu da li priznajem nezavisnost Crne Gore mislim to je pitanje koje nekako je suvišno. Šta se od normalnog građanina očekuje, bez obzira na ove razlike o kojima govorite. Čak mislim da tu i politička, sada parlamentarna većina, da možda je riječ o nečemu što je politički ovdje ping pong. Mislim da ljudi ovdje govore o rezultatima da izazivaju neku reakciju, da možda Vi ne razumijete dobro u smislu slavljenja nestanka Crne Gore, to mi opet pitanje koje mi je novo. Ne znam nikoga, ja ne poznajem ljude koji slave nestanak Crne Gore, nestanak, prestanak Crne Gore, zaista mi nije poznato. Dakle, želim da Vam kažem Vi ste nastupili danas u tonu koji je tolerantan i koji ima makar formalno, na ovom leksičkom nivou, razumijevanja za različitost, ali negdje u Vašim stavovima provijava da

imputirate drugoj strani gotove stavove, ovim slavljenjem nestanka. To su političke fraze koje nažalost postoje duže vremena, ali evo, od nedavno, sve manje. Nemojte pretpostavljati, ako govorimo o različitosti, ako govorimo o multinacionalnom, multikonfesionalnom, u svakom smislu, pristupu slavljenja ili uvažavanja barem razlika, onda uvažite i razliku na različito mišljenje ili viđenje jedne iste situacije. Dakle, naša zrelost, zrelost svih nas građana, danas na ovom mjestu, sutra na drugom, a svakako građana Crne Gore i na ono što je i politički inat, utakmica, borba, dokazivanje nekih vrlo važnih stvari, kao što su gubitak prava, zanemarivanje prava u istoriji u bitnim izbornim procesima, što nije beznačajno, ali svi mi zaista imamo taj jedan test. Da on nije da kažemo da smo multikonfesionalno društvo, društvo različitih kada u praksi uporno ne dozvoljavamo onom drugom da misli, tumači makar neki događaj, koji je iz dalje prošlosti, na jedan ili drugi način. Svako društvo ima te događaje o kojima raspravlja, koje različito vidi, o kojima otkriva nove činjenice ili se ispostavlja vremenom da novootkrivene zapravo i nijesu novootkrivene, nego su dio kampanje ili slično itd. Ali se ozbiljna društva sa tim suočavaju na normalni način, ne praveći uvijek razdor i okrivljujući jedne druge da ne žele dobro svojoj zemlji. Zemlje su ljudi. Moram da kažem ovdje država je pravno lice, a pravno lice je fikcija, pravno lice ne postoji, niko ga nije sreo, nikome nije donijelo niti čestitku, niti poklon za rođendan, postoje ljudi i oni čine pravna lica i ljudi su država. U tom smislu, ovi ljudi ovdje gdje Vi sada, a i mene uračunavajući tu, protiv kojih imate neku vrstu zadržke ili prema kojima, da tako kažem, ipak ne protiv nego prema kojima

¹⁰⁵ Stenografske bilješke sa sjednice Skupštine Crne Gore; Dostupno i onlajn: <https://zakoni.skupstina.me/zakoni/web/dokumenta/sjednice-skupstine/224/4291-.pdf>

imate, gospodin Živković, je bio toleratan u nastupu, jednu vrstu zadržke su ljudi i oni su Crna Gora i vi ste Crna Gora i to je u tom smislu najbolje jedino što imamo. Nama nema tog nekog metastanja koje će se pojaviti sa neba, nego zaista imamo materijal međusobnih odnosa, ljude i radeći jedni sa drugima, i živeći u budućnosti, a u tom smislu poštujući ipak razlike koje ja ne vidim da su toliko strašne, niti da su neki historijski novum ili specifikum vezan samo za Crnu Goru, nego se srijeću svuda. Dajte da sa malo više tolerancije pristupimo po tim pitanjima, zaista mislim da su u ovoj sali svi patriote, da niko ne slavi nestanak bilo čega dobrog, a kamo li Crne Gore".¹⁰⁶

Zaključak

Diskusija vođena ovim povodom, između tadašnjeg ministra Leposavića i poslanika Živkovića, je bila izuzetno kulturna, kvalitetna, konstruktivna i od prvorazrednog značaja. Pomogla je (društvu) da se donekle bolje razumije istaknuto pitanje jer do tada, ali ni nakon parlamentarne diskusije, iz Vlade nije bilo informacija o njenim aktivnostima na suočavanju sa prošlošću i formiranju najavljene KIP.

Poslanik Danijel Živković, koji je danas i lider najbrojnije parlamentarne opozicione partije, pokazao je drugačiji "viktimoški pogled" prema prošlosti u odnosu na njegovog prethodnika (Mila Đukanovića). To je od izuzetnog značaja za "podsticanje empatičnijeg razumijevanja i prihvatanja nasilne prošlosti".

Iz Ministarstva za ljudska i manjinska prava, 2020, prema Vladi i predsjedniku Crne Gore (aktivnosti su prethodno detaljno predstavljene) naglašeno je da je riječ o procesu koji bi u prvoj fazi prikupio i analizirao iskustva drugih, kako bi se u daljim etapama rada, predložena radna grupa bavila i drugim pitanjima, koje uključuje, nesporno, i pravo na istinu.

Do sada su, pored inicijative Rekom (od koje se odustalo), ponuđena još dva modela: pojedinačni pristup pravu na istinu (što je osnov i smisao rada svih komisija za istinu) koji je zagovarao, kao državni sekretar Ministarstva za ljudska i manjinska prava, Aleksandar Saša Zeković (2020), koji je, možda, pragmatičniji i djelotvorniji od onog koji je predložio, nešto kasnije (2021), Vladimir Leposavić, u svojstvu ministra pravde, ljudskih i manjinskih prava, koji je u sklopu prava na istinu zagovarao pristup formiranja jedinstvene KIP koja bi se bavila pitanjima (svih) kršenja ljudskih prava i zloupotrebama (državne) moći od uspostavljanja Knjaževine Crne Gore do zaključno sa promjenama 2020. godine (konačnog prestanka višedecenijske vlasti DPS Crne Gore i usvajanjem nove verzije Zakona o slobodi vjeroispovijesti).¹⁰⁷

Ubrzo po najavi KIP, Skupština Crne Gore razriješila Leposavića

Usljed snažnog pritiska domaće i regionalne javnosti, kao i međunarodnih saveznika Crne Gore, ministar Leposavić je razriješen sa funkcije, 17. juna 2021, zbog izjave o genocidu u Srebrenici.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Isto.

¹⁰⁷ Realno je pitanje da li bi KIP postavljena sa tim mandatom, uopšte i mogla da završi rad u nekom razumnom vremenskom roku. O nekim pitanjima tj. razdobljima, npr. vladavina knjaza Danila ili kralja Nikole (1851-1918) postoji toliko građe da bi za to trebale decenije rada.

¹⁰⁸ "Leposavić: Spreman sam da priznam genocid u Srebrenici kad se nedvosmisleno utvrdi"; autorke Biljana Matijašević i Alisa Hajdarpasić; portal "Vijesti", 26.03.2021; Dostupno onlajn: <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/524313/uzivo-popovic-udaljen-sa-sjednica-na-15-dana>

Tadašnji premijer, Zdravko Krivokapić, ga je pozvao da podnese ostavku što je ovaj odbio da učini. Uslijedila su okupljanja građana_ki u znak podrške Leposaviću.¹⁰⁹ Uz napomenu da ne komentarišu politička pitanja, međunarodna ljudskopravaška organizacija Amnesty International je ocijenila da javna osuda neprihvatljivih komentara o Srebrenici od strane premijera Krivokapića predstavlja "važan politički gest koji može da podstakne otvoreniju raspravu o prošlosti i promovise pozitivnu ulogu crnogorskih vlasti o pomirenju u regionu".¹¹⁰

Vladimir Leposavić saopštio je da neće podnijeti ostavku jer je "njegov zadatak pomirenje i poboljšanje međuetničkih odnosa". "Ne radi se o mojoj tvrdoglavosti ili ličnom kapricu. Stav i vrijednost za koju se borim je veća od mene i od funkcije" kazao je Leposavić. "Znao sam da je pitanje zlonamjerno. Reagovao sam i objasnio zašto je to pitanje loše. Pokušao sam da objasnim u čemu je problematičnost takvih pitanja jer ona impliciraju krivicu cijelog naroda i osjećaj kolektivne krivice da bi se na tome gradila odgovarajuća politika, a to je politika obespravljanja i da bi se legitimisalo obespravljanje Srba da budu

ravnopravni i da legitimno, u zajednici u kojoj žive, ostvaruju svoje zahtjeve" kazao je dr Vladimir Leposavić u razgovoru za Radio i televiziju Srbije.¹¹¹

Tokom trajanja skupštinskog zasjedanja na kojem se raspravljalo o njegovoj smjeni, ispred sjedišta Ministarstva pravde, danima su se odvijala stajanja građana_ki, predvođenih Građanskom inicijativom "21. maj", koja su bila manje posječena od onih na kojima je iskazano protivljenje njegovoj smjeni.¹¹² Jedna od vodećih braniteljki ljudskih prava u Crnoj Gori Tea Gorjanc Prelević ocijenila je da ministar Leposavić daje izjave o Srebrenici iz političkih razloga.¹¹³

Inicijativa za REKOM

Tokom rasprave o najavljenom osnivanju crnogorske KIP gotovo da se zaboravilo na činjenicu da je zvanična Crna Gora, svojevremeno, snažno podržala uspostavljanje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim kršenjima ljudskih prava na području nekadašnje SFRJ od 1. januara 1991. do 31. decembra 2001. godine (skraćeno REKOM).¹¹⁴ KIP čije je osnivanje

¹⁰⁹ "Protesti podrške Leposaviću širom Crne Gore"; 05.04.2021; Dostupno onlajn: <https://www.politika.rs/scc/clanak/476446/Region/Protesti-podrske-Leposavicu-sirom-Crne-Gore:%20%E2%80%9CProtesti%20u%20Crnoj%20Gori,%20Okupljeni%20podr%C5%BEavaju%20Leposavi%C4%87a%20i%20negiraju%20genocid%E2%80%9D>; Dostupno onlajn: <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2021/4/5/mandic-df-nece-glasati-za-smjenu-leposavica>

¹¹⁰ "Amnesty: Važan politički gest Krivokapića"; Glas Amerike, 06.04.2021; Dostupno onlajn: https://api03.avaz.ba/vijesti/region/642827/amnesty-vazan-politicki-gest-krivokapica%23google_vignette

¹¹¹ "Leposavić za RTS: "Ne podnosim ostavku, vrednost za koju se borim veća je od funkcije"; RTS; 15.04.2021; Dostupno onlajn: <https://www.rts.rs/lat/vesti/region/4335817/crna-gora-srebrenica-vladimir-leposavic.html>

¹¹² "Treći dan protesta Građanske inicijative 21. maj: Leposaviću odlazi, opasno je negirati genocid"; 16.06.2021; Dostupno onlajn: <https://www.cdm.me/politika/treci-dan-protesta-gradanske-inicijative-21-maj-leposavicu-odlazi-opasno-je-negirati-genocid/>

¹¹³ "Gorjanc Prelević: Leposavić daje izjave o Srebrenici zbog političkih razloga", 29.03.2021; Dostupno onlajn: <https://balkans.aljazeera.net/videos/2021/3/29/gorjanc-prelevic-leposavic-daje-izjave-o-srebrenici-zbog-politickih-razloga>

¹¹⁴ REKOM je trebala da postane zvanična, međudržavna komisija, vansudsko tijelo, koje su trebale zajednički da osnuju države nasljednice bivše SFRJ sa zadatkom da utvrdi činjenice o svim ratnim zločinima i drugim

najavio tadašnji ministar pravde, ljudskih i manjinskih prava Crne Gore, Vladimir Leposavić, je trebala da obuhvati, svojim mandatom, i dio perioda koje su zagovarale NVO i pojedinci_ke iz Inicijative za REKOM.

Predsjednik Crne Gore, Filip Vujanović (2011), a Vlada Crne Gore (2018) su podržali REKOM.¹¹⁵

Inicijativu za REKOM je godinama snažno zastupala široka koalicija nevladinih organizacija (NVO) i građana_ki u kojoj je naročito zapaženu ulogu imao, međunarodno prepoznatljiv i ugledan, Fond za humanitarno pravo i njegova osnivačica Nataša Kandić. Crnogorske NVO, intelektualci_ke i aktivisti_kinje imali su vidljivu ulogu u tom procesu koji je posebno prepoznatljiv po tome što su ga pratile, zasnivao se, na širokim, intenzivnim konsultacijama. Zbog dovoljne, bar osnovne, temeljitosti ovog rada, smatrali smo važnim i korektnim da pomenemo regionalni pristup koji nažalost na kraju nije uspio ali predstavlja dugoročno korisno iskustvo.¹¹⁶

Na internetskim stranicama NVO Fond za humanitarno pravo (<http://www.hlc-rdc.org>) i Akcija za ljudska prava (<https://www.hraction.org>) dostupni su brojni materijali i podaci, praktični i akademski, korisni za različita istraživanja i razmatranja ljudskih

prava, postupanja policije, pitanja tranzicione pravde i humanitarnog prava. Preporučujemo korišćenje navedenih resursa.

O iskustvu komisija za istinu i pomirenje interesantan je, i preporučujemo ga, rad Marijane Tome, istoričarke sa bogatim regionalnim i međunarodnim iskustvom u oblasti tranzicione pravde i pomirenja.¹¹⁷

**Premijer Krivokapić inicirao spomenik pomirenja u Crnoj Gori:
Od septembra 2020. se razmišlja kako da se minimiziraju podjele**

U intervjuu za nacionalni javni servis, Radio i Televizija Crne Gore, 12. jula 2021, tadašnji predsjednik Vlade Crne Gore prof. dr Zdravko Krivokapić je kazao da bi Crna Gora trebalo da podigne spomenik pomirenja: "Mi od septembra (2020 - o.a.) razmišljamo kako da na pravi način podjele svedemo na najmanju moguću mjeru. Mislim da je najbolje da Crna Gora krene putem Španije, koja je napravila jedan spomenik svim žrtvama i tako uspostavila simbol pomirenja koji će prihvatiti svi" rekao je predsjednik Vlade.¹¹⁸ Na zapažanje novinara, Saše Klikovca, da se dio javnosti plaši mogućnosti izjednačavanja partizanskog i četničkog pokreta, pogotovo nakon najave o formiranju KIP, premijer

teškim kršenjima ljudskih prava u vezi sa ratom; da poimenično popiše sve žrtve u vezi sa ratom i utvrdi okolnosti njihove smrti; da prikupi podatke o mjestima zatvaranja, o licima koja su protivpravno zatvarana, podvrgavana mučenju i nečovječnom postupanju, kao i da izradi njihov sveobuhvatan popis; da prikupi podatke o sudbini nestalih, kao i da održi javna slušanja žrtva i drugih osoba o nedjelima u vezi sa ratom - <https://www.recom.link/bhsc/sta-je-rekom/>. Ovako postavljani zadaci, posebno kroz objavljivanje podataka, izvještaja i javna slušanja, nesporno doprinose demokratizaciji svakog društva koje se nosi sa iskustvom ozbiljnog kršenja ljudskih prava u prošlosti.

¹¹⁵ Pogledati: <http://www.hlc-rdc.org/?p=13271%20i%20https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/29142/markovic-crna-gora-podrzava-inicijativu-za-rekom>

¹¹⁶ Više o radu Inicijative za REKOM posjetiti <https://media.cgo-cce.org/2013/03/Predlog-statuta-RE-KOM-Obrazlozenje-fff-27.04.2011-CG1.pdf>; <https://cdtp.org/wp-content/uploads/2014/05/Glas-Inicijative-za-REKOM-6-2012-BHSC.pdf>

¹¹⁷ Dostupno onlajn: http://www.hraction.org/wp-content/uploads/komisije_za_istinu-iskustva_drugih.pdf

¹¹⁸ Dostupno onlajn: <https://rtcg.me/vijesti/politika/327833/izbori-sada-ne-bi-nikome-odgovarali.html>

Krivokapić je odgovorio da "Srbija ima svoj način, a Crna Gora svoj".

Podsjećamo da je ideju o spomeniku pomirenja još 2002. godine iznio Jovan B. Markuš, bivši gradonačelnik Cetinja u svojim autorskim tekstovima. On je zagovarao politiku pamćenja i kroz podizanje spomenika svim palima za Crnu Goru, smatrajući ga razumnim elementom "istinskog pomirenja, pored ekshumacije, sahrane i obilježavanja grobnica".¹¹⁹

Društvene i političke reakcije na premijerovu memorijalnu inicijativu uz autorski komentar

Opozicione partije su oštro reagovale na Krivokapićevu ideju. Posebno su negativni bili lideri iz opozicije koji su bili ministri u ranijim vladama koje je obrazovala DPS.¹²⁰ Demokratska javnost je imala primjedbe na njihov (DPS) rad zbog osjetne neodlučnosti i nezainteresovanosti za njegovanje službenog javnog sjećanja na borbu protiv fašizma, njegovih saradnika i na narodnooslobodilački pokret, a naročito zbog pružanja prećutne podrške revizionizmu. O tome, na primjer, svjedoči odnos, ali i konkretne radnje, ranijih vlasti (vlada DPS) prema memorijalizaciji i njegovanju sjećanja na zločin u Velici (Andrijevića), spomen kompleksu u Dolima (Plužine), kao i povodom podizanja spomen obilježja na crnogorskom primorju. DPS je, kao opozicija, često posezao politizaciji i instrumentalizaciji antifašizma. U godinama svoje vlasti, značajno je zanemarivao anti-fašističku politiku, posebno u svijetlu njene

uloge u kulturnoj obnovi i uzdizanju Crne Gore, propuštajući priliku da ga reafirmiše ka lijevo i liberalnoj dimenziji humanizma, a naročito zanemarujući narative koji su kriminalizovali revoluciju, posebno njene emancipatorske sadržaje.¹²¹

Ideja Krivokapića, i prije njega Markuša, o podizanju spomenika, predstavlja jedan od vidljivih načina uspostavljanja i njegovanja kolektivnog sjećanja na različite traumatične događaje tokom istorije Crne Gore. Iako je dio javnosti to prepoznao (isključivo) kao najavu izjednačavanja partizana i četnika, ideju ne treba odbaciti, već nastaviti, prije svega stručni, dijalog. Ne misli se na partijske (stranačke) kompromise o prošlosti, iako se podrazumijeva da podizanje (bilo kojeg) spomen obilježja predstavlja politički proces praćen nekom (opet političkom) odlukom. Crna Gora se ne može i neće odreći svog pravog antifašističkog pokreta, a spomenik pomirenja (svim građanima i građankama Crne Gore) treba razumjeti kao manifestaciju memorijalizacije nevinih žrtava tokom državnog, sistemskog, društvenog nasilja i progona različitih društvenih grupa i pojedinaca koji su im pripadali. To bi trebao biti spomenik nevinim žrtvama svih ratova, žrtvama istrage poturica, žrtvama zločina nad muslimanskim stanovništvom tokom i nakon Prvog balkanskog rata, svim stradalima tokom Božićnog ustanka (dio javnosti koristi i termin pobuna), žrtvama zločina u Šahovićima, memorijalizacije masovnih preseljenja i iseljenja stanovništva, deportacije izbjeglica, otmice putnika,

¹¹⁹ "Iz opšte ljudskih razloga treba izvršiti ekshumaciju i sahranu ostataka, obilježiti grobnice i groblja zaštititi, bez obzira o kojoj se naciji, vjeri i ideologiji radi"; "Prilog istorijskom pomirenju", autor Jovan B. Markuš, časopis "Svetigora", strane 16 i 17, broj 129-130, 2002 i "Spomenik svim palim za otadžbinu", autor Jovan B. Markuš, rubrika "Kultura", dnevni list "Glas Crnogoraca" od 17.09.2002. godine.

¹²⁰ <https://rtcg.me/vijesti/politika/327928/krivokapic-se-potrudio-da-ponizi-antifasisticko-nasljedje.html>

¹²¹ Vlasti koje su upravljale zemljom od uspostavljanja višepartijskog sistema do 2020. uglavnom su deklarativno pripadale ljevici i kontinuirano su bilježile krizu identiteta.

golootočkim žrtvama, stradalim vojnicima i dobrovoljcima u ratovima 90-tih prošlog vijeka (službeno, u te pohode, (po)slala ih je država Crna Gora), na žrtve političke i policijske represije, na odnos, ugnjetavanje i obespravljivanje žena i osoba sa invaliditetom,¹²² na diskriminaciju pripadnika romske manjine, na sve one kojima su kršena prava zbog najličnijeg identiteta i opredjeljenja u koje spadaju pripadnici različitih društvenih grupa i manjinskih zajednica,¹²³ pa i na žrtve koronavirusa. Treba razmisliti o načinima i oblicima manifestacije, od strane države, poništavanja svih osuda i progona, tokom istorije Crne Gore, zbog političko-ideoloških, vjerskih, nacionalnih uvjerenja ili rodnog identiteta.

Sušтина je, da se u daljim aktivnostima povodom opštenacionalnih memorijalnih inicijativa, ostvari pomirljivi pristup (spomenik) žrtvama (a ne počinocima), dakle svima onima koji su stradali ili su patili zbog kršenja osnovnih prava. Neophodno je opredijeliti se za pristup i rješenja koja neće generisati dalje nasilje (misli se i na političku retoriku i govor mržnje) i koja će pomoći da se prošlost ne zaboravi i da se ne ponovi u budućnosti.¹²⁴

Predmet "Jama Kotor": Policija postupala po nalogu Specijalnog državnog tužilaštva

Vlada Crne Gore, zaključkom broj 07-011/23-134/3 od 20. januara 2023. godine, utvrdila je Platformu za učešće crnogorske delegacije na XII sastanku Odbora za stabilizaciju i pridruživanje, u takozvanom hibridnom formatu, 25. januara 2023. godine koja sadrži i podatke o predmetima koje su u radu Specijalnog državnog tužilaštva Crne Gore. Između ostalog opisan je i status predmeta pod radnim nazivom "Jama "Kotor", što se odnosi na postojanje prikrivene grobnice, iz Drugog svjetskog rata, na teritoriji opštine Nikšić.

Na osnovu tih podataka saznalo se da su službenici Uprave policije, po nalogu Specijalnog državnog tužilaštva, navodno početkom novembra 2022. godine, izvršili radnje snimanja unutrašnjosti jame te i druge radnje u cilju omogućavanja vršenja uviđaja odnosno pristupa samom licu mjesta koje se nalazi pod zemljom na dubini od oko 35 metara.¹²⁵

Ugledni advokat o predmetu: Prikrivena grobnica mrlja na obrazu Crne Gore

Ugledni pravnik Mitar Šušić, koji je i odbornik "Nove srpske demokratije"

¹²² "Osobe sa invaliditetom su vekovima smatrane „teretom“ za porodicu i društvo, nepoželjnom populacijom, invalidnost se vezivala za bolest, a termini poput nemoćan, bogalj, bolesnik i slično su takve stavove samo podsticali. I danas su tradicionalne predrasude toliko ukorenjene da postoje neadekvatni, čak i uvredljivi termini", Jelena Milošević, "Predstavljanje osoba sa invaliditetom u književnosti, stripu i filmu"; CM - časopis za upravljanje komuniciranjem, 2015, vol. 10, br. 34, str. 102; Dostupno i onlajn: <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1452-7405/2015/1452-74051534097M.pdf>

¹²³ Uključuje i progon, tokom istorije, LGBT osoba. Pogledati "Nevidljivi progon: Homoseksualanost pred socijalističkom pravdom", autor Ivan Tomović, urednik A.S.Zeković, Vrhovni sud Crne Gore i LGBT Forum Progres, Podgorica, 2014; Dostupno i onlajn: <https://lgbtprogres.me/wp-content/uploads/2014/06/ivan-tomovic-WEB.pdf>

¹²⁴ Inače kada se god razmišlja o efektima različitih memorijalnih inicijativa, prisutna je dilema o pristupima koji će podstaći pomirenje ali kojima se neće doprinisiti daljem jačanju podjela.

¹²⁵ O sadržaju vladinog dokumenta izvjestili su i mediji: <https://rtcg.me/vijesti/drustvo/397014/pod-lupom-sdt-a-osam-ratnih-zlocina-izvidjaju-bukovicu-strpce-jamu-kotor.html>

u Skupštini Glavnog grada Podgorice, ocijenio je da ima prostora za postupanje Specijalnog državnog tužilatva i napredak u konkretnom predmetu. Istakao je da se može utvrditi broj žrtava, njihov pol i starost, kao i način na koji su ubijeni. Smatra da djelotvornije postupanje državnih organa može podstaći građane koji znaju nešto više o događaju da podijele svoja saznanja.

Šušić je svjestan da se, zbog protoka vremena, ne može očekivati identifikacija i procesuiranje neposrednih izvršilaca ovog zločina ali, s pravom, ukazuje, na političko-institucionalnu "malodušnost" i odsustvo sluha za uspostavljanje odgovarajućeg humanističkog pristupa prema posmrtnim ostacima: "Međutim, preostalo je dovoljno nepoznatih činjenica koje je moguće utvrditi, a predmet u tužilaštvu postoji od 2018. godine. Ne mogu da shvatim da nadležni organi takvom predmetu pristupaju tako ležerno. Ne mogu da shvatim da smo svi mi u stanju da mirno spavamo znajući da u neposrednoj blizini svojih domova imamo masovnu grobnicu, u kojoj su ljudske kosti odložene kao na smetlištu, u kojoj su za života naših očeva i djedova pobacana ljudska bića bez suđenja i presude, bez do danas poznatog razloga" kazao je advokat Šušić, krajem novembra 2023, u razgovoru za jedan podgorički portal koji je prenijela i Srpska RTV.¹²⁶

Zaključio je da je nedopustivo "partijske ciljeve i državne ideologije pretpostavljati univerzalnim vrijednostima, ljudskom životu i ličnoj slobodi".

Nastup advokata Šušića u značajnoj mjeri korespondira sa onim što su stavovi predstavnika Međunarodne komisije za nestale osobe (ICMP) u Albaniji - da se demokratsko i slobodno društvo ne može graditi na ilegalnim grobnicama i neidentifikovanim tijelima.¹²⁷

Vlada Albanije i ICMP su potpisali sporazum o saradnji, rafitikovan i u parlamentu.¹²⁸ "Nakon velikog broja odlaganja, Ministarstvo unutrašnjih poslova Albanije je potpisalo ugovor kojim se Međunarodnoj komisiji za nestale osobe (ICMP) omogućava da pruži pomoć u pronalaženju i identifikaciji posmrtnih ostataka osoba koje su nestale za vreme vladavine komunističkog režima u ovoj državi.¹²⁹

Kroz rad kontinuirano ukazujemo i na primjenu međunarodnog humanitarnog prava. Iako su česte polemike o njegovoj (ne)primjeni, smatramo da danas, u doba demokratije i mira, nema dileme da mrtvi i njihovi i dalje neoznačeni, prikriiveni, grobovi zaslužuju human i dostojanstven odnos. Uvjereni smo da je i vrijeme, u procesu evropskih integracija naše zemlje, da "otupe" sve ideološke, vjerske, etničke i druge oštrice prema ovom pitanju.

¹²⁶ Dostupno onlajn: <https://srpskarty.com/glavna-vijest/mitar-susic-za-borbu-jama-kotor-je-mrlja-na-obrazu-crne-gore/36697/>

¹²⁷ "Institutional Obfuscation Frustrates Search for Communist-Era Victims in Albania", autori Nejada Pen-davinji i Erald Kapri, 19.09.2023; Dostupno onlajn: <https://balkaninsight.com/2023/09/19/institutional-obfuscation-frustrates-search-for-communist-era-victims-in-albania/>

¹²⁸ Dostupno onlajn: <https://www.icmp.int/wp-content/uploads/2023/01/cooperation-agreement-between-council-of-ministers-of-the-republic-of-albania-and-icmp-16-april-2018.pdf>

¹²⁹ "Albanija potpisala ugovor kojim se omogućava potraga za telima komunističkih žrtava", autor Gjergj Erebara, objavljeno 18.07.2018; Dostupno onlajn: <https://balkaninsight.com/sr/2018/07/18/albanija-potpisala-ugovor-kojim-se-omogu%C4%87ava-potruga-za-telima-komunisti%C4%8Dkih-%C5%B8ta-va-07-18-2018/>

Interesovanje o aktivnostima Ministarstva ljudskih i manjinskih prava

Savjet se kod Ministarstva za ljudska i manjinska prava Crne Gore interesovao da li su se u međuvremenu, od oktobra 2020. godine do 2024. godine, u Ministarstvu za ljudska i manjinska prava preduzimale određene aktivnosti u odnosu na prikrivene grobnice iz i nakon Drugog svjetskog rata te da li je tim povodom Ministarstvo za ljudska i manjinska prava kontaktirano od strane drugih državnih organa.¹³⁰

Nakon više pisanih požurnica (urgencija), Ministarstvo za ljudska i manjinska prava je saopštilo da od oktobra 2020. godine do pružanja odgovora Savjetu za građansku kontrolu rada policije, nijesu preduzimane bilo kakve aktivnosti povodom prikrivenih grobnica niti su, tim ili sličnim povodom, kontaktirani od strane drugih državnih organa.¹³¹

Prikrivene grobnice: Pitanje (ne)postojanja odgovornih institucija

Prepoznajući opredjeljive ministra pravde Crne Gore, Andreja Milovića, za jačanje demokratije, ljudskih prava, pravnog sistema, sigurnosti i odgovornosti, Savjet za građansku kontrolu rada policije je predložio uspostavljanje institucionalne programske saradnje i dostavio mu, na upoznavanje, kopiju spisa predmeta formiranog povodom navoda o postojanju prikrivene grobnice u Nikšiću.

“Cijenimo da smo pokazali snažan kontinuitet djelovanja, a baveći se ljudskim ostacima stradalih smatramo da smo doprinosili vladavini prava i izgrađivanju Crne Gore u demokratsku državu koja se objektivno i institucionalizovano suočava sa svim nasljeđima prošlosti, pa i negativnim, bez politizacije i istorijskog revizionizma” kazao je predsjednik Savjeta, advokat Zoran Čelebić, u pismu crnogorskom ministru pravde.¹³² “U svim radnjama Savjeta, i svih nas koji smo u tome učestvovali, vjerujemo da se prepoznaje podrška uspostavljanju odgovornih institucija” saopštio je advokat Čelebić u obraćanju ministru pravde.

Dokle se stiglo sa obrazovanjem KIP: Interesovanje Savjeta

Savjet za građansku rada policije interesovao se, posebnim dopisima, početkom aprila 2024, kod predsjednika Vlade Crne Gore, ministra pravde i ministra za ljudska i manjinska prava o preduzetim aktivnostima povodom ovog mehanizma i da li se u 2024. godini razmišljanja, na nivou Vlade Crne Gore ili njenih određenih resora, o (konačnom) obrazovanju Komisije za istinu i pomirenje.¹³³

Zatražena je i dokumentacija (kopija spisa) koja se odnosi na sve aktivnosti u Vladi od najave bivšeg ministra Lepasovića (2021).

¹³⁰ Dopis predsjednika Savjeta, Zorana Čelebića, ministru za ljudska i manjinska prava u Vladi Crne Gore Fatmiru Gjeku, br. 22/55-18 od 29.03.2024; Dokumentacija Savjeta

¹³¹ Odgovor ministra za ljudska i manjinska prava, Fatmira Gjeke, broj 01-011/24-470/2 od 29.04.2024, predsjedniku Savjeta za građansku kontrolu rada policije, Zoranu Čelebiću, zaprimljen na pisarnici Skupštine Crne Gore 30.04.2024 i zaveden pod brojem 22/83-18; Dokumentacija Savjeta

¹³² Dopis broj od 02.04.2024; Dokumentacija Savjeta

¹³³ Skupština Crne Gore je 31. oktobra 2023. godine izabrala 44. Vladu Crne Gore, na čelu sa predsjednikom mr Miloškom Spajićem.

Ukoliko bi došlo do obrazovanja KIP neophodno je koordinisano djelovanje više državnih organa

Na upit Savjeta da li u 2024. godinu postoje razmišljanja ili planovi na nivou Vlade Crne Gore ili Ministarstva pravde o obrazovanju Komisije za istinu i pomirenje, službeno je odgovorio ministar pravde Crne Gore, Andrej Milović, koji je iznio mišljenje "da je za potencijalno formiranje navedene Komisije potrebno koordinisano djelovanje, gdje bi bilo uključeno više Ministarstava".¹³⁴

U Ministarstvu pravde ne postoji dokumentacija koja se odnosi na KIP

Povodom ranije tvrdnje ministra pravde, Ljudskih i manjinskih prava, Vladimira Leposavića, da su Vlada Crne Gore i Ministarstvo pravde, Ljudskih i manjinskih prava utvrdili Plan o uspostavljanju Komisije za istinu i pomirenje, Savjet za građansku kontrolu rada policije interesovao se kod predsjednika Vlade i aktuelnog ministra pravde da li su im poznate bilo koje aktivnosti koje su preduzete tim povodom. Zatraženo je i dostavljanje kopije spisa koji se odnose na istaknuto pitanje.

Službeno je odgovoreno da Ministarstvu pravde "nису poznate bilo koje aktivnosti koje su preduzete tim povodom niti

posjeduje bilo kakvu dokumentaciju koja se odnosi na navedeno pitanje".¹³⁵

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava: Nijesmo nadležni za obrazovanje KIP

Iz Ministarstva za ljudska i manjinska prava, koje je jednom periodu organizacije Vlade Crne Gore bilo integrisano sa resorom pravde u jedinstveni organ, na interesovanja Savjeta, nakon brojnih urgencija, je odgovoreno, da "pitanje obrazovanja Komisije za istinu i pomirenje nije u nadležnosti Ministarstva ljudskih i manjinskih prava".¹³⁶

Završna razmatranja o KIP:

Uzimajući u obzir crnogorsko, ali i šire, naročito regionalno, iskustvo, nameću se neka od sljedećih pitanja: (1) da li je crnogorsko društvo, politički, demokratski, građanski (dovoljno) zrelo za tijela (mehanizme) za istinu (i pomirenje); (2) da li je crnogorskom društvu uopšte potrebna komisija(e) kakve poznajemo u drugim zemljama; (3) imaju li smisla KIP koje se ne mogu pozvati na svjedoke (živih svjedoka je malo preostalo ako ih uopšte i ima);¹³⁷ (4) da li je Crna Gora zakasnila sa KIP; Kao razlozi za obrazovanje i korišćenje mehanizama kao što su KIP, između ostalih, često se navodi jačanje demokratije, vladavine prava i institucija koje primjenju zakon(e).

¹³⁴ Odgovor ministra pravde, Andreja Milovića, broj 01-011/24-3885/3 od 19.04.2024. godine predsjedniku Savjeta, Zoranu Čelebiću; Dokumentacija Savjeta

¹³⁵ Odgovor ministra pravde, Andreja Milovića, broj 01-011/24-3885/3 od 19.04.2024. godine predsjedniku Savjeta, Zoranu Čelebiću; Dokumentacija Savjeta

¹³⁶ Odgovor ministra za ljudska i manjinska prava, Fatmira Gjeke, broj 01-011/24-470/2 od 29.04.2024. godine predsjedniku Savjeta, Zoranu Čelebiću, zaprimljen na pisarnici Skupštine Crne Gore 30.04.2024 i zaveden pod brojem 22/83-18; Dokumentacija Savjeta

¹³⁷ Kao jedan od razloga za napuštanje Jugoslovenske komisije za istinu i pomirenje, ugledni profesor i stručnjak za ljudska prava dr Vojin Dimitrijević je naveo ograničena ovlašćenja koja ne podrazumijevaju i pozivanje svjedoka. Komisiju je inače formirao predsjednik Savezne Republike Jugoslavije, dr Vojislav Koštunica, ubrzo nakon poraza i početka demontaže režima Slobodan Miloševića; V. "Život posle smrti: jedan institucionalni pogled na današnju Srbiju", autor Nenad Dimitrijević, "Peščanik" od 02.02.2023; Dostupno onlajn; <https://pescanik.net/zivot-posle-smrti-jedan-institucionalni-pogled-na-danasnju-srbiju/>

Kako je društvo, već dugo u reformskom procesu, kroz pridruživanje Evropskoj uniji, protokom vremena, postepenom izgradnjom institucija i jačanjem vladavine prava, dolazimo do zaključka da komisija nije neophodna. Takođe, naše iskustvo, za razliku od drugih, ne prati (skori) konflikt sa ozbiljnim posljedicama, već se prije može govoriti o postautoritaranom (i partitokratskom) iskustvu koje se kvalitetno može razgraditi kroz partnerski odnos sa EU.

Pojedinačne, ad hoc, kompetentne radne grupe, koje bi, bez kalkulacija i manipulacija političkih elita, radile na rasvjetljavanju pojedinačnih (istorijskih) događaja i slučajeva kršenja ljudskih prava, mogli bi koristiti u razumijevanju i prihvatanju činjenica o prošlosti i podržati unutrašnje integracije i koheziju crnogorskog društva. To bi mogao biti i novi podsticaj razvoju demokratije.

Posmrtni ostaci nestalih osoba značajno pitanje ljudskih prava: Inicirana saradnja sa ICMP

Imajući u vidu da pruža pomoć vladama na razvijanju kapaciteta kako bi se djelotvorno i objektivno bavile pitanjima nestalih osoba, Savjet za građansku kontrolu rada policije se obratio Međunarodnoj komisiji za nestale osobe (ICMP) koja je upoznata sa izazovima i problemima u Crnoj Gori. Savjet je ocijenio da bi od izuzetne koristi mogle da budu obuke policije, tužilaštva, nadzornih tijela za zaštitu ljudskih prava, organizacija civilnog društva u odnosu na rezultate koje je ICMP postigao u susjednoj

Albaniji.¹³⁸ Savjet se posebnim dopisima obratio i ministrima unutrašnjih poslova, pravde i vanjskih poslova sa molbom da se na Vladi Crne Gore založe za unaprjeđenje komunikacije i već postojeće saradnje sa ICMP koja u brojnim zemljama sprovodi projekte u odnosu na nestale osobe.¹³⁹ Građanski nadzor rada policije je iskazao spremnost da podrži, pomogne i učestvuje u budućim procesima i aktivnostima.

Neophodno donošenje savremenog propisa: Komunikacija sa Zajednicom opština Crne Gore

Istražujući složeno pitanje prikrivenih i neobilježenih grobnica nastalih tokom i neposredno nakon Drugog svjetskog rata, saznali smo da je Zajednica opština Crne Gore (ZO CG), još krajem aprila 2023. godine, kod Vlade Crne Gore, inicirala donošenje posebnog Zakona o javnim grobljima i sahranjivanju koji bi odgovorio na uočene savremene izazove i iskustva iz prakse. Naglašeno je, u inicijativi, da Crna Gora nema poseban zakon kojim bi uredila brojna pitanja vezana za sahranjivanje. Iako je propis kojim se uređuju komunalne djelatnosti to pitanje stavio u nadležnost opština, brojni su i veoma delikatni odnosi koji bi se morali posebno urediti. Ima i slučajeva upitnih zdravstvenih aspekata sahranjivanja, uslova za transport posmrtnih ostataka crnogorskih državljana koji su umrli van Crne Gore, ekshumacije, prenošenja zemnih ostataka i slično.¹⁴⁰ Savjet se kod ZO CG interesovao za eventualne povratne informacije iz Vlade, u

¹³⁸ Dopis predsjednika Savjeta, Zorana Čelebića, od 17.05.2024. godine, generalnoj direktorici ICCM Kathyne Bomberger, direktoru programa za Evropu Matthew Holliday i zamjenici voditelja Program za Zapadni Balkan Samiri Krehić; Dokumentacija Savjeta

¹³⁹ Dopisi predsjednika Savjeta, Zorana Čelebića, ministrima Danilu Šaranoviću, Andreju Miloviću i dr Filipu Ivanoviću od 17.05.2024; Dokumentacija Savjeta

¹⁴⁰ "Inicirano donošenje Zakona o javnim grobljima i sahranjivanju", 27.04.2023; Dostupno onlajn: <https://uom.me/2023/04/inicirano-donosjenje-zakona-o-javnim-grobljima-i-sahrnjivanju/>

kojem je statusu njihova inicijativa kao i za iskustva iz jedinica lokalne samouprave kada se suoče sa pronalaskom ljudskih posmrtnih ostataka.¹⁴¹

Iz ZOCC obavijestili su Savjet da su više puta ranijem i aktuelnom sazivu Vlade upućivali Inicijativu Inicijativu za donošenje Zakona o javnim grobljima i sahranjivanju. Posljednji put krajem novembra 2023. godine. "Nažalost, još uvijek nijesmo dobili povratnu informaciju".¹⁴² Iz ZOCC je pojašnjeno da zbog nenadležnosti u pogledu vršenja nadzora nad radom opština i njihovih službi, nemaju sveobuhvatan uvid u postupanje u oblasti sahranjivanja osoba iz prikrivenih i neobilježanih grobnica. "U praksi jeste prisutna situacija, na osnovu opštinskih odluka, da se nepoznata lica, ili lica čiji se identitet odnosno srodnici ne mogu utvrditi, sahranjuju o trošku opštine".¹⁴³

¹⁴¹ Dopis predsjednika Savjeta, Zorana Čelebića, generalnoj sekretarki ZOCC Mišeli Manojlović od 17.05.2024; Dokumentacija Savjeta

¹⁴² Odgovor generalne sekretarke ZOCC, Mišele Manojlović, predsjedniku Savjeta, advokatu Z.Čelebiću, broj 03-783/24 od 29.05.2024; Iz ZOCC priložen je i skenirani dokument "Inicijativa za donošenje Zakona o javnim grobljima i sahranjivanju" podnijeta ministru turizma, ekologije, održivog razvoja i razvoja sjevera Vladimiru Martinoviću broj 03-1390/23 od 28.11.2023. godine; Dokumentacija Savjeta

¹⁴³ Isto.

POŠTOVANJE MRTVIH: POSMRTNI OSTACI I POLITIČKO (NE)RASPOLOŽENJE

Crna Gora i Njemačka potpisale sporazum o grobovima stradalih u ratovima

Vlada Crne Gore i Vlada Savezne Republike (SR) Njemačke u cilju rješavanja pitanja grobova osoba iz Crne Gore stradalih u ratovima koji se nalaze na teritoriji SR Njemačke i grobova Njemaca stradalih u ratovima koji se nalaze na teritoriji Crne Gore, potpisali su 10. avgusta 2011. godine Sporazum o grobovima stradalih u ratovima.¹⁴⁴ Realizacijom ovog sporazuma, Vlada se, krajem 2013. godine, saglasila da se groblje Njemaca stradalih u ratovima na teritoriji Crne Gore izgradi na sjevernom dijelu Vojnog aerodroma "Knjaz Danilo" u Golubovcima.¹⁴⁵ Narodni savez za brigu o njemačkim ratnim grobovima (Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge, skraćeno Volksbund, www.volksbund.de) izgradio je groblje njemačkih vojnika poginulih u ratovima na teritoriji Crne Gore. Imajući u vidu da je sporazumom definisano da dvije vlade imaju pravo da o svom trošku uređuju i njeguju grobove stradalih u ratovima na teritoriji druge države, Ministarstvo odbrane je sa Narodnim savezom za brigu o njemačkim ratnim grobovima potpisalo

i dodatni tehnički sporazum o regulisanju obaveza u vezi održavanja samog groblja.¹⁴⁶

Inače potpisivanje ovog međudržavnog sporazuma dio je Drugog godišnjeg nacionalnog programa Crne Gore koji je, u sklopu definisanih političko-ekonomskih pitanja za 2011-2012. godinu, predviđao nastavak i jačanje saradnje Crne Gore i NATO (sa saveznicima).

Potpisivanje sporazuma civilizovan tretman posmrtnih ostataka i ne treba ga povezivati sa pobjedničkim i poraženim stranama

Potpisivanje crnogorsko-njemačkog sporazuma o grobovima stradalih u ratovima javno je, među rijetkima, podržao Aleksandar Saša Zeković, koji se tih godina, uz status redovnog člana Savjeta za građansku kontrolu rada policije, aktivno bavio istraživanjem i zaštitom ljudskih prava.

U svom saopštenju za medije, od 13. avgusta 2011, Zeković je kazao da potpisivanje sporazuma predstavlja "civilizovan tretman posmrtnih ostataka koje ne treba

¹⁴⁴ Sporazum, o kojem su se vodili višegodišnji pregovori u sklopu procesa evropskih integracija Crne Gore, su potpisali ministri vanjskih poslova Crne Gore i Njemačke Milan Roćen i Guido Vestervele (Guido Westerwelle); Pogledati: <http://upitnik.eu.me/Pdf/D40.pdf>

¹⁴⁵ Prema podacima kojima raspolaže Narodni savez za brigu o njemačkim ratnim grobovima, u Crnoj Gori je tokom Drugog svjetskog rata poginulo oko dvije hiljade njemačkih vojnika koji su pokopani na 200 različitih lokacija. Tvrdi se da su u Podgorici, prilikom izgradnje jedne saobraćajnice, pronađeni skeletni ostaci njemačkih vojnika koji su potom sahranjeni na njemačko vojno groblje u Splitu; Izvor: https://kriegsgraeberstaetten.volksbund.de/friedhof/landesinformation/Montenegro?tx_igkgs_p1%5Bgraveyard%5D=1259&cHash=b-8c575162cc7d7ccebfc680f5746331

¹⁴⁶ Informacija Vlade Crne Gore o zaključivanju Sporazuma između Ministarstva odbrane Crne Gore i Narodnog saveza za brigu o njemačkim ratnim grobovima, o načinu regulisanja obaveza u vezi groblja Njemaca stradalih u ratovima na teritoriji Crne Gore; Dostupno onlajn: <https://www.gov.me/dokumenta/e745e390-2734-466b-b5e2-bb1814fc5cbd>

povezivati sa pobjedničkim i poraženim stranama u Drugom svjetskom ratu".¹⁴⁷

Zeković je ocijenio da "pružanje otpora tako važnoj civilizacijskoj i spoljnopoličkoj potrebi nije put popravljavanja svijesti o savremenom značaju antifašizma". Takođe, on smatra da taj sporazum "ne dovodi u pitanje istorijske činjenice, nacionalni otpor pružen okupatoru i antifašističke vrijednosti na kojima teži da počiva i današnja Crna Gora".

"Njemačka, u kojoj je sproveden program denacifikacije, primjer je njegovanja kulture pamćenja i sprječavanja osporavanja holokausta, genocida i zločina protiv čovječnosti", naveo je Zeković u svom saopštenju. On se takođe kritički odnio prema brojnim strukturama, političkim i veteranskim, koje sebe identifikuju kao navodno ljevičarske i antifašističke, a 90-tih su podržale nacionalističke i šovinističke pristupe političkih elita i na svaki način njegovale bliskost sa njima.¹⁴⁸

Iskustvo sa Slobodanom Miloševićem, u Srbiji i Crnoj Gori, ukazuje na ono što je Zbignjev Bžežinski (Zbigniew Brzezinski) nazvao "postkomunističkim nacionalizmom" - komunizam je (o)jačao nacionalističke strasti, stvorio političku kulturu

prožetu netolerancijom i na kraju se sjedinio, i tako ojačao, sa nacionalizmom.¹⁴⁹

Inače, u javnosti su dominirale negativne i oštre reakcije na odluku vlasti da se saglase sa podizanjem njemačkog groblja.

Za Demokratsku narodnu partiju (stranka sa dugogodišnjim parlamentarnim statusom) i marginalnu Jugoslovensku komunističku partiju Crne Gore otvaranje groblja za fašističke vojnike poginule u Drugom svjetskom ratu predstavljalo je "veliku izdaju antifašizma, tekovina narodnooslobodilačke borbe i ideala onih koji su ratovali protiv najvećeg zla u istoriji čovječanstva". Najavili su inicijativu pred Ustavnim sudom ali je ishod iste, ako je i podnijeta, ostao nepoznat.¹⁵⁰

Jedna od veteranskih, boračkih, organizacija Savez organizacija boraca narodnooslobodilačkog rata Crne Gore ocijenila je da otvaranje groblja predstavlja "reviziju istorije, u suprotnosti je sa vrijednostima antifašizma i demokratije i vrijedna najsvjetlije tekovine narodnooslobodilačke borbe".¹⁵¹

Jedna od nevladinih organizacija koja je njegovala sjećanje na socijalističku Jugoslaviju i Josipa Broza Tita nije se protivila dostojnom sahranjivanju njemačkih vojnika ali jeste namjeri da to bude u sklopu obje-

¹⁴⁷ "Zeković: Njemačko groblje je civilizovan tretman", ND "Vijesti", MINA, 13.08.2011; Dostupno onlajn: <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/351598/zekovic-njemacko-groblje-je-civilizovan-tretman>

¹⁴⁸ Inače, strukture (političke partije, veteranska udruženja, NVO, mediji, grupe...) u Crnoj Gori koje tvrde da njeguju antifašizam ili da su antifašističke, i pored zajedničkog (antifašističkog) imenitelja, ideološki su dosta različite. To se, recimo, najviše ogleda u odnosu prema pitanjima genocida i ratnih zločina na prostorima bivše SFRJ, pravima manjina, prava žena, odnosa prema rodnom identitetu i seksualnoj orijentaciji, pojavama klonacionalizma...

¹⁴⁹ Zbigniew Brzezinski, "Post-Communist Nationalism," Foreign Affairs 68, no. 5 (1989), 2; dostupno onlajn: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/1989-12-01/post-communist-nationalism>

¹⁵⁰ "DNP i JKP će tražiti da se odluka o podizanju njemačkog groblja ukine", portal "Vijesti", 24.11.2016; Dostupno onlajn: <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/104582/dnp-i-jkp-ce-traziti-da-se-odluka-o-podizanju-njemackog-groblja-ukine>

¹⁵¹ "SOBNOR: Spomenik njemačkim nacistima je uvreda za antifašizam", portal "Vijesti", autor Ivan Čadenović, 21.11.2016; Dostupno onlajn: <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/105059/sobnor-spomenik-njemackim-nacistima-je-uvreda-za-antifasizam>

kta oružanih snaga Crne Gore koji nosi ime po narodnom heroju Milovanu Šaranoviću. Interesantna je zaključnica tog reagovanja "Ne zaboravljamo da je Njemačka izvršila denacifikaciju, ali istoriju piše pobjednik".¹⁵²

Parlamentarna politička partija "Nova srpska demokratija" je saopštila da je "razumno obilježiti grobove poginulih a crnogorska Vlada treba da se ugleda na Njemačku i na sličan način označi mjesta svojih nastradalih građana". Ostatak oglašavanja povodom potpisanog sporazuma između dvije vlade nosio je i poruke politizacije i revizionizma: "Zašto se novcem iz budžeta i lokalnih samouprava ne bi podigli spomenici vođama Trinaestojulskog ustanka 1941.godine, Pavlu Đurišiću, Baju Stanišiću, Jakovu Kusovcu i drugim oficirima i vojnicima Jugoslovenske vojske u otadžbini, koji su nakon tog datuma do kraja rata nastavili borbu za oslobođenje zemlje pod vođstvom kralja Petra i Vlade Kraljevine Jugoslavije".¹⁵³

Građanska aktivistkinja i umjetnica Tanja Markuš je prilikom otvaranja groblja realizovala svojevrsni performans (buket sa crvenom petokrakom od karanfila položila je na obilježje njemačkim vojnicima) i istakla da njen rad ne kritikuje civilizacijski čin sahranjivanja posmrtnih ostataka, već netransparentnost organizacije događaja. "Narodno oslobodilačka borba je tekovina naroda, a ne države, sto znači da je na naro-

du da miri i prašta. Narod nije konsultovan, ni obaviješten, o ovom činu, čime je onemogućeno da se na ovaj događaj gleda kao na čin pomirenja" kazala je Markuš "Glasu Amerike".¹⁵⁴

Njemačko vojno groblje u Podgorici

Narodni savez za brigu o njemačkim ratnim grobovima u Podgorici otvorio je, 19. novembra 2016, njemačko vojno groblje u Podgorici.¹⁵⁵

„Znamo da su mrtvi na ovom groblju gotovo isključivo pali u borbi protiv partizana. Znamo da su u znak odmazde nad civilima počinjeni gnusni zločini. Volksbund je svjestan te krivnje i ne ustručava se da Drugi svjetski rat opiše kao zločinački agresorski rat u kojem su počinjeni neviđeni zločini. Podgoričko ratno groblje nije "spomenik ubicama", kako se čitalo u štampi, već spomenik miru. Svi imamo odgovornost osigurati da se mržnja među narodima i etničkim grupama, kakva je raspirivana tokom Drugog svjetskog rata, više nikada ne ponovi u Evropi. To je ono za što se zalažemo svojim radom", kazala je tadašnja generalna sekretarka Volksbunda, Daniela Schily.¹⁵⁶

Uz prisustvo ambasadora Hans Günther Matterna, povodom otvaranja ratnog groblja, iz Ambasade SR Njemačke je poručeno na Volksbund preduzima "velike napore da približi činjenicu da groblje ne

¹⁵² "Poštovanje poginulim neprijateljskim vojnicima, ali kasarna nije mjesto za sahranu", portal "ND "Vijesti", 12.08.2011; Dostupno onlajn: <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/351731/postovanje-poginulim-neprijateljskim-vojnicima-ali-kasarna-nije-mjesto-za-sahranu>

¹⁵³ "Nova predlaže da država podigne spomenik Pavlu Đurišiću", portal "Vijesti", MINA, 13.08.2011; Dostupno onlajn: <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/351574/nova-predlaze-da-drzava-podigne-spomenik-pavlu-durisicu>

¹⁵⁴ "Njemačko ratno groblje otvoreno u Podgorici", autor Predrag Milić, portal "Glasa Amerike", 20.11.2016; Dostupno onlajn: <https://www.glasamerike.net/a/crna-gora-njemacka-groblje/3604194.html>

¹⁵⁵ <https://kriegsgraeberstaetten.volksbund.de/friedhof/podgorica>

¹⁵⁶ <https://baden-wuerttemberg.volksbund.de/aktuell/hachrichten/detailseite/deutsche-kriegsgraeberstaette-in-montenegro-eingeweiht>.

služi veličanju ratnih događaja, već kao podsjećanje koliko su važni mir i razumijevanje. Pri tom se ne želi relativizirati krivica Njemačke, niti se pokušava reinterpretirati evropska istorija”.¹⁵⁷ Događaju su, uz britanskog i austrijskog ambasadora, prisustvovali i potomci poginulih vojnika iz Njemačke kao i mladi koji su učestvovali u njemačko-crnogorskom mirovnom projektu.¹⁵⁸

Konkretne aktivnosti ne treba problematizovati. Mrtvi njemački vojnici, njemačke vlasti i memorijske organizacije nemaju veze sa neodgovornim odnosom crnogorskim vlasti prema (posmrtnim) ostacima crnogorskih nedužnih ideoloških civilnih žrtava.

¹⁵⁷ “Otvoreno njemačko groblje: Mjesto gdje se mogu učiti lekcije o pomirenju”, autorka Željka Vučinić, portal ND “Vijesti”, 19.11.2016; Dostupno na onlajn: <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/105246/otvoreno-njemacko-groblje-mjesto-gdje-se-mogu-uciti-lekcije-o-pomirenju>

¹⁵⁸ “Mladi iz Baden-Württemberga i Crne Gore svjesni su odgovornosti da se ne ponovi mržnja. Susreli su se 2011. i 2012. godine kako bi se upoznali i suočili s bolnom prošlošću. Čak ni tada nijesu imali podozrenja jedni prema drugima, dobro su se slagali i shvatili da su njihove sličnosti, kao mladih Evropljana, daleko veće od razlika. Vojno groblje doživljavaju kao opomenu da se ne ponove greške iz prošlosti”; nezvanični prijevod. Izvor: <https://baden-wuerttemberg.volksbund.de/aktuell/nachrichten/detailseite/deutsche-kriegsgraebers-taette-in-montenegro-ingeweih>

ZLOČINI TOKOM I PO ZAVRŠETKU DRUGOG SVJETSKOG RATA: ISKUSTVO HRVATSKE

Zločini iz i po završetku Drugog svjetskog rata: Postupanje i iskustvo hrvatskog tužilaštva

Zbog prikupljanja i analize odgovarajućih podataka, autori_ka su pažljivo razmotrili (dostupne) izvještaje o radu državnih odvjetništava (tužilaštava) Republike Hrvatske (DORH) koji su poučni i valjani za našu institucionalnu, stručnu i širu zainteresovanu javnost.

DORH u saradnji sa policijom radila su na predmetima ratnih zločina počinjenih u tokom i po završetku Drugog svjetskog rata i do 2004. niti u jednom slučaju nijesu prikupljeni podaci koji daju dovoljno osnova za procesuiranje počinioca.¹⁵⁹ Navedeno je da se kod istraživanja ovih slučajeva, nadležna tijela i institucije "susrijeću s velikim teškoćama za otkrivanje i procesuiranje ratnih zločina". "S obzirom da su se ti ratni zločini dogodili prije skoro 60 godina, većina aktera je umrla, svjedoka koji bi imali neposredna saznanja gotovo i nema, a kada je u pitanju arhivska građa, valja napomenuti da je zbog nedostupnosti dijela tih arhiva i potrebnih posebnih stručnih znanja složeno prikupljanje relevantne dokumentacije o odgovornim osobama koje su radile ili počinile ove zločine".¹⁶⁰

Kod izvještavanja za 2005. godinu, DORH su ponavila da sarađuju sa policijom na predmetima ratnih zločina počinjenih u

toku i nakon Drugog svjetskog rata. Konstatovano je da prikupljeni podaci nijesu pružili (dovoljni) osnov za optuženja, zbog čega je od Hrvatskog državnog arhiva traženo da se pregleda sva dostupna građa "radi utvrđivanja zapovjednog lanca" jer se nadležni (ponavljaju) suočavaju sa "teškoćama vezanim za otkrivanje i procesuiranje počinioca i naredbodavaca".¹⁶¹

Godine 2006. primjetan je skromni napredak. Uspostavljena komunikacija sa državnim arhivom je poboljšanja u programskom i institucionalnom smislu jer prethodno navedena istraživanja nijesu pružila zadovoljavajuće odgovore. Naime, zajednički su zaključili da je neophodan istraživački projekat u vezi sa ratnim zločinima u tom periodu. Ocijenjeno je, u izvještaju, da se radi o izuzetno složenom projektu koji "prelazi same granice mogućeg utvrđivanja krivične odgovornosti".¹⁶²

U izvještaju o radu DORH za 2007. je naglašeno da je u ovim predmetima "izuzetno teško prikupiti dokaze" koji bi omogućili podnošenje optužnih prijedloga. Ponovljene su ranije primjedbe o izazovima zbog protoka vremena, ali je i konstatovano da se svjedoci o tome ne žele izjasniti zbog mogućeg progona. Primjetan je, iste godine i određeni napredak u ocjenjivanju i odlučivanju. Istraživanja dostupne arhivske građe radi utvrđivanja komandnog lanca odgovornosti su potvrdila "kako su tvrd-

¹⁵⁹ Dio izvješta pod nazivom "Rad na kaznenim predmetima", strana 19; Godišnje izvješće o radu za 2004. godinu; dostupno onlajn: <http://89.249.109.32/Default.aspx?art=4564&sec=645>

¹⁶⁰ Isto.

¹⁶¹ strana 21, Izvješće o radu državnih odvjetništava za 2005. godinu; DORH 2006; Dostupno onlajn: <https://dorh.hr/hr>

¹⁶² v. <https://dorh.hr/hr>

nje o počinjenim zločinima osnovane". "Preliminarna istraživanja daju osnova za tvrdnju da je izvršenje tih zločina zapovijedeno iz tadašnjeg vojnog i političkog vrha države, ali u pogledu neposrednih naredbodavaca i počinilaca nijesmo za sada dobili korisne informacije". Kako bi došli do podataka pogodnih za odlučivanje o konkretnoj pojedinačnoj odgovornosti, sa državnim arhivom su, ugovorno, dogovorena dodatna istraživanja. Ocijenili su da se, uz redovno postupanje policije i drugih institucija, multidisciplinarni pristup istraživanja dostupne arhivske građe, bibliografije i drugih izvora "mogu utvrditi razmjeri zločina i prikupiti podaci koji bi omogućili pokretanje postupka".¹⁶³

Povodom preduzetih aktivnosti na utvrđivanju ratnih zločina počinjenih za vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata, DORH se, iste godine, oglasilo i javnim saopštenjem. Konstatovano je da redovno informišu državni parlament o svim aktivnostima u vezi sa posmatranim periodom. Saopšteno je da je iz Hrvatskog državnog arhiva sugerisano da se dogovoreno istraživanje, koje zahtijeva prilično vrijeme, realizuje od strane tri nezavisna tima: prvi tim bi vodili stručnjaci iz Hrvatskog instituta za povijest, drugi stručnjaci koji rade na prikupljanju dokumentacije vezane uz Bleiburg i Križni put,¹⁶⁴ a treći tim bi vodila čelna osoba državnog arhiva sa zadatkom istraživanja stranih arhiva,

posebno Vojno-istorijskog instituta u Beogradu i vojnih arhiva u Londonu.¹⁶⁵

Istom prilikom, dakle i dalje govorimo o 2007. godini, povodom istraživanja koja se obavljaju u Sloveniji i izviđaja, koja sprovode pojedina državna tužilaštva (odvjetništva), određenih zločina na lokacijama u Hrvatskoj i Sloveniji i s tim u vezi prijava o mogućim odgovornim osobama, DORH je 20. avgusta 2007. godine od Vrhovnog državnog tužilaštva Republike Slovenije zatražilo sve raspoložive podatke u vezi sa pojedinim ekshumacijama kao i istraživanja koja se provode u Sloveniji. Naglašeno je da će slovenačko tužilaštvo "udovoljiti" molbi hrvatskih kolega. Iskazano je uvjerenje da će "prethodno rečeno, omogućiti da se sistemski i na naučnoj osnovi utvrdi gdje su zločini počinjeni, ko su mogući izvršioци te njihovi naredbodavci, a što bi sve u konačnici omogućilo državnom tužilaštvu pokretanje krivičnih postupaka".¹⁶⁶

Prema pisanju medija, zbog ratnog zločina protiv civilnog stanovništva počinjenog februara 1945. Županijsko državno odvjetništvo (tužilaštvo) u Karlovcu podnijelo je krivičnu prijavu protiv Petra Pepa Zinaića (1919-2008), pripadnika Odsjeka za zaštitu naroda (OZN-a), za kojeg je kriminalistička policija sa osnovanom sumnjom "utvrdila da je kao obavještajni oficir i rukovodilac odgovoran za ubijanje 17 civila na ulazu u pećinu u mjestu Kremen".¹⁶⁷ Kontroverzni Zinaić je autor i nekoliko knjiga o stradanju

¹⁶³ Izvješće o radu državnih odvjetništava za 2007. godinu, DORH, strane 25 i 26.

¹⁶⁴ v. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/34099>

¹⁶⁵ Saopštenje od 29.08.2007; Dostupno onlajn: <https://dorch.hr/hr/priopcenja/izvjesce-u-svezi-poduze-tih-aktivnosti-na-utvrđivanju-ratnih-zlocina-pocinjenih-za>

¹⁶⁶ Isto.

¹⁶⁷ "Prvi partizan osumnjičen za ratni zločin", redakcijski tekst, portal Jutarnji list, 21.04.2007; Dostupno onlajn: <https://www.jutarnji.hr/naslovnica/prvi-partizan-osumnjicen-za-ratni-zlocin-3769041>. Prema navodima iz teksta, vlasti su dozvolile rodbini da preuzmu i sahrane tijela što na primjer, nije bio na slučaj sa nevinim žrtvama, na više lokacija, na Cetinju nakon oslobođenja 1944. godine.

srpskog naroda u Hrvatskoj.¹⁶⁸ Materijali u njegovom posjedu ili koje je on prikupio navođeni su i kao izvor kod drugih autora.¹⁶⁹ Izdavačka kuća "Kairos" iz Sremskih Karlovaca objavila je razgovor sa Zinaićem u knjizi intervjuja "Sudbine i stradanja".¹⁷⁰ Zinaić je dovođen u vezu i sa slučajem Josipa Boljkovca zbog dnevnika (depeša) koje je vodio o čemu detaljnije govorimo u nastavku.¹⁷¹

Od 2008. podaci o postupanju državnih tužilaštva u predmetnoj materiji u Hrvatskoj su sve skromnija. Izvještavanje o aktivnostima u odnosu na ratne zločine iz Drugog svjetskog rata, u godišnjim izvještajima, postaje sve kraće, da bi već od 2014. potpuno i prestalo.

Za 2008. je navedeno da "državna tužilaštva i dalje rade na predmetima ratnih zločina počinjenih tokom Drugog svjetskog rata". "Uprkos stalnim traženjima podataka od policije i drugih državnih agencija

nema dovoljno saznanja o dokazima u vezi odgovornosti pojedinaca koja bi omogućila pokretanje postupaka i omogućilo podnošenje istražnih zahtjeva". Navedeno je da istraživanja u saradnji sa državnim arhivom i dalje traju i da bi se prvi preliminarni podaci mogli dobiti tokom 2009. godine. U godišnjem izvještaju je i konstatacija da bi "istraživanja koje se sprovode pod nadzorom Hrvatskog državnog arhiva, uz istovremeni rad policije i drugih službi, trebala dati objektivna saznanja o počinjenim zločinima".¹⁷²

U izvještaju o radu DORH za 2009. je navedeno da je uz podršku Kraljevine Holandije izrađen poseban informatički program za praćenje podataka ratnih zločina koji će biti koristan za kasnija istorijska i druga istraživanja. Međutim, ova baza sistematizuje isključivo podatke o svim ratnim zločinima koji su se dogodili od 1991. godine nadalje, kako na području Hrvatske,

¹⁶⁸ Zinaić, Petar, "Genocid na Kordunu i okolici 1941-45", Muzej žrtava genocida, Beograd 1996 i Zinaić, Petar, "Prilog o broju Kordunaša ubijenih u Jasenovcu" - saopštenje sa okruglog stola održanog u Beogradu aprila 1996, objavljeno u zborniku "Jasenovac, sistem ustaških logora smrti", Muzej žrtava genocida i Stručna knjiga, Beograd, 1997.

¹⁶⁹ "Na Kordunu i Baniji ustaški režim otpočeo je provođenje svog zločinačkog plana o prekrštavanju, rase-ljavanju i istrebljenju srpskog stanovništva u NDH, raspirujući šovinističku mržnju pozivanjem na potlačenost i neravnopravnost hrvatskog naroda u Kraljevini Jugoslaviji. S druge strane velikosrpski elementi pokušavali su organizirati četničku akciju radi osvete nad hrvatskim i muslimanskim stanovništvom. I upravo zato ovdje je došla do punog izražaja politika bratstva i jedinstva, što ju je proklamirala KPJ, a koja je spriječila širenje razdora i bratoubilačkog rata što su ga na tom području htjeli raspirati ustaški i četnički elementi. Povoljnom razvoju ideje bratstva i jedinstva u tom kraju, pored općeg utjecaja KPJ, pridonijela je i činjenica, da su prvi komunisti i antifašisti koji su iz Karlovca došli u partizane na Kordun bili Hrvati, pa se tako od prvih dana stvaralo bratstvo i jedinstvo u borbi protiv njemačkog i talijanskog okupatora i njihovih slugu. Na takvim temeljima, na bogatoj tradiciji radničkog pokreta u samom gradu i afirmaciji politike bratstva i jedinstva u čitavom kraju, razvijao se i jačao NOP i oružana partizanska borba u okrugu Karlovac kroz sve četiri godine oslobodilačkog rata i revolucije", strana 5; Bekić, Milan, Butković, Ivo, Goldstein, Slavko, "Okrug Karlovac 1941", Institut za historiju radničkog pokreta, Zagreb 1965; Dostupno onlajn: <https://znaci.org/00003/645.pdf>

¹⁷⁰ Kosijer, Marko, "Sudbine i stradanja", Kairos, Sremski Karlovci, 2018; Dostupno onlajn: <https://www.literaryworkshopkordun.com/latinica/strana/927/ubijanje-srba-bozji-zadatak>

¹⁷¹ "Ubili smo ustaše Josu i Branka. Naredio šef Udbe Josip Boljkovac", autorka Renata Rašović, portal "Večernji list", 24.05.2013; Dostupno onlajn: <https://www.vecernji.hr/vijesti/ubili-smo-ustase-josu-i-branka-naredio-sef-udbe-josip-boljkovac-558592>; Pogledati i dokumentarni film „Križni put-zločin bez kazne“, scenarista Miljenko Markas (o slučajevima Boljkovac i Zinaić se govori od 58. minuta filma); Dostupno onlajn: <https://www.youtube.com/watch?v=RTwkrClpFX8>

¹⁷² Izvješće o radu državnih odvjetništava za 2008. godinu, DORH, strana 24.

to i na teritorijama drugih država ukoliko su žrtve zločina građani RH. Tužilaštvo je i te godine nastavilo rad po predmetima ratnih zločina počinjenih na kraju i neposredno nakon Drugog svjetskog rata. Naglašeno je da nije postupano po podnijetim krivičnim prijavama, već na osnovu saznanja o zločinima. Saopšteno je, po prvi put, da je postupanje po ovim predmetima bilo otežano i zbog toga "što je za vrijeme bivše države uništena dokumentacija koja bi se mogla koristiti radi utvrđivanja komandne odgovornosti". U izvještaju je navedeno da su, po nalogu tužilaštva, nastavljena istraživanja od strane Hrvatskog državnog arhiva, kako u zemlji, to i u drugim državama. "Istraživanja su dala sigurne dokaze kako su zločini počinjeni, ali još uvijek nema mogućnosti pokrenuti krivični postupak protiv određene osobe zbog nedostatka relevantnih činjenica koje s razumnom sigurnošću upućuju na neposrednu ili komandnu odgovornost pojedinih osoba koje su još među živima".¹⁷³

Mediji su izvijestili (2009) da je tužilaštvo bilo prijavljeno ukupno 29 osoba zbog ratnih zločina u Drugom svjetskom ratu. Zamjenik Glavnog državnog tužioca koji je bio zadužen za koordinisanje rada državnih tužilaštava na predmetima vezanim uz ratne zločine, Antun Kvakana, je saopštio da je većina osumnjičenih umrla ili je nedostupna, postupci su odbijeni, prekinuti ili su u mirovanju. Naglašeno da se dvije prijave odnose na zločine koje su počinili dvojica poznatih pripadnika ustaškog režima a ostale (27 prijave) na partizanske zločine. Iste godine, i dalje govorimo

o 2009, pokrenuta je istraga protiv Sima Dubajića (1923) koji je i preminuo sredinom te godine.¹⁷⁴ O slučaju Dubajić govori se u nastavku.

U izvještaju za 2010. je navedeno da su, zbog ispunjavanja mjerila za Poglavlje 23, na inovirani način iskazali podatke u bazi podataka o ratnim zločinima (od 1991). Takođe, istaknuto je da "niti jedan zločin ne smije ostati neotkriven i neprocesuiran".¹⁷⁵ Konstatuje se da kod predmeta ratnih zločina iz i nakon Drugog svjetskog rata, a koji "izazivaju veliku pažnju javnosti", nema većih pomaka u radu. Zbog našeg iskustva i konkretnog slučaja jama "Kotor", valja naglasiti da se u izvještaju ipak konstatuje da se vrše istraživanja, ispitivanje svjedoka i (posebno naglašavamo) ekshumacije. Istraživanja Hrvatskog državnog arhiva, kao i istraživanja koja su provedena u drugim državama, potvrdila su izvršenje zločina ("istraživanja su dala sigurne dokaze kako su zločini počinjeni").

"Bez obzira na različite ocjene koje se daju u javnosti u ovim predmetima, još uvijek zbog nedostatka relevantnih činjenica i dokaza koje sa razumnom sigurnošću upućuju na neposrednu ili komandnu odgovornost pojedinih osoba koje su još među živima nijesmo bili u mogućnosti pokrenuti krivični postupak. U pojedinim predmetima u vezi kojih se u javnosti iznose tvrdnje o mogućoj odgovornosti pojedinaca do sada nadležna državna tijela nijesu protiv njih podnijela krivične prijave."¹⁷⁶

U izvještaju o radu DORH za 2011. konstatuje se da u predmetima ratnih zločina

¹⁷³ Izvješće o radu državnih odvjetništava za 2009. godinu, DORH, strane 25 i 26.

¹⁷⁴ "Za zločine u Drugom svjetskom ratu prijavljeno 29 osoba"; autor I.D, objavio portal Nove TV 31.03.2009; Dostupno onlajn: <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/za-zlocine-u-drugom-svjetskom-ratu-prijavljeno-29-osoba.html>.

¹⁷⁵ Izvješće o radu državnih odvjetništava za 2010. godinu, DORH, strana 25.

¹⁷⁶ Isto, strana 26.

tokom i po završetku Drugog svjetskog rata nema bitnijeg pomaka. Ipak, u jednom predmetu u toku je bila istraga. Naglašeno je da su se i u toj godini nastavila istraživanja, ekshumacije i saslušanja svjedoka za koje se, naglašavamo, kaže da su "mahom umrli". Ponovljena je ranija ocjena "da su istraživanja (arhiva - o.a) dala sigurne dokaze kako su zločini počinjeni".¹⁷⁷ Iste godine, tačnije 2. novembra 2011, uhapšen je Josip Boljkovac, zbog sumnje da je počinio 1945. godine ratni zločin protiv civilnog stanovništva u Dugoj Resi.¹⁷⁸ Boljkovcu, koji je bio i prvi ministar unutrašnjih poslova u Vladi (samostalno) RH (nakon razdruživanja sa SFRJ), usvojena je ustavna žalba i ukinuto rješenje o pokretanju istrage.¹⁷⁹

DORH je izvijestio Državni sabor RH da je 2012. u toku bila jedna istraga (slučaj Josip Boljkovac nastavljen po novom Zakonu o kaznenom (krivičnom) postupku - o.a.), te da su se nastavila istraživanja, ekshumacije i ispitivanja svjedoka.¹⁸⁰

I u 2013. Državno tužilaštvo RH je prikupljalo podatke i radilo na predmetima ratnih zločina počinjenih na kraju i neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata. U jednom slučaju, navedeno je, u toku je glavni pretres (rasprava predstavlja najvažniji dio krivičnog postupka prema Zakonu o kaznenom postupku RH) dok

su kod ostalih evidentne poteškoće u pribavljanju dokaza. "Uprkos provedenim istraživanjima, ekshumacijama i ispitivanjima svjedoka, podaci o mogućim izvršiocima se teško prikupljaju, a kad se i prikupe većinom su te osobe umrle."¹⁸¹

Zagrebački Županijski sud je, krajem oktobra 2013, potvrdio optužnicu protiv Josipa Boljkovca (1920-2014), zbog ratnog zločina protiv civilnog stanovništva (pučanstva).¹⁸² Državno tužilaštvo je teretilo Boljkovca da je od 7. maja do sredine juna 1945. godine, protivno propisima međunarodnog ratnog prava, u svojstvu rukovodioca Odsjeka Odjeljenja za zaštitu naroda (OZN-a) za grad i okrug Karlovac naredio hapšenje i pritvaranje većeg broja civila s područja Duge Rese i okolnih mjesta pod optužbom da su saradivali s ustaškim režimom. Civili su, potom, navodno po njegovom naređenju, od strane pripadnika 3. čete Prve hrvatske brigade Korpusa narodne odbrane Jugoslavije (KNOJ) odvedeni, ubijeni (iz vatrenog oružja) i zakopani na lokaciji Vidanka Curak.¹⁸³

Od 2014. u godišnjim izvještajima nema podataka o tužilačkim radnjama u odnosu na period Drugog svjetskog rata i po njegovom završetku.

¹⁷⁷ Izvješće o radu državnih odvjetništava za 2011. godinu, DORH, strana 38.

¹⁷⁸ "91-godišnjeg Boljkovca priveli specijalci: Dobio jednomjesečni pritvor pa prevezen u Remetinec", R.I., portal Index od 02.11.2011; Dostupno onlajn: <https://www.index.hr/vijesti/clanak/jutros-priveden-josip-boljkovac-zbog-ratnog-zlocina-iz-1945/580556.aspx>

¹⁷⁹ Odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske po ustavnoj tužbi Josipa Boljkovca U-III-5355/2011 od 29.11.2011. godine; Dostupno onlajn: <https://sljeme.usud.hr/usud/praksaw.nsf/fOdluka.xsp?action=open-Document&documentId=C12570D30061CE54C1257957004AC213>

¹⁸⁰ Izvješće o radu državnih odvjetništava za 2012. godinu, DORH, strana 37.

¹⁸¹ Izvješće o radu državnih odvjetništava za 2013. godinu, DORH, strana 32.

¹⁸² Optužnicu je potvrdilo optužno vijeće kojim je predsjedavao sudija Ivan Turudić (koji je 2024. uz oštre reakcije opozicije izabran za Glavnog državnog tužioca RH - o.a.); v. "Potvrđena optužnica protiv Boljkovca za ratni zločin 1945.", Hina od 29.10.2013; Dostupno onlajn: <https://www.iusinfo.hr/aktualno/dnevne-novosti/potvr%C4%91ena-optuznica-protiv-boljkovca-za-ratni-zlocin-1945-16896>

¹⁸³ [V. http://old.documenta.hr/hr/zlo%C4%8Din-u-dugoj-resi-opt.-josip-boljkovac.html](http://old.documenta.hr/hr/zlo%C4%8Din-u-dugoj-resi-opt.-josip-boljkovac.html)

Poslijeratne likvidacije "najveća mrlja narodnooslobodilačke borbe":

Slučaj Dubajić i postupanje DORH

Simo Š. Dubajić je u svojoj autobiografskoj, ispovijednoj, knjizi (hronici) "Život, greh i kajanje: Od Kistanja do Kočevskog roga" (objavljena 2006) priznao likvidaciju više od 13.000 zarobljenika. DORH je protiv njega 2009. pokrenulo istragu zbog ratnog zločina.

O slučaju Dubajić interesantan je (pokušaj) razgovora koji je organizovao dnevni list Politika, između Sonje Biserko, predsjednice srbijanskog Helsinškog odbora za ljudska prava i Veljka Đurića, historičara. Biserko je istakla da sve (zločine) treba posmatrati hronološki i založila se za temeljno, naučno, istraživanje tog zločina koji treba postati dio kolektivnog pamćenja. Dr Đurić je bio izričit da Dubajiću ne treba suditi jer je ključna komandna odgovornost (Josipa Broza Tita).¹⁸⁴ Dubajić je preminuo iste godine.¹⁸⁵ O njemu govori i novinar iz Crne Gore, Savo Gregović, u knjizi o zbjegu ljudi iz Crne Gore prema Austriji.¹⁸⁶

Inače Dubajić nije bio nepoznat javnosti. Narodni heroj Jugoslavije, Ilija

Tabaković, inače rođeni Ličanin (RH), u svojoj knjizi "Besmislena jugoslovenska ratovanja", poglavlje "Srbija, Crna Gora i SRJ u ratovima", podnaslov "Rat je krenuo (od) sa dva Kosova" prepoznaje Dubajića kao jednog od vojnika tzv. antibirokratske ("mitingaške") revolucije koja se 1987-89 manifestovala kroz "dođaganja naroda" na Kosovu (Gazimestan) i dalmatinskom Kosovu kod Knina i tzv. "pobjedi naroda u Crnoj Gori".¹⁸⁷ Zagrebački nedjeljni Danas (koji je za vrijeme SFR Jugoslavije bio prilično otvoren i za crnogorske intelektualce i disidente) i ljubljanska Mladina i Delo su još 1989/90 podsjećali na njegove nacionalističke nastupe, ranija osuđivanja zbog nacionalizma (1969) ali i zločine nad kvislinzima i civilima nakon Drugog svjetskog rata.¹⁸⁸ Poznati slovenački režiser Filip Robar Dorin snimio je 1991. dokumentarni film "Rog'n'rol ili Za pravi kraj rata" koji govori o masovnim likvidacijama partizanske (jugoslovenske) vojske u Kočevskom Rogu, u Teharju kod Celja, u napuštenim rudnicima, kraškim špiljama ili u protivtenkovskim rovovima širom Slovenije.¹⁸⁹ "Šokantno filmsko istraživanje snimljeno je tokom osamostaljenja Slo-

¹⁸⁴ "Srbija razgovara: Slučaj Dubajić", autori Slobodan Kljakić i Marko Albinović, objavljeno na portalu Politike 05.04.2009; Dostupno onlajn: <https://www.politika.rs/sr/clanak/82009/Srbija-razgovara-Slucaj-Dubajic>

¹⁸⁵ V. "Simo Dubajić i krvavo nasleđe Balkana", beta/b92/sb/nb, objavljeno 12.07.2009 na portalu Deutsche Welle; Dostupno onlajn: <https://www.dw.com/sr/simo-dubajic%C4%87-i-krvavo-nasle%C4%91e-balkana/a-4473760>

¹⁸⁶ Gregović, Savo, "Pucaj, rat je završen. Zlim putem bratoubilaštva: slovenačko krvavo proljeće 1945", Udruženje "Otkrićemo istinu", Budva, 2009; Izvještaj sa promocije knjige dostupan ovdje: <https://arhiva.svetigora.com/node/7388>; Objavljeno i u formi feljtona u beogradskom listu "Večernje novosti" (2015); Dostupno onlajn: <http://www.zlocininadsrbima.com/Feljton.aspx?Naslov=%D0%9A%D1%80%D0%B2%D0%B0%D0%B2%D0%BE-%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%BA%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%99%D0%B5%D1%9B%D0%B5-1945.-%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B5>

¹⁸⁷ Tabaković, Ilija, "Besmislena YU ratovanja", Beograd, 1997; Dostupno i onlajn: <https://znaci.org/00001/23.htm>; Dubajića, kao eksponenta nacionalističke politike Slobodana Miloševića u Hrvatskoj, prepoznaje i autor Predrag Tašić u knjizi "Kako je ubijena Jugoslavija", Skoplje, 1994;

¹⁸⁸ O tome više u radu autorke Tadeje Strnad "Srpska politička ofanziva u Hrvatskoj tokom raspada SFRJ" (Politična ofenziva srbov na Hrvaškom ob razpadanju SFRJ), Univerzitet u Mariboru, Filozofski fakultet, odjsek za istoriju, 2013; Dostupno i onlajn: <https://core.ac.uk/download/pdf/67574563.pdf>

¹⁸⁹ Film dostupan ovdje: <https://365.rtv slo.si/arhiv/dokumentarci-kulturno-umetniški/5130019>

venije, a finansijski su ga podržale gotovo sve tadašnje slovenačke političke stranke. Kako ističu autori, uprkos nemilosrdnoj i zastrašujućoj iskrenosti, film predstavlja važan doprinos stvarnom završetku rata, kada donosi i „prevazilaženje prošlosti i pronalaženje zajedničkog puta u međusobnom poštovanju i razumijevanju”.¹⁹⁰

Za razmatrana pitanja odgovornosti i suočavanja s prošlošću od interesa je ukazati i na stavove dr Janeza Stanovnika (1922-2020), koji je, prije nego je postao komunista, kao hrišćanski socijalista, bio učesnik narodnooslobodilačke borbe. Kasnije je obavljao razne odgovorne funkcije, uključujući i dužnost predsjednika Predsjedništva (socijalističke) Republike Slovenije sa uvjerenjem da doprinosi njenoj “demokratizaciji i jačanju njene državne suverenosti”. Bio je, potom, i dugogodišnji predsjednik Saveza udruženja boraca za vrijednosti NOB. U opširnom intervjuu ljubljanskoj Mladini, 2014, Stanovnik je otvoreno govorio o partizanskim likvidacijama tokom rata. “Do maja 1942. u ljubljanskoj regiji likvidirano je 600 osoba. Seoski povjerenici dojavljivali su partizanskim jedinicama imena doušnika, pa su padali i nevini”. Uspostavljanje logora na Golom otoku usporedio je sa zatvaranjem, po napadu na luku Pearl Harbour, američkih Japanaca. “To što je Jugoslavija uspostavila izolacioni logor na Golom otoku bio je čin samoodbrane režima. Postupanje prema interniranim bilo je zločinačko, životinjsko. Osuđujem to, ali izolacija je bila razumljiva. Goli otok bi se mogao zvati i Slijepi otok, otok ljudske sljepoće i srama” kazao je Stanovnik dodajući da je otpor Staljinu budio, među narodima Jugoslavije, “nacionalni

ponos, samopouzdanje i dostojanstvo”. Istakao je da je Edvard Kardelj među prvima usporedio Staljina sa Hitlerom. Poslijeratna ubijanja saradnika okupatora i civila smatra “najvećom mrljom narodnooslobodilačke borbe”. U razgovoru sa novinarom Mladine, Jurom Trampušom, tvrdi da je o tome isključivo mogao odlučiti Josip Broz Tito, kao vrhovni komandant i da to “potvrđuje činjenica da se o tome toliko dugo ćutalo”. Upitan da racionalno objasni tolika ubijanja, Stanovnik je odgovorio da je posrijedi bila osveta. “Osveta je bila posljedica svega što smo proživjeli u ratu. To je dio istine. Nijesmo bili tako osjetljivi na ljudski život kao danas. Neprijatelj za nas nije bio čovjek, nego zvijer. Zato prihvatam optužbu da smo živjeli u psihološkom stanju osvete”. Tvrdi da u likvidacijama u Kočevskom rogu nijesu direktno učestvovali slovenački partizani i da je “to detaljno opisano u autobiografiji „Od Kistanja do Kočevskog Roga” Sima Dubajića koji je lično vodio ubijanja”.¹⁹¹

Zločin u Dugoj Resi: Presuda Josipu Boljkovcu

Županijski sud u Zagrebu prvostepenom presudom oslobodio je optužbi Josipa Boljkovca da je od 7. maja do sredine juna 1945. u Dugoj Resi, kao šef odsjeka OZN-e za Grad i Okrug Karlovac imajući time formalnu i stvarnu nadležnost komandovanja i nadzora nad svim pripadnicima odsjeka OZN-e za Grad i Okrug Karlovac, te pripadnicima 3 čete 1 hrvatske brigade KNOJ-a, koja mu je bila pridodana i podređena, protivno propisima međunarodnog ratnog prava i načelima međunarodnog prava koja proizlaze iz običaja ustanovljenih

¹⁹⁰ “Film, ki prinaša pravi konec vojne” (Film koji donosi stvarni kraj rata), portal RTV Slovenije 03.07.2007 - <https://www.rtvlo.si/kultura/film-in-tv/film-ki-prinasa-pravi-konec-vojne/151327>

¹⁹¹ “Intervju: Dr. Janez Stanovnik”, autor Jure Trampuš, nedjeljnik Mladina, 01.07.2014; Dostupno onlajn: <https://www.mladina.si/158087/dr-janez-stanovnik/>

među civilizovanim narodima, iz zakona covječnosti i zahtjeva javne savjesti koje propisuje Haška konvencija (IV) o zakonima i običajima rata na kopnu iz 1907. godine i protivno članu 46. Pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu koji su sastavni dio Konvencije, naredio da se uhapsi i pod optužbama da su sarađivali s ustaškim vlastima dovede u zatvor u podrumu zgrade Odsjeka OZN-e za Grad i Okrug Karlovac, veći broj civila s područja Duga Rese i okolnih mjesta među kojima i Petra Gračana, Stjepana Bernardića, Miju Vrbanića, Josipa Ritza, Ivana Starešinića, Petra Katića i Stjepana Šušlje, te druge za sada nepoznate osobe, gdje su te osobe tokom više dana ispitivane i potom po njegovoj naredbi od strane pripadnika podređene mu 3. čete 1 hrvatske brigade KNOJ-a u više navrata odvođene na predio Vidanka Curak gdje su Stepan Bernardić, Mijo Vrbanić, Josip Ritz, Ivan Starešinić, Petar Katić i Stepan Šušlje te još četrnaest za sada nepoznatih osoba usmrćeni hicima iz vatrenog oružja, gdje su i zakopani, dok su Petra Gračana koji se usprotivio odvođenju, pripadnici navedene jedinice KNOJ-a hicima iz vatrenog oružja usmrtili kod željezničke pruge u Dugoj Resi, - dakle, kršeći pravila međunarodnog prava za vrijeme oružanog sukoba naredio da se civilno stanovništvo ubija, pa da je počinio krivično djelo ratnog zločina protiv civilnog stanovništva - opisano i kažnjivo po članu 120. stav 1 Osnovnog krivičnog zakona Republike Hrvatske.¹⁹²

"I dok je optužba tvrdila da je tokom tromjesečnog suđenja neupitno dokazala kako je Boljkovac naredio odvođenje i ubo-

jstvo civila, njegova odbrana je u završnoj riječi ustvrdila da niti jedan dokaz Boljkovca ne povezuje s partizanskim zločinom "koji se objektivno dogodio".¹⁹³

U citiranom tekstu povodom (nepravosnažne) presude Boljkovcu naveden je i podatak da je u Hrvatskoj "zbog partizanskih zločina prijavljeno 30-ak osoba, no kako je većina osumnjičenika umrla ili je nedostupna, postupci su u najvećem broju slučajeva odbijeni, prekinuti ili su u mirovanju".

Grupa nevladinih organizacija (NVO) je pratila suđenje Boljkovcu i o tome postoje detaljni i kvalitetni izvještaji.

U jednom od njih, Milena Čalić Jelić, iz ugledne NVO Documenta, je izvijestila sa otvaranja glavne rasprave od 5. februara 2014. godine. Istakla je da je županijska državna tužiteljka predstavila dokaze kojim namjeravaju dokazati optužnicu kao što su izjave svjedoka koji imaju saznanja o činjenici da su zatvorenici tokom noći izvedeni iz zatvora (podruma vile u Dugoj Resi) potom svjedoka koji će potvrditi komandnu ulogu optuženog, brojne materijalne dokaze koji potvrđuju likvidaciju civila (zapisnike s ekshumacije i identifikacije tijela) i dokumenta koja potvrđuju položaj i ulogu Josipa Boljkovca u tadašnjem političkom sistemu. S druge strane, branilac Boljkovca, Anto Nobilo, je, najavio izvođenje dokaza kojima će dokazati da optuženi nije izvršio navedeni zločin. Interesantno je da je ugledni i iskusni advokat Nobilo, primjećuje monitorka suđenja, prevashodno pravno osporio primjenu Haške konvencije o zakonima i običajima rata na kopnu i moru iz 1907 godine. Naime, naglasio je da ista u vrijeme

¹⁹² RH Županijski sud u Zagrebu, Poslovni broj: K-RZ-4/13 Zapisnik o javnoj raspravi od 20.05.2014 i Presuda od 22.05.2014;

¹⁹³ V. "Josip Boljkovac oslobođen! Sud odlučio: 'Nije kriv za likvidacije civila u svibnju 1945. godine!'", Hina Marin Dešković, 22.05.2014; Dostupno onlajn: <https://www.veritas.org.rs/jutarnji-list-22-05-2014-josip-boljkovac-oslobođen/>.

počinjenja djela nije bila ratifikovana od tadašnje Jugoslavije, pa ni Hrvatske, već od strane Kraljevine Srbije i Knjaževine Crne Gore. Po njegovom uvjerenju, zabilježila je Milena Čalić Jelić, optužnica se ne može zasnivati na tom standardu, jer primjena Konvencije ne može teći retroaktivno. "Isto tako, pravno pitanje koje treba raspraviti je i primjena Osnovnog krivičnog zakona (Službeni list SFRJ 44/76) koji, preuzet od RH, nije važio u vrijeme počinjenja krivičnog djela".¹⁹⁴ Valja, ovdje, ukazati da su ugledni pravnici iz Beograda i Podgorice, Bogdan Ivanišević i Tea Gorjanc Prelević, podsjetili (povodom slučaja Andrije Artukovića i presude pred Županijskim (ranije okružnim) sudom u Zagrebu iz 1986.), da je jugoslovenska sudska praksa "odavno utvrdila da krivični zakon može retroaktivno da se primjeni ako se njime precizira ono što već poznaje međunarodno krivično pravo".¹⁹⁵

Na ročištu od 12. februara 2014. godine je nastavljen dokazni postupak. Između ostalih, svjedočila je i gospođa Đurđa Turkalj (1931). Njen iskaz je dodatno interesantan jer je govorila i o navodnoj odgovornosti partizana iz Crne Gore. Ona

je ispričala "kako su u maju 1945. Crnogorci došli, pretresli im stan i odveli oca, brata i ujaka. Svi oni su bili su zatvoreni u vili, a potom odvedeni u Karlovac. Njenog brata su pustili jer imao 17 godina, a oca su držali zarobljenog 99 dana".¹⁹⁶

Autori_ka su uspjeli doći do izvornog teksta zapisnika sa javne rasprave i presude zahvaljujući predusretljivosti i pomoći Dokumente (već ukazano da je ta NVO pratila suđenje Boljkovcu) i njezine direktorke Vesne Teščelić na čemu im, i na ovom mjestu, iskazujemo zahvalnost.

Josip Boljkovac je preminuo novembra 2015. zbog čega je dalji postupak obustavljen.¹⁹⁷ Od njega se, na sprovodu, oprostio tadašnji predsjednik RH Stipe Mesić,¹⁹⁸ a u dijelu javnosti je vladalo uvjerenje da su postupci protiv njega politički motivisani zbog njegove otvorenosti o određenim pitanjima Domovinskog rata i odnosa prema srpskom narodu.¹⁹⁹

¹⁹⁴ V. "Zločin u Dugoj Resi (Opt. Josip Boljkovac): Izvještaji s glavne rasprave", izvještava Milena Čalić Jelić (Dokumenta), 2014; Dostupno onlajn: <http://old.documenta.hr/assets/files/Sudjenja/sudjenja/DUGA-RESA-izvjestaji-s-glavne-rasprave.pdf>

¹⁹⁵ Ivanišević, Bogdan, Gorjanc, Prelević Tea, "Suđenja za ratne zločine u Crnoj Gori 2009-2015", Akcija za ljudska prava, Podgorica, 2006, strane 24 i 25; Dostupno onlajn: <http://www.hracion.org/wp-content/uploads/2017/05/Sudjenja-za-ratne-zlocine-dec-2016.pdf>

¹⁹⁶ Isto.

¹⁹⁷ Izvještaj o praćenju suđenja za ratne zločine za 2014. godinu, strana 14; uredile Veselinka Kastratović i Milena Čalić Jelić, Centar za suočavanje s prošlošću "Documenta" Zagreb, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava Osijek i Građanski odbor za ljudska prava Zagreb, 2015; Dostupno onlajn: <https://documenta.hr/wp-content/uploads/2020/10/Izvjestaj-o-pracenju-sudjenja-2014.pdf>

¹⁹⁸ "Mesić na sprovodu Josipa Boljkovca: Smrt fašizmu, sloboda narodu!", 14.11.2014; Dostupno onlajn: <https://narod.hr/hrvatska/mesic-na-sprovodu-josipa-boljkovca-smrt-fasizmu-sloboda-narodu>

¹⁹⁹ V. "Boljkovac: Rat nije bio mogućnost, nego namjera Tuđmana i Miloševića", tekst prati gostovanje Josipa Boljkovca u emisiji "Nedjeljom u dva" na HRT od 10.05.2009. kod urednika i voditelja Aleksandra Stankovića; Dostupno onlajn: <https://www.index.hr/vijesti/clanak/boljkovac-rat-nije-bio-mogucnost-nego-namjera-tudmana-i-milosevica/433169.aspx>; Vidi i "Osnivač HDZ-a na listi srpske stranke", 11.05.2005; Dostupno onlajn: <https://www.nin.rs/arhiva/vesti/4655/osnivač-hdz-a-na-listi-srpske-stranke>

Slučaj Boljkovac: Oslobođen pojedinac, osuđen (pređašnji) sistem

Obrazloženje presude kojom se Josip Boljkovac oslobađa optužbi da je naredio hapšenja i ubijanje civila, je značajno i u regionalnom kontekstu za dalje razmatranje predmetnog pitanja.

Sudija Tomislav Juriša, predsjednik vijeća sudija u sastavu Lidija Vidjak i Petar Šakić, je utvrdio "da se radilo o zločinu sistema, a ne samovolji pojedinca, tim više što nijedan dokument ili svjedok nije potkrijepio tvrdnju o Boljkovcu kao nalogodavcu". Sudija Juriša je istakao da je Boljkovac „prvi, a vjerojatno i jedini“ pripadnik partizanskog pokreta optužen za ratni zločin i dodao "kako bi bilo nepravedno da svi komunistički zločini padnu na njegova pleća". "Sud je imao zadatak ne podleći raspoloženju u javnosti jer bi to bilo nedopustivo u demokratskoj državi" kazao je Juriša.²⁰⁰

Sudija je obrazlažući svoju odluku kazao da je "neosporno da je zločin počinjen i da su pripadnici OZN-e ispitivali zarobljenike koji su uhapšeni vrlo brzo nakon ulaska partizana u Dugu Resu, što je bilo unaprijed pripremljeno".

"Žrtve su očito bile od značaja za OZN-a čije je djelovanje bilo usmjereno na čišćenje političkih i klasnih naprijatelja. Na mračnu komunističku i boljševičku pozadinu zločina ukazuje to što žrtve nijesu bili vojnici Neovisne države Hrvatske (NDH) već viđeniji građani i privrednici". "Likvidacija žrtava je bila politička odluka. Radi se o zločinu sistema, a ne pojedinaca ili samovolji oficira OZN-e", rekao je sudija Juriša. On je saopštio da je "partizanska borba osim antifishičke bila i komunističko-

boljševička iz čega su proizašli zločini koji su je do određene mjere kompromitovali".²⁰¹

²⁰⁰ "Sud: bilo bi nepravedno da svi komunistički zločini padnu na Boljkovca", Hina Marin Dešković, portal Jutarnji list, 22.05.2014; Dostupno online: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/josip-boljkovac-oslo-boden-sud-odlucio-nije-kriv-za-likvidacije-civila-u-svibnju-1945.-godine-802615>

²⁰¹ Isto.

DEBATA O (SOCIJALISTIČKOJ) PROŠLOSTI: "NEPRAVDE ISPRAVLJATI KOLIKO GOD JE TO MOGUĆE"

Intencija ovog rada je da pokuša podstaći, oblikovati, usmjeriti, u nekoliko pravaca, (mo- guću) debatu o ljudskim pravima u crnogorskoj prošlosti.

Naš pristup, ne krijemo to, i zbog određenih ličnih stavova i naravno zdravog razuma, želi pomoći budućoj ljevici, ili onome što se danas zove ljevicom, u omogućavanju rasprave o njenoj prošlosti, koja podrazumijeva i pitanje "lijevih skretanja", "lijevih grešaka" i s tim u vezi kršenja ljudskih prava.

Podsjećamo na riječi Ivana Stambolića, smatrajući ih valjanim i za aktuelni crnogorski kontekst koji prati ne samo pitanje prikrivenih (neobilježenih) grobnica iz ratnog i poslijerat- nog perioda, već i (ne)kritički odnos prema tzv. "socijalističkom" i "suverenističkom" nasljeđu (ovaj drugi ima i traži osnovu, uporište, u ovom prvom) i činjenicu na doživljeni (i trenutni) kolaps i (međusobno) likovanje zbog toga. On je rekao "da treba ići u susret problemima, a ne zatvarati oči pred njima, i da je aktivnim stavom jedino moguće preduprediti dalje komplikacije i probleme".²⁰²

Rasprava na zdravim temeljima (činjenicama) sprječava revizionističke narative i namjere koji su, ne treba kriti, u punom pogonu.

Slovenačko (socijalističko) iskustvo:

Slovenija je u odnosu na druge socijali- stičke republike Jugoslavije prednjačila u demokratizaciji i suočavanju sa negativnim elementima komunističkog nasljeđa. Tabu teme prošlosti otvarale su se i u Savezu kom- unista (SK) i tadašnjim državnim institu- cijama. Može se reći da su zapravo sami slovenački komunisti započeli "sistemsko istorijsko proučavanje poslijeratne prošlo- sti".

Tome u prilog ide i odnos prema tzv. Da(c)hauskim ("lager") procesima. Riječ je o montiranim političkim suđenjima protiv bivših zatvorenika njemačkih koncentra- cionih logora Buchenwald, Auschwitz i

uglavnom Dachau u periodu od 1946. do 1949. od kojih je većina strijeljana ili osuđe- na na dugogodišnju robiju zbog navodne, izmišljene, saradnje sa njemačkom "zlo- činačkom terorističkom organizacijom Gestapo". Među njima je bilo i učesnika španskog građanskog rata.²⁰³ Inače španski borci imali su poseban zakonski položaj, zavidan društveni ugled a preko svog udruženja, tokom SFRJ, i značajan politički uticaj, posebno na Savez komunistički.²⁰⁴

Rukovodstva Centralnog komiteta SK Slovenije i Republičke konferencije Socijali- stičkog saveza radnog naroda (SSRN) ne samo da su prihvatila "konkretnu inicijativu o naučnoj obradi ove goruće problematike", već su se založili za široki, interdisciplinarni,

²⁰² Pintar Manojlović, Olga, "Poslednja bitka. Španski borci i jugoslovenska kriza osamdesetih", Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2019, strana 69; Dostupno i onlajn: <https://inis.centrus.rs/cir/uploaded/Olga%20Manojlovic%20Pintar%20POSLEDNJA%20BORBA%20komplet.pdf>

²⁰³ „The Dachau Processes in Slovenia”; Dostupno onlajn: <http://www.skupnostdachau.si/index.php?page=the-dachau-processes-in-slovenia>

²⁰⁴ Pintar Manojlović, Olga, "Poslednja bitka. Španski borci i jugoslovenska kriza osamdesetih", Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2019; Dostupno onlajn: <https://inis.centrus.rs/cir/uploaded/Olga%20Manojlovic%20Pintar%20POSLEDNJA%20BORBA%20komplet.pdf>

pristup arhivima.²⁰⁵ Osim pristupa građi, u tadašnjoj Jugoslaviji i Austriji (jedan broj osuđenih su bili njeni državljani), obavljani su i neposredni razgovori (ili dobijena pisana izjašnjenja/komentari) sa brojnim akterima tog perioda. Uzimajući u obzir ta iskustva, već od 50-tih prošlog vijeka pa nadalje, kroz rad više političkih i stručnih grupa, došlo se do razjašnjenja tih događaja, utvrđivanja političke zloupotrebe pravosuđa i konačno "pravne i političke rehabilitacije gotovo svih žrtava Dachauskih procesa".

Može se reći da se u Sloveniji, iako u jednopartijskom, komunističkom, sistemu, tokom višedecenijskog rada na ovom pitanju zapravo primijenilo iskustvo koje danas prepoznajemo kao mehanizam (komisija) za istinu. Ugledni slovenački istoričar Dušan Nečak, koji je bio član jedne od istraživačkih grupa (komisija), kazao je: "Svoj rad shvatili smo kao potragu za jasnim odgovorom na zbunjujuća pitanja današnjice i prošlosti. Tim više što su to pitanja i vremena koja su odredila sadašnjost a koja se ne mogu zanemariti u planiranju budućnosti".²⁰⁶ Komisija, koja je radila na istraživanju dokumenata o Dahauskim procesima, prema tvrdnji dr Dušana Nečaka, nesporno je utvrdila političku prirodu i nevinost žrtava procesa, staljinističku orijentaciju KPJ i njenog rukovodstva i

opredjeljenje, shvatanje, "svih odlučujućih struktura modernog slovenačkog društva da se nepravde moraju ispravljati koliko god je to moguće".²⁰⁷

Istina "spašava" Revoluciju: "Bježanje od odgovornosti samo bi se osvetilo"

Političkoj rehabilitaciji (1968, 1977. i 1986) prethodila je pravna rehabilitacija (1976). Interesantna je diskusija vođena na zajedničkoj sjednici rukovodstava "dvaju najvažnijih političkih foruma" slovenačkog društva, SKS i SSRN, a na kojoj je (pokušano) "krojenje" političke izjave (deklaracije) o političkom objašnjenju Dahauskih procesa javnosti i aktivima članstva dviju organizacija (održana 21. februara 1977). Uz fokus na slabosti pojedinca, čulo se da uprkos brojnim "kritičnim situacijama u kojoj se više puta nalazila, naša je revolucija uvijek ostala odana interesima radnika i nacije, a samim time i duboko humana". Čuli su se i elementi relativizacije učinjenjenih "grešaka" na način da od njih nije pošteđena nijedna "velika društveno-istorijska akcija, u bilo kojem razdoblju" ali da je zbog suštinskog spašavanja revolucije koja i dalje teče (o.a) "dužnost, sada više nego ikad, prenijeti mladim naraštajima najnepristraniji, najrealniji pogled na prošlost".²⁰⁸ Diskusija je dalje ukazala da tzv. lijeve greške o kojima se ćutalo nijesu

²⁰⁵ "Dachauski procesi: Izvještaj o istraživanju dokumenata", grupa autora/istraživača, urednik Martin Ivanič, Komunist, Ljubljana, 1990, strane 9 i 10; Dostupno i onlajn: https://www.sistory.si/cdn/publikacije/1-1000/784/Dachauski_procesi.pdf; Interesantno je da je istraživanje finansiralo i tadašnje Ministarstvo (Republički sekretarijat) za pravosuđe i upravu, a da su se svi autori_ke studije odrekli honorara kako bi olakšali objavljivanje knjige.

²⁰⁶ Uvod dr Dušana Nečaka, strana 12; Isto.

²⁰⁷ Valja napomenuti da nije bilo izdvojenih mišljenja i da su iza analize i nalaza, koji su podrazumijevali istorijska i pravna mišljenja, stali svi članovi_ice istraživačke komisije: prof. dr. Dušan Nečak, prof. dr. Janko Pleterski, Martin Ivanič, Branko Zihel, prof. dr. Ljubo Baveon, prof. dr. Peter Kob, Franeka Strmole-Hlastee i Riko Kolene.

²⁰⁸ Izlaganje Janeza Vipotnika, "Dahauski procesi: Izvještaj o istraživanju dokumenata", grupa autora/istraživača, urednik Martin Ivanič, Komunist, Ljubljana, 1990, "Magnetogram zajedničke sjednice Predsjedništva CK SKS i RK SSRN Slovenije od 21.02.1977", strana 1029; Dostupno i onlajn: https://www.sistory.si/cdn/publikacije/1-1000/784/Dachauski_procesi.pdf

“doprinijele jačanju društvenog morala, kakvo bi se očekivalo od obračuna s klasnim neprijateljima” već naprotiv, podstakle su “sumnju i traumu”.²⁰⁹ Određeni članovi rukovodstva bili su mišljenja da revoluciju ne treba tumačiti jer bi to bilo “malo defanzivno” i moglo bi se shvatiti kao početak njenog “ispravljanja i uljepšavanja”.²¹⁰ Diskusija jasno pokazuje da je politički vrh socijalističke Slovenije razmišljao ali se i plašio reakcija javnosti pa je zato bilo i prijedloga da se tim povodom oglase neka druga društveno-politička tijela (“sa manjom političkom težinom”) kao i da će bilo koja vrsta oglašavanja postati “hrana za napad na našu revoluciju”. Pominjali su se i tadašnji (savremeni) bjelogardejci “koji zahtijevaju pomirenje među žrtvama s jedne i druge strane”. Mitja Gorjup, (bio je novinar i glavni urednik ljubljanskog “Dela”) podržao je oglašanje smatrajući da je to manifestacija filozofije pokreta, “kojem pripadaju” a “koji se ne idealizuje i stavlja u “poziciju nepogrešivosti”.²¹¹ U brojnim diskusijama je pominjana Konferencija o evropskoj bezbjednosti i saradnji (održana u Helsinkiju 1975, posebno njena tzv. treća korpa koja se odnosila na ljudska prava) do čijeg je uspjeha vanjska politika socijalističke Jugoslavije naročito držala

kao i njeno (naredno) zasijedanje u Beogradu 1977-78. godine.²¹²

Istaknuti društveno-politički radnik Franc Šetinc je kazao da “bježanje od odgovornosti samo bi se osvetilo”.²¹³

Zanimljivo je i izlaganje Milana Kučana koji je, čini se i na vrijeme, razmišljao i o tada aktuelnoj krizi socijalizma. On se založio da se revolucija (u čitavom kontinuitetu njenog trajanja, uključujući i tadašnji trenutak) oslobodi svih hipoteka. Primjetno je da je držao do “socijalizma za ljudskim licem” podsjećajući (kolege) da su Slovenija (i Jugoslavija) “socijalistički i komunistički orijentisana država i društvo” i da nije sporadično gledanje “da je komunizam latentno ili imanentno povezan s opasnošću kršenja osnovnih ljudskih prava”. Ukazao je da treba obratiti pažnju na pitanja prošlosti jer u suprotnom nije uvjerljivo zagovaranje “socijalističke samoupravne demokratije”.²¹⁴

Sergej Kraigher se založio da se greške na taje ali je zahtijevao da se javno odbace tvrdnje da su Dahauski procesi predstavljali “staljinističke pojave” zato jer se staljinizam koristi za “tvrdnju da samo pluralističko društvo i parlamentarna demokratija

²⁰⁹ Izlaganje Vinka Hafnera, strana 1031; Isto.

²¹⁰ Izlaganje Lidije Šentjunc, strane 1033-35; Isto.

²¹¹ Izlaganje Mitja Gorjup, strane 1037-39; Isto.

²¹² Dimitrijević, Duško, “Evolucija KEBS-a - 40 godina od usvajanja Helsinškog završnog akta”, međunarodni tematski zbornik, Institut za uporedno pravo, Beograd, 2015; Dostupno online: http://repozitorijum.diplomacy.bg.ac.rs/536/1/Forty_years_since_the_signing_of_the_HelsinkiAct-356-371.pdf

²¹³ “Zalažem se za ovo prije svega jer se i sam osjećam odgovornim za to razdoblje, iako sam tada bio relativno mlad, nijesam direktno sudjelovao, ali sam bio učesnik revolucionarnih događanja pa se osjećam odgovornim za ispravljanje greške koja je napravljena ali i odgovornost za odbranu revolucije od svakoga ko je napada”; Izlaganje Franca Šetince, “Dachauski procesi: Izvještaj o istraživanju dokumenata”, grupa autora/istraživača, urednik Martin Ivanič, Komunist, Ljubljana, 1990, “Magnetogram zajedničke sjednice Predsjedništva CK SKS i Republičke konferencije SSRN Slovenije od 21.02.1977”, strana 1050; Dostupno i online: https://www.sistory.si/cdn/publikacije/1-1000/784/Dachauski_procesi.pdf

²¹⁴ Izlaganje Milana Kučana, strane 1043-45; Isto.

obezbjeduju uslove za humane odnose među ljudima".²¹⁵

Diskusija je poprimala i oblike rasprave o stanju demokratije i slobodama u tadašnjoj Jugoslaviji pa se moglo čuti, između ostalog, "da građani 50 država svijeta mogu slobodno putovati u Jugoslaviju, da je 1976. oko 13 miliona građana Jugoslavije putovalo u inostranstvo, da na jugoslovenskim kioscima ima više stranih novina nego u mnogim zapadnim, a da ne govorimo o istočnim zemljama".

Izvjestaj o istraživanju dokumenata o ovoj političkoj nepravdi ukazuje da su veću sklonost za proučavanje i razgovor o teškim temama prošlosti, što uključuje djelovanje i konkretne akcije, imali slovenački komunisti u 70-tim i 80-tim prošlog vijeka od kadrova Demokratske partije socijalista koja je, kao nasljednica Saveza komunista Crne Gore, gotovo tri decenije upravljala (pluralističkom) Crnom Gorom.

Slovenački (komunistički) politički vrh, iako se pazio da se njihovi nastupi ne prepoznaju kao kontrarevolucionarni (napadi na revoluciju) još u tim godinama, pokazuje, u odnosu na ukupno crnogorsko iskustvo suočavanja s prošlošću, priličan demokratski kapacitet. Do izražaja dolazi, kako i sami konstatuju, institucionalna izgrađenost i odgovornost ("u istraživanje tadašnjih osuda krenuli smo pod uticajem već izgrađenog i konsolidovanog pravnog sistema").²¹⁶ Jasno ukazuju da su iz onog

što (do)nosi revolucionarna (ne)pravda evoluirali do pravnog sistema i sigurnosti zbog čega je potrebno "poboljšati stvari" koje su "ranije ignorisane".

Povodom ovog pitanja, predsjedništva partijskog i radničkog rukovodstva oglasila su se, u slovenačkim medijima, tek 11. jula 1984. godine. Tada su po prvi put učinila javnim saopštenje sa zajedničke sjednice iz februara 1977. sa kojim su bila upoznata samo opštinska rukovodstva SK i SSRN u Sloveniji, dok su široj javnosti bile poznate mjere pravosudnih organa. To saopštenje, do tada, je nosio oznaku tajnosti.²¹⁷

Priznate su, u saopštenju, "ozbiljne greške, nažalost neke i nepopravljive, koje se ne mogu opravdati". "Sve preduzeto, ocijenili su da je u skladu sa ocjenama i zaključcima IV Plenuma CK SKJ (Brioni, 1966) koji su doveli do razotkrivanja i osude pojedinačnih zloupotreba u djelovanju organa unutrašnjih poslova, ali i navodno podstakli vladavinu prava, samostalnost i nezavisnost pravosuđa i zaštitu ljudskih prava i položaj pojedinca. Ocijenjeno je da je to "ujedno i najdjelotvorniji put i način da se društvo zaštiti da se slične greške ponove".²¹⁸

"Oba predsjedništva dosljedno se zalažu za cjelovitu, sveobuhvatnu i kritičku analizu pojedinih razdoblja poslijeratne izgradnje. To bi prvenstveno trebao biti zadatak naše nauke uz podršku i podsticaj" političkog rukovodstva.

²¹⁵ Podsjetio je i na "Osamnaesti brimer Luja Bonaparte" u kojem sam Karl Marks kaže da se "revolucija stalno vraća sebi" i da je neophodno napraviti korak unazad, ispraviti greške, kako bi se ponovo napravio korak naprijed u novom revolucionarnom zamahu"; strane 1051-55; Isto.

²¹⁶ Izlaganje Franca Popita, predsjednika Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Slovenija, strana 1040; Isto.

²¹⁷ "Dahauski procesi: Izvjestaj o istraživanju dokumenata", grupa autora/istraživača, urednik Martin Ivanič, Komunist, Ljubljana, 1990, "Magnetogram zajedničke sjednice Predsjedništva CK SKS i Republičke konferencije SSRN Slovenije od 21.02.1977", strane 1059-62; Dostupno i onlajn: https://www.sistory.si/cdn/publikacije/1-1000/784/Dachauski_procesi.pdf

²¹⁸ Strane 1063-1064; Isto.

Istim saopštenjem komunisti su obavezani, a radni ljudi pozvani "da spriječe jednostrana i tendenciozna prikazivanja i tumačenja poratnih društvenih prilika".

Deseti Kongres SK Slovenije pošao je i korak naprijed (dalje) u suočavanju sa prošlošću. Posebno u rješavanju određenih, da kažemo, praktičnih i tehničkih pitanja pravne i političke rehabilitacije. Kongres je, kroz obrazovanje istraživačke grupe (komisije) usvojio stajalište da se ispituju okolnosti koje su dovele do suđenja i da se otklone posljedice neosnovane osude.

Vlada Slovenije (tada se zvala Izvršno vijeće Skupštine SR Slovenije) je oštećenima isplatila novčanu nadoknadu za vrijeme izdržavanja kazne zatvora i za vrijeme nezapošljenosti nakon izdržane kazne, a udovicama jednokratnu novčanu pomoć i dodatak na penziju. Takođe, Fond (zajednica) penzionog i invalidskog osiguranja je za pogođene montiranim političkim procesom uredila sva prava iz penzionog osiguranja. Konstaovano je da se (više) ne može udovoljiti zahtjevima za dodjelu Partizanske spomenice 1941. Andreju Bohincu i Vlastu Kopaču s obzirom na zakonske odredbe. Njihovo učešće u NOB-u je nesporno i po tom osnovu već im je priznat status borca NOB-a s duplim obračunom. Kongres je pozvao nadležne da vrate Partizansku spomenicu Muhamedu Mušiču. Komisija za molbe i žalbe Predsjedništva CK SKS je pozvana da pomogne bivšim zatvorenicima u ostvarivanju prava po osnovu učešća u Španskoj narodnooslobodilačkoj revoluciji.²¹⁹

²¹⁹ To je bilo uređeno Zakonom o osnovnim pravima boraca špankog nacionalnooslobodilačkog i revolucionarnog rata od 1936. do 1939. godine.

²²⁰ Ocjene i zaključci X Kongresa SKS održanog u Ljubljani 17-19.04.1986; "Dahauski procesi: Izvještaj o istraživanju dokumenata", grupa autora/istraživača, urednik Martin Ivanič, Komunist, Ljubljana, 1990, "Deseti kongres o procesima", strane 1070-71.

²²¹ Obratiti detaljnije pažnju na izlaganje Lidije Šentjurg i još nekih članova rukovodstva CK SKS i RK SSRNS koji su nastupili sa pozicija da nije dokazano da nijesu imali saradnju sa Gestapoom, kao što nije dokazano ni da jesu.

Koristeći, u ljudskopravaškom smislu, retoriku današnjice, Kongres SKS je, pozvao da se preostale posljedice Dahauskih procesa otklone što prije i u najvećoj mogućoj mjeri kako bi se "okončala krivično-pravna i politička rehabilitacija, a žrtvama vratilo ljudsko dostojanstvo".²²⁰

Autori_ka studije dijele gledište, sa slovenačkim komunistima, saopšteno prije gotovo 40 godina, da pojedinačni, pa i širi, primjeri grešaka i zloupotreba ne treba i ne mogu da budu opravdanje za negiranje i obezvrijeđivanje vrijednosti narodnooslobodilačke borbe i emancipatorske društvene izgradnje koja je, naročito u Crnoj Gori, uslijedila tokom decenija nakon Drugog svjetskog rata.

Stradanje tih osoba se svelo na nedokazane tvrdnje da se u logorima, nijesu ponašale moralno, politički adekvatno i dostojno. To je dalje vodilo narativu da su uživali određene benefecije i konačno zaključku da su stoga dio saradničke mreže Gostapoa. U svim, kasnijim, preduzetim postupcima koji su vodili postepenoj pravnoj i političkoj rehabilitaciji, potvrđeno je da su tadašnje procjene, u odnosu na te osobe, bile pogrešne i neutemeljene, a dokazi o ponašanju u logorima, nijesu ni bili dostupni jugoslovenskim vlastima, nego, navodno, "u rukama Rusa".²²¹

Narativ da određeni preživjeli logoraši nijesu imali besprijekorno ponašanje i pored nedostataka materijalne konkretizacije njihovog moralnog i političkog ponašanja registrujemo i u Crnoj Gori.

SUOČAVANJE S PROŠLOŠĆU I TRANZIOCIONA PRAVDA: ULOGA I DOPRINOS RELIGIJE

Tokom rada na predmetu prikrivene grobnice iz Drugog svjetskog rata na teritoriji opštine Nikšić, Savjet za građansku kontrolu rada policije je imao i njegovao poseban odnos saradnje i povjerenja sa pravoslavnom crkvenom zajednicom. Ne samo zbog njenog nespornog društvenog ugleda i (političkog) uticaja, već naročito zbog činjenice da je proces suočavanja s prošlošću mnogo uspješniji kada se uključe, i podrže ga, i vjerske zajednice i vjerski autoriteti.

Suočavanje s prošlošću treba posmatrati kao univerzalni, jedinstveni, neizbježan proces, bez obzira o kojim je istorijskim epohama ili događajima riječ. Zato je važno razumjeti potencijal vjerskih zajednica, posebno pravoslavne, kada govorimo o ukupnom balkanskom kontekstu i iskustvu.

U slučaju građana_ki Crne Gore vjerski identitet je posebno važan, a kod mnogih od njih, religija (vjera) su sastavni dio i etničkog identiteta. Vjerske zajednice, uključujući i pravoslavnu crkvenu zajednicu koja je naročito vidljiva i organizovana, imaju snažan uticaj na svakodnevni život građana_ki. Zato je prepoznavanje, uvažavanje, uloge vjerskih zajednica kod procesa tranzicione pravde važno i potrebno.

Tačno je da su se često, tokom istorije, razlike u vjeri, i sama vjera, koristile za podsticanje mržnje i konflikata, ali svima je zajednički imenitelj mirotvorstvo i čovjekoljublje. Brojni su praktičari i autori koji prepoznaju istovjetnost ciljeva tranzicione pravde sa onim što su vjerske doktrine i poruke.

U brojnim pravoslavnim parohijama, širom Crne Gore, organizovani su pomeni za mrtve (parastosi), koji, u svjetovnom smislu, predstavljaju i prve memorijalne događaje posvećene žrtvama. Oni koji se bave suočavanjem s prošlošću to prepoznaju, u jednom dijelu crkvenih aktivnosti, legitimnim dijelom metodologije svojstvene i tranzicionoj pravdi kojima se doprinosi oprost, pomirenju ali i (političkom) ozdravljenju društva. Međutim, nijesu rijetke i ozbiljne primjedbe na određene aktivnosti vjerskih zajednica.

Primjedbe na (dio) komemorativne prakse pravoslavne crkve

Javnost je naročito negativno reagovala kada je Pravoslavna crkva organizovala pomene osobama koje se dovode u vezu sa teškim zločinima nad civilnim stanovništvom.²²²

Određene crkvene službe u javnosti su prepoznate kao rehabilitacija četništva i revizija istorije, o čemu je govorio istoričar Miloš Vukanović.²²³ O memorijalizaciji u organizaciji crkve kojima se podstiču podjele pisao je i ugledni, nagrađivani, novinar Jovo Martinović.²²⁴ Istoričar Petar Glendža ističe da to doprinosi radikalizaciji i polarizaciji

²²² "Grbalj: SPC služila parastos Draži Mihailoviću i četnicima"; Portal Analitika, 18.07.2016; Dostupno onlajn: <https://www.portalanalitika.me/clanak/236789--grbalj-spc-sluzila-parastos-drazi-mihailovicu-i-cetnicima> i <http://www.generalmihailovich.com/2010/08/8-2010.html>

²²³ "Rehabilitacija četnika i pošta Romanovima u organizaciji SPC", autor Srđan Janković, 19.07.20023, portal Radija Slobodna Evropa (RFE); Dostupno onlajn: <https://www.slobodnaevropa.org/a/rehabilitacija-cetni-ka-i-posta-romanovima-u-organizaciji-spc/32510514.html>

²²⁴ "Episkopi SPC u promociji četničke ideologije: Parastosi podjela", Jovo Martinović, 25.08.2023; Dostupno onlajn: <https://www.monitor.co.me/episkopi-spc-u-promociji-cetničke-ideologije-parastosi-podjela/>

društva.²²⁵ Istoričar Goran Kiković smatra da je pod ideološkim uticajem nastalo mnogo istorijskih falsifikata o Pavlu Đurišiću koji ga predstavljaju na neutemeljen način.²²⁶

Oni koji razumiju pravoslavnu teologiju to objašnjavaju crkvenim kanonima po kojima se i ubici, kao grešniku, služi opijelo uz sveštenika. Identično objašnjenja je pruženo i u Katoličkoj crkvi u Hrvatskoj, ali dio tamošnjih sveštenika ističe važnost "pastoralne razboritosti" predlažući da se takve službe (mise zadušnice) ne organizuju javno.²²⁷ I u Italiji, kada je riječ o Musoliniju, slična su razmišljanja u teološkim krugovima. Don Antonio Rizzolo, iz nedjeljnika "Famiglia Cristiana", problematizuje javno obavljanje tih službi, jer se mogu iskoristiti i razumjeti kao "apologija fašizma ili veličanje ubice". Podsjeća da je misa zadušnica za sve pokojne, ne samo za pravednike, i da je jedno moliti a drugo promovisati određenu ideologiju, zloupotrebljavajući vjersku službu. "Pokušaji da sjećanje dobije ideološku konotaciju, je ono što se treba izbjegavati i zato su biskupi, u više navrata, zabranili javne mise zadušnice za Musolinija".²²⁸

Njemačka biskupska konferencija (Deutsche Bischofskonferenz) na upit Deutsche Wellea saopštila je da joj se čini upitnim svjesno održavanje svete mise za ratne zločince".²²⁹

Polemike o zvaničnim i drugim memorijalnim pristupima postoje i u hrvatskom društvu. Neki na to gledaju kao na revizionistički projekat kojem je cilj da se pokaže da su "nacistička Njemačka i socijalistička Jugoslavija jedno te isto".²³⁰

Određene strukture i pojedinci, svakako trebaju biti oprezniji kada neselektivno kritikuju i problematizuju gotovo svaki način obilježavanja i sjećanja na žrtve komunizma, jer nije svaki od tih postupaka nelegitiman.

Komunikacija sa pravoslavnim eparhijama: Podrška mitropolita Amfilohija

Savjet za građansku kontrolu rada policije je redovno informisao Mitropoliju crnogorsko-primorsku i Eparhiju budimljansko-nikšićku o svom radu i napretku na predmetu, kao i sa sadržinom ostvarene komunikacije sa Upravom policije i državnim tužilaštvom. To je posebno činjeno zbog komunikacije sa građanima i njihovog blagovremenog informisanja. Ranije je ukazano da Uprava policije (CB Nikšić) nije postupila po preporuci da se oglasi posebnim saopštenjem kako bi javnost upoznala sa aktivnostima državnog tužilaštva, a lokalno stanovništvo pridobila za podršku i saradnju. Zato je bila od značaja bliska i odgovorna komunikacija sa Eparhijom budimljansko-nikšićkom kako

²²⁵ "SPC preko četnika demonstrira moć", autori Biljana Matijašević i Srdan Kosović, portal Vijesti, 12.08.2022; Dostupno i onlajn: <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/617116/spc-preko-cetnika-demonstrira-moc>

²²⁶ "Kiković: Podržacu podizanje spomenika Pavlu Đurišiću", 02.05.2015, portal IN4S; Dostupno onlajn: <https://www.in4s.net/kikovic-podrzacu-podizanje-spomenika-pavlu-djurisicu/>. Kiković je i autor knjige "Vodova Pavle Đurišić".

²²⁷ "Misa za „čovjeka“ Pavelića"; autor Goran Vežić, 29.12.2008, portal RFE; Dostupno onlajn: <https://www.slobodnaevropa.org/a/1364832.html>

²²⁸ Dostupno onlajn: <https://www.famigliacristiana.it/articolo/quando-a-messa-si-prega-per-il-duce.aspx>

²²⁹ "Imaju li Nijemci mise za Hitlera?"; autor Srećko Matić, 28.01.2020, portal DW; Dostupno onlajn: <https://www.dw.com/hr/imaju-li-nijemci-mise-za-hitlera/a-52172164>

²³⁰ "Sljubljivanje države s fašizmom", autor Lujo Perežanin; Dostupno onlajn: <https://kulturrpunkt.hr/tema/sljubljivanje-drzave-s-fasizmom/>

bi dopisi građanskog nadzora policije i drugih državnih tijela postali “dostupni zainteresovanim vjernicima i porodicama koje su u vezi sa ovim pitanjem”.

Druge crkvene i vjerske zajednice u Crnoj Gori nijesu pokazivale, bar javno, interesovanje prema ovom slučaju.²³¹

Pravoslavni arhiepiskop cetinjski i mitropolit crnogorsko-primorski, Amfilohije, podržao je konkretni rad Savjeta za građansku kontrolu rada policije.²³²

“Humaniziranje drugog”

Brojni su autori, stvaraoci, mislioci različitih profila, koji na balkanskim prostorima, prepoznaju da politizacija vjere i desekularizacija društva idu ruku pod ruku, kao i da ti procesi udaljavaju vjerujuće od procesa i pitanja tranzicione pravde. Vjerske zajednice, za sada, imaju selektivan pristup prema različitim pitanjima jedinstvenog procesa suočavanja s prošlošću. Bez obzira da status (dominantan, većinski ili ne), denominacije na prostoru Balkana gotovo se jedinstveno odnose prema socijalističkoj prošlosti društva. Izražava se očekivanje za otklanjanje negativnog nasljeđa, uz poziv na oprost i pomirenje.

²³¹ “Otac Dragan Krušić govorio o masovnoj grobnici “Kotor” koja je ovih dana otkrivena u mjestu Dubrave kod Nikšića”, 03.03.2018, portal Svetigora, vasiljenski radio; Dostupno onlajn: <https://svetigora.com/otac-dragan-krusic-govori-o-masovnoj-grobnici-kotor-koja-je-ovih-dana-otkrivena-u-mjestu-dubrave-kod-niksica/>

²³² Dopis Mitropolije AEM br.1694-18 od 22.01.2019; Dokumentacija Savjeta; Dostupno i onlajn: (kopirati link) <http://kontrolapolicije.me/content/podr%C5%A1ka-mitropolita-crnogorsko-primorskog-gospodina-amfilohija-radu-savjeta-za-gra%C4%91ansku>

DEMOKRATIZACIJA SJEĆANJA NIJESMO PRIJETNJA JEDNI DRUGIMA

Revolucija kao predtotalitarna faza budućeg režima

Nevinim i nepotrebnim žrtvama, stradalim iz ideoloških razloga, zbog "pogrešnog kursa" ili nepravilnog razumijevanja vojno-političkih instrukcija na terenu (1941-45), izvan aktivnosti koje su preduzimale vjerske zajednice, određene političke partije, potomci žrtava organizovani kroz određena udruženja ili pojedini historičari, nije posvećena odgovarajuća službena pažnja.

Dr Radoslav Raspopović, dugogodišnji direktor Istorijskog instituta Univerziteta Crne Gore, ističe da je uloga komunista u podizanju Trinaestojulskog ustanka i i ostarivanju rezultata narodnooslobodilačke borbe "nadilazila borbu protiv okupatora" jer su "imali jasne političke projekcije" i "dalje ciljeve".²³³ Slične su i ocjene dr Adnana Prekića. U knjizi "Crvena ideja Crne Gore", u poglavlju posvećenom mehanizmima indoktrinacije, on ističe da je Komunistička partija (KP), još tokom rata, isporučivala "jasnu poruku da je osim oslobođenja zemlje, cilj i revolucionarna smjena vlasti i promjene koje će voditi izgradnji socijalističkog društva".²³⁴

Istoričar Đuro Vujović piše da su se u KP, "negdje manje a negdje više pojavila izvjesna odstupanja od osnovne linije narodnooslobodilačke borbe" precizirajući

da su se ona ogledala u "prenaglašenom isticanju, i to ne samo u sferi ideološke djelatnosti, revolucionarnog sadržaja narodnooslobodilačkog pokreta". U radu "O lijevim greškama KPJ u Crnoj Gori u prvoj godini narodnooslobodilačkog rata" pokušava da objasni pojavu "lijevih grešaka" kao i da konkretizuje taj problem. Ukazuje da je "kriterijum po kome se sudilo o greškama ljudi pooštren, odnosno "proširen na klasnoj osnovi". "Među likvidiranim nastradao je i jedan broj ljudi koji nijesu bili za smrtnu kaznu, a bilo je i pojedinih slučajeva da stradaju i nevini ljudi". Uz napomenu da mu nije cilj da ulazi u razmatranje pojedinačnih slučajeva, ukazao je da su "najteži slučajevi" bili "prouzrokovani ličnim motivima" i da oni "objektivno nijesu bili ono što je (komunistička - o.a.) Partija željela". "Druga je stvar, kaže dalje Vujović, što ona (KP - o.a.) u opštoj skoncentrisanosti na suzbijanju kontrarevolucije nije našla mogućnosti da onemogući takve pojave, da se unese u neke slučajeve, da ponekoga kazni, da se ponekad ako treba i javno ogradi od ovog ili onog slučaja, ili što uopšte nije vidjela te stvari".²³⁵

Za razumijevanje ovog dijela nasljeđa naše prošlosti, posebno je poučian i koristan rad dr Dragutina Papovića "Lijeve greške - drugo ime za zločin" koji, između ostalog,

²³³ Dr Radoslav Raspopović, "Trinaestojulski ustanak u evropskoj istoriji", Istorijski zapisi, godina XCV, 1-2/2022, strane 13-30; Dostupno i onlajn: https://www.ucg.ac.me/skladiste/blog_21704/objava_139510/fajlovi/Zapisi%202022-1-2.pdf

²³⁴ Adnan Prekić, "Crvena ideja Crne Gore", Matica crnogorska, Podgorica 2020, str.109

²³⁵ Đuro Vujović, "O lijevim greškama KPJ u Crnoj Gori u prvoj godini narodnooslobodilačkog rata", Istorijski zapisi, 1/1967, strane 45- 117; Dostupno i onlajn: <https://istorijskizapisi.me/artwork/the-new-issue-of-istorijski-zapisi-1-1967-is-published/>

govori i o kršenju ljudskih prava u kontekstu jasne ideološko-političke viktimizacije.²³⁶ "Ljudski životi za KPJ su u odnosu na političke ciljeve bili drugorazredna kategorija" kaže ovaj autor. Radovi, ovakve vrste, jasno fokusiraju žrtve i kršenja ljudskih prava doprinoseći tako jačanju i stabilnosti demokratije. Za istog autora je neprihvatljivo zločin i njegove žrtve nazivati tako uprošćenim terminom "lijeve greške".

Represija i nasilje sprovedeno, u toku rata, a naročito nakon oslobođenja zemlje, prema ideološkim protivnicima, treba se posmatrati i u kontekstu širih društvenih posljedica. Zato se period već od 1941-45 može (po)smatrati i kao predtotalitarna faza tokom koje su se komunisti pripremali za "revolucionarnu smjenu (preuzimanje) vlasti" ali i tokom koje su zapravo i preuzimali vlast.

Tekovine Savjeta Evrope ukazuju da "ključ za mirnu koegzistenciju i uspješnu tranziciju leži u postizanju osjetljive ravnoteže obezbjeđivanja pravde bez želje za osvetom". Podrazumijeva se, u savremenom dobu, da države imaju društvenu odgovornost i obavezu da omoguće i pruže javnosti činjenice o političkoj represiji i nasilju u prošlosti vodeći računa da se ne doprinosi stvaranju i afirmisanju "zbujujućih" ali ni "opravdavajućih" narativa.

Kroz podržavajući odnos prema pokopu svih žrtava sukoba i nasilja, uvjereni smo, stvara se inkluzivni diskurs koji podstiče i društvenu koheziju i smanjuje i danas

prisutnu ideološku polarizaciju građana_ki Crne Gore.

Izazovi i posljedice istorijskog revizionizma

Istoričar Filip Kuzman primjećuje da je pluralizam u crnogorskoj historiografiji donio i različite pristupe. Nakon prestanka nametanja potpune ideološke usklađenosti i "partijskih usmjerenja", on prepoznaje savremeni naučno zasnovan pristup, koji i uz kritički odnos prema svim kontraverznim pitanjima, ne dovodi u pitanje NOB i partizane kao jedini antifašistički pokret i drugi koji je u biti revizionistički i često sklon falsifikovanju i insinucijama sa intencijom da istorijski rehabilituje četništvo.²³⁷

Istoričar Milan Radanović prepoznaje i detaljno, kritički, obrazlaže problem istorijskog revizionizma i kriminalizacije komunističkog pokreta. "Tvrdnje da nema spornih točaka, da je NOB bio "kao suza čist" podjednako se trebaju ispitati kao i pokušaji revizije u korist nacionalnih mitologija i antikomunističke ideologije. Naime, nije samo po sebi problematično kritizirati društvena uređenja koja su se legitimirala komunističkom idejom i ljevičarskim rječnikom. Isto tako, kao što nije sporno kritizirati zloupotrebe državne moći nakon oslobođenja Jugoslavije od fašističke okupacije, upitno je kršiti osnovna pravila historiografske znanosti i metodologije u korist dnevopolitičke denuncijacije političkih neistomišljenika. Problem svakako postaje ozbiljniji kada nisu u pi-

²³⁶ Dragutin Papović "Lijeve greške - drugo ime za zločin"; U formatu feljtona objavljeno u ND "Vijesti" u periodu 09.08.-17.09.2005; Dostupno i onlajn: https://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/cg_u_2_svj_ratu/lijeve_greske_drugo_ime_za_zlocin.htm

²³⁷ Kuzman, Filip "Interpretacije nasilja u crnogorskoj historiografiji - slučaj "lijevih grešaka", zbornik radova "Reprezentacije nasilja u Jugoistočnoj Evropi 20. stoljeća", urednik Husnija Kamberović, Udruženje za modernu historiju-udruga za modernu povijest, Sarajevo, 2022, str.79-101; Dostupno i onlajn: https://historiografija.ba/assets/documents/REPREZENTACIJE%20NASILJA%20KB_PRESS%2003.11..pdf

tanju pojedinci nego državne znanstvene institucije i akademije”.²³⁸

Prošlost Crne Gore se često “žestoko i emocionalno raspravlja”, kako to kaže dr Aleksandar Jakir u odnosu na hrvatsko iskustvo (društvo). U svom radu “Složeni odnos s vlastitom povijesti: Promjene u kulturama sjećanja” govori o prilikama koje pogoduju podjelama u društvu kroz političke rasprave o prošlosti. On ukazuje da “ideologiziran odnos prema prošlosti u Hrvatskoj 1990. u početku nije zamijenjen multiperspektivnim i pluralističkim pristupom temama iz suvremene povijesti”. Uspostavio se samo “novi (ovog puta anti-komunistički - o.a.) ideološki predznak”. “Čini se da dio hrvatskog društva još uvijek nije voljan suočiti se s dimenzijama masovnog nasilja koje se dogodilo u vezi s dolaskom na vlast Komunističke partije Jugoslavije. U određenim miljeima, svaka rasprava o tome doživljava se kao pokušaj desničarskih nacionalističkih snaga da nametnu svoju reviziju povijesti, koja ukazivanjem na ove žrtve pokušava kompromitirati sva postignuća socijalizma”.²³⁹ Dr Jakir zagovara otvoreni dijalog kao “jedini ispravni način da se uhvatimo u koštac s današnjim podjelama” smatrajući da se tako može uspostaviti odgovarajući format “za otvorenu razmjenu argumenata i stavova o kontroverznim pitanjima suvremene povijesti”.²⁴⁰

Kamniška bistrica:

Položen vijenac u ime građana_ki Crne Gore

Valja podsjetiti, upravo ovdje, i na postupak (ranijeg) ambasadora Crne Gore u Republici Sloveniji, Miomira Mugoše, koji je, 2015, na jedno od spomen obilježja, u Kamniškoj bistrici, u ime Crne Gore, položio vijenac i odao poštu stradalima.²⁴¹ “Danas nakon 70. godina neprihvatljivo je i necivilizacijski praviti reviziju istorijske istine. Ali je uvijek civilizacijski iskazati odnos prema nevinima” kazao je tom prilikom ambasador Mugoša u čijoj pratnji je, pri polaganju vijenca, bio u svojstvu izaslanika predsjednika Crne Gore, Dražen Miličković, šef njegovog kabineta.²⁴² To može da ukazuje koliko je Filip Vujanović, kao predsjednik države, imao drugačiji, da ne kažemo i senzibilisaniji pristup, prema ovim pitanjima u odnosu na predsjednika Đukanovića.

Dio javnosti se interesovao da li je ambasadorov postupak odoborila Vlada Crne Gore. Ministarstvo vanjskih poslova je pružilo sljedeće objašnjenje: “U ukupnom državnom djelovanju prepoznatljiva je izrazita afirmacija antifašizma, kao najsvetije istorijske vertikale Crne Gore po kojoj je prepoznata i u široj međunarodnoj zajednici. Ambasador Mugoša položio je vijenac na spomen-obilježje u Kamniškoj Bistrici, čime je Crna Gora još jednom pokazala

²³⁸ Radanović, Milan, “Oslobođenje - Beograd, 20. oktobar 1944.”; str.10-11; Rosa Luxemburg Stiftung, Regionalna kancelarija za jugoistočnu Evropu, Beograd, 2014; Dostupno i onlajn: https://rosalux.rs/wp-content/uploads/2022/04/055_oslobođenje_beograda_milan_radanovic_rls_2014.pdf

²³⁹ Jakir, Aleksandar “Složeni odnos s vlastitom povijesti: Promjene u kulturama sjećanja” strane 24-31; zbornik sa online konferencije (dokumentacija) “Europski prostori sjećanja: Suočavanje s prošlošću u Njemačkoj i Hrvatskoj” od 21.11.2020, urednici Dušan Dinić i Michael Roick; Zaklada Friedrich Naumann za slobodu Zapadni Balkan; Dostupno onlajn: https://www.freiheit.org/sites/default/files/2021-09/eek_hr_opt.pdf; Objavljeno po odobrenju Fondacije Friedrich Naumann, kancelarija u Beogradu. Iskazujemo zahvalnost na dozvoli.

²⁴⁰ Isto, strana 31.

²⁴¹ v. <https://www.in4s.net/k-bistrica-ambasador-mugosa-položio-vijenac-na-spomenik-stradalnicima/>

²⁴² v. <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/177078/zidani-most-mugosa-položio-vijenac-amfilohije-se-po-molio>

civilizacijski odnos i poštovanje prema nevinima”.²⁴³

Sjećanje na Holodomor u Crnoj Gori: Izražena solidarnost sa Ukrajinom i njenim narodom

Interesantno je podsjetiti da je sjećanje na Gladomor (Holodomor, “Velika Staljinova glad”) u Ukrajini među prvima u Crnoj Gori obilježila Mitropolija crnogorsko-primorska.²⁴⁴ Pomen, organizovan od strane Ambasade Ukrajine u Crnoj Gori, u Hramu Hristovog Vaskrsenja u Podgorici, služio je, sa sveštenstvom, mitropolit Amfilohije.²⁴⁵

Crnogorski autor i istraživač Božidar Proročić, koji je napisao knjigu o Gladomoru u Ukrajini, zalaže se da i zemlje u regionu priznaju holodomor kao genocid.²⁴⁶

Za pohvalu je, da se Ministarstvo vanjskih poslova Crne Gore oglasilo, 25. novembra 2023. godine, na platformi X, povodom godišnice Holodomora što ide u prilog, iako je primjetno da se vodilo računa o terminologiji, jasnoj spoljnopoličkoj

orijentaciji Vlade i vrijednostima do kojih (se) drži. Ministarstvo vanjskih poslova je saopštilo “Čuvajući sjećanje na Holodomor, izražavamo našu solidarnost sa Ukrajinom i njenim narodom. Cijeneći prijateljstvo naših zemalja, ostajemo posvećeni obilježavanju godišnjice ove užasne tragedije i gubitka miliona nevinih života”, navelo je Ministarstvo vanjskih poslova u objavi na društvenoj mreži. Ambasador Ukrajine u Crnoj Gori je zahvalio na solidarnosti.²⁴⁷

Rasprava o “lijevim” ali i “desnim” greškama: Put ka ozdravljenju društva

Interesantna i zaista korisna (poučna) polemika se vodila između Veselina M. Pavićevića i Buda Simonovića u dnevniku “Vijesti”.

Veselin Pavićević, autor sa ozbiljnim vještinama i osobinama, osvrnuo se na knjigu Buda Simovića, novinara i publiciste, “Lijeve greške”.²⁴⁸ Iako se radi o terminu koji je poznat crnogorskoj historiografiji, Pavićević je ocijenio da je “sami naslov knjige dosta

²⁴³ “Vlada neće da kaže je li Mugoši dala dozvolu”, autor Samir Kajošević, 17.06.2015, portal “Vijesti”; Dostupno onlajn: <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/176467/vlada-neece-da-kaze-je-li-mugosi-dala-dozvolu>. U cilju razmatranja ukupnog društvenog konteksta ukazujemo i na izjavu, u istom tekstu, tadašnjeg predsjednika Matice crnogorske, Dragana Radulovića koju treba sagledati i u svijetlu mogućnosti izgradnje političkog, društvenog, konsenzusa o ovim pitanjima.

²⁴⁴ “Sovjetski totalitarni režim je poduzeo do tada neviđen zločinački poduhvat – istrebljenje naroda putem logistički organizirane gladi”, v. “Genocidni zločin totalitarnog režima u Ukrajini” 1932-1933, urednik dr Jevgenij Paščenko, Dostupno onlajn: <https://croatia.mfa.gov.ua/storage/app/sites/21/Documents/gladomor-knjiga.pdf>

²⁴⁵ Pomen su, uz ukrajinsku ambasadorku Oksane Sljusarenko, prisustvovali savjetnica predsjednika Crne Gore (Filipa Vujanovića), dr Sonja Tomović Šundić, i predsjednik Nove srpske demokratije Andrija Mandić. v. “Amfilohije: Zbog komunizma i danas patimo”, 22.11.2013; Dostupno onlajn: <https://rtcg.me/vijesti/drustvo/32541/zbog-komunizma-i-danas-patimo-.html>

²⁴⁶ <https://balkans.aljazeera.net/teme/2022/12/5/prorocic-neophodno-je-da-balkan-prizna-holodomor-kao-genocid>

²⁴⁷ “MFA: Čuvajući sjećanje na Holodomor, izražavamo našu solidarnost sa Ukrajinom i njenim narodom” 25.11.2023 - <https://gradski.me/mfa-cuvajuci-sjecanje-na-holodomor-izrazavamo-solidarnost-sa-ukrajinom-i-njenim-narodom/>

²⁴⁸ Simović, Budo, “Lijeve greške: istine i laži o sumračnom razdoblju NOB u Crnoj Gori od septembra 1941. do maja 1942. godine, Jumeđa i Štampar Makarije, Podgorica - Beograd, 2023; Knjigu je u formatu feljtona autorke mr Zore Jestrović, u periodu od 29.11.2023. do 06.12.2023. godine, predstavila Dnevna novina Dan; Dostupno onlajn: <https://www.dan.co.me/vijesti/feljton/budo-simonovic-lijeve-greske-1-novo-i-nepoznatom-poznatom-5211083>

pretenciozan" (misli se, pretpostavljamo, na "širinu" (pod)naslova - o.a.). Ističe da "lijeve greške" nijesu svojstvene samo Crnoj Gori već su se dešavale, "protežu se" kaže Pavićević, širom Jugoslavije, posebno po završetku Drugog svjetskog rata. "Svako ubistvo u ratu kakav je bio u i van Crne Gore, nije "lijeva greška" koje su pravili partizani. (Kao, uostalom, što tu ratnu prirodu nemaju ni "desne greške" koje su pravili četnici.) To je važno napomenuti, jer se malo ko kod nas usko-pravno i stručno bavio izučavanjem ovih "grešaka" naglasio je Pavićević.²⁴⁹

Autori_ka ove studije, tokom višegodišnjeg rada, suočili su se sa činjenicom, o kojoj govori i Pavićević, oskudne, pisane, izvorne građe. S druge strane, upravo u ovom radu se ukazuje na iskustva drugih, posebno Slovenije za vrijeme socijalizma (komunizma) u kojoj je građen sistemski, a naučno utemeljen, pristup suočavanju s prošlošću na koji, s pravom, u nastavku debate, ukazuju oba polemičara (Pavićević i Simonović).

Pavićević se, dalje, osvrnuo i na prirodu ratovanja u Crnoj Gori i Jugoslaviji i karakter, opštenarodni, ustanka u Crnoj Gori. Problematizuje sami pristup (metodologiju primijenjenu u konkretnom radu) Simonovića ocjenjujući ga "tradicionalno desnim".

Zbog cilja sopstvenog rada, i sadržaja koji se u njemu nudi, autori_ka posebno žele istaći sljedeće stajalište Pavićevića: "Želi se reći, da se u Crnoj Gori pravnom naučnom metodologijom o "lijevim" ili "desnim" greškama malo ko ili tačnije niko

nije bavio. Stoga, kada se piše o "lijevim greškama", potreban je sofisticiran, stručan institucionalni i multifunkcionalni pristup u izučavanju ove teme. Prvenstveno pravnika. Ali i drugih stručnih lica da bi se približilo istini i došlo do kazne. Svega ovoga u nas nema".²⁵⁰

Pavićević svoj osvrt na predmetnu knjigu zaključuje na odgovoran, pa i produktivan način. "Isključivo samokritička analiza svojih "lijevih grešnika" jedini lijek koji bi danas mogao crnogorsko društvo uputiti ka mentalnom i psihičkom ozdravljenju od trauma prošlosti. Ali i viška istorije koju imamo više nego što je potrebno i neophodno. Istu samokritičku metodologiju mogu koristiti i desničari u svojim "desnim" greškama". Konstatujući da to nije nikakav novum, Pavićević podsjeća: "Iskustvo demokratskog i liberalnog svijeta jasno pokazuje da posebno samokritika može da uputi crnogorsko društvo ka boljoj i normalnijoj budućnosti. Iskustvo fašističke Njemačke poslije Drugog svjetskog rata je primjer kako se brzo - za nekih 30-tak godina - i mi možemo novom, višom kulturom i prepoznavanja svojeg "lijevog" ili "desnog" ružnog lica stvoriti našeg "Vilija Branta". I to stvarati najmanje jednog "Vilija Branta". To je dug proces. Ali neophodan i ne smije se preskočiti, ako želimo biti dio uspješne, pa i normalne ljudske civilizacije".²⁵¹

Novinar Budo Simonović, je reagovao na Pavićevićev osvrt na njegovu knjigu "Lijeve greške". Autorima_ki je naročito blizak sljedeći njegov stav, zato što se u njemu, snažno, prepoznaje i poruka našeg sopstvenog pristupa (ove knjige): "Ostajem

²⁴⁹ "Priča o glavnom „grešniku“ zamagljuje prave krivce", Veselin Mitko Pavićević, ND "Vijesti", objavljeno 27.01.2024; Dostupno i onlajn: <https://www.vijesti.me/kultura/691585/prica-o-glavnom-gresniku-zamagluje-prave-krivce>

²⁵⁰ Isto.

²⁵¹ Isto.

nepokolebljivo uvjeren da nijedna nevina žrtva, nijedan zločin, ko god ga i kad god ga počinio, u ime bilo koje ideologije, ne može nikad biti zaboravljen i zanemarljiv, kakav god i čiji god interes stajao iza toga, kako god i čija god istorija to definisala”.²⁵²

Zašto se zadržavamo toliko na dijalogu Pavićević-Simonović? Bez obzira na načinu njihovog utiska o (ne)odgovornosti Milovana Đilasa, polemiku njih dvojice, autori_ka doživljavaju plodnom, u svijetlu svojevrzne intervencije u današnjosti kako bi se bolje razumjela događanja, stavovi i činjenice o prošlosti. Zajedničko im je prepoznavanje potrebe za crnogorskom “verzijom” Vilija Branta i odnos prema porukama Mihaila Lalića (u odnosu na “ružna lica” (po)ratnih dešavanja). Ti elementi su od naročito značaja i za naš rad. Obojica, iako to možda nijesu jedan drugom (dovoljno) otvoreno rekli, zagovaraju i zastupaju pomirenje i (su)život zasnovan na činjenicama i skiciraju, obojica, potencijalni konceptualni okvir crnogorske budućnosti.

Pavićević jasno kaže, da je “crnogorsko društvo osvetničko društvo koje trči unaprijed gledajući unazad”, a da bi “pacifistička polazišta” (koja prepoznaje kod Simonovića i samog sebe) “bila ljekovita za zarastanje prvenstveno srpsko-crnogorskih ratnih rana a koje s vremena na vrijeme znaju da u formi vrela eruptiraju i populistički ruše normalan suživot ljudi u Crnoj Gori. Prvenstveno Srba i Crnogoraca, ali i drugih naroda”.²⁵³

S “druge” strane i Simonović je jasan: “Nama nema spasa i napretka, nema pomirenja i očišćenja dok otvoreno, smireno, bez zlobe i pakosti, bez mržnje i osvetoljubivosti, ne zavirimo jedni drugima u oči, pošteno i otvoreno ne kažemo i ne priznamo šta je ko učinio - nema nam pomirenja na lažima, bez mudrosti i spremnosti da priznamo greške, dok vilibrantovski ne kleknemo pred spomenima nevinim žrtvama i ne priznamo zločine ko god ih je i u čije god ih je ime počinio, svejedno i u ime petokrake zvijezde i u ime krsta, davidove zvijezde ili polumjeseca, krv svih nevinih žrtava je jednako crvena i bol jednako dubok, a njihovo pominjanje, što se mene tiče, ima samo jedan cilj: da se zločini, bilo čiji, nikad ne zaborave kako se nikad više ne bi ni ponovili”.²⁵⁴

Sjećanja na žrtve totalitarnih i autoritarnih režima:

Zaboravljene žrtve se vraćaju javnosti

Za razliku od evropskih zemalja, koje baštine ili teže vrijednostima zapadne demokratije, u Crnoj Gori gotovo i da nema, posebno zvaničnog, obilježavanja sjećanja na žrtve svih totalitarnih i autoritarnih režima. Izuzetak čine organizacije civilnog društva. Nevladine organizacije se redovno oglašavaju povodom 23. avgusta. Taj datum je Evropski parlament uspostavio za Evropski dan sjećanja na žrtve svih totalitarnih i autoritarnih režima.²⁵⁵

²⁵² “Zašto je preko noći izgubljena partizanska Crna Gora”, Budo Simonović, ND Vijesti, objavljeno 10.02.2024; Dostupno i onlajn: https://www.vijesti.me/kultura/693533/zasto-je-preko-noci-izgubljena-partizanska-crna-gora?utm_source=vijesti&utm_medium=article_related&utm_campaign=article_intext_related

²⁵³ “Lijeve greške, još jednom”, Veselin Mitko Pavićević, ND Vijesti, objavljeno 17.02.2024; Dostupno i onlajn: <https://www.vijesti.me/kultura/694548/lijeve-greske-jos-jednom>

²⁵⁴ “Simonović odgovorio Pavićeviću: Prečutana laž vremenom postaje otrovna istina”, Budo Simonović, ND Vijesti, objavljeno 02.03.2024; Dostupno i onlajn: <https://www.vijesti.me/kultura/696464/simonovic-odgovorio-pavlicevicu-precutana-laz-vremenom-postaje-otrovna-istina>

²⁵⁵ Sporazumom, paktom, Ribbentrop-Molotov iz 23.08.1939. nacistička Njemačka i Sovjetski Savez podijelili su Evropu na interesne sfere nakon čega su uslijedili njemački napad na Poljsku i sovjetska okupacija dijela

Autori_ka su odustali od prvobitne ideje da u ovom radu detaljnije predstave (i osvrnu se na) tekovine Savjeta Evrope i institucija Evropske unije koje se odnose na suočavanje sa nasljeđima totalitarnih sistema, uključujući i predstavljanje iskustva pojedinih zemalja. Razlog za to je što njihova iskustva, kao i preduzete mjere za razgradnju bivšeg komunističkog sistema i nasljeđa, uglavnom nijesu, u punoj mjeri, uporediva sa jugoslovenskim, posebno, crnogorskim kontekstom i anatomijom tog sistema ("slično treba upoređivati sa sličnim").²⁵⁶ Odlučili smo se za pristup koji objektivno fokusira žrtve i s tim u vezi na njegovane ideološke koncepte čije je razmatranje (podrazumijeva i preispitivanje) važno za razvoj demokratije i kulture ljudskih prava u Crnoj Gori.

Aktivnosti CGO: Kontinuirano ukazivanje na golotočke žrtve

Iz NVO "Centar za građansko obrazovanje" (CGO) godinama podsjećaju, naročito, na golotočke žrtve. "Crnu Goru karakteriše pristup "stavljanja pod tepih" neprijatnih pitanja iz prošlosti i kontinuirane političke nespremnosti da se procesi suočavanja sa prošlošću pošteno, efikasno i održivo izvedu. Podsjećamo da je Crna Gora imala procentualno najveći broj političkih zatvorenika u ozloglašenom

logoru na Golom otoku u Hrvatskoj, u kojem su zvijerski mučeni i ubijani tadašnji protivnici komunističkog režima.²⁵⁷ Ipak, golotočke žrtve i njihove porodice do danas nijesu rehabilitovane i obeštećene, iako je to bila obaveza shodno skupštinskoj Deklaraciji iz 1992. godine i obećanjima Vlade".²⁵⁸

"Na žalost, Crna Gora ostaje dosljedna u potiskivanju neprijatnih pitanja iz prošlosti ili njihovom povremenom i selektivnom otvaranju, a bez prepoznavanja važnosti sistemskog suočavanja sa njima što je neophodno zarad održivosti društva na zdravim osnovama. CGO vjeruje da ignorisanje ovakvih datuma predstavlja ignorisanje žrtava koje su bile pogođene političkom represijom u XX vijeku, ali i da pokazuje da političke elite ne osiguravaju adekvatnu zaštitu onih čije porodice predstavljaju simbol stradanja crnogorskog stanovništva tokom represije u XX vijeku. Dodatno, to ne podstiče stvaranje politike sjećanja u Crnoj Gori, praksu obilježavanja mjesta stradanja i komemorativnu kulturu" ocijenjeno je 2019. godine.²⁵⁹ Naredne godine, istim povodom, ukazano je i na "potrebu da se formira "intersektorska komisija za ocjenu rada crnogorske Komisije za utvrđivanje ratnih zločina tokom Drugog svjetskog rata (1945-47) i davanja konačne naučne ocjene o suđenjima i represalijama na kraju i po završetku Drugog svjetskog rata. Ta-

Poljske i baltičkih zemalja; https://www.slobodnaevropa.org/a/molotov_ribentrop/1804995.html

²⁵⁶ SFR Jugoslavija se prepoznavala i važila je za najotvoreniju komunističku zemlju na svijetu i na nju se ne mogu odnositi pristupi o "ekvivalentnosti" nacizma i staljinizma.

²⁵⁷ Ukazujemo da Goliotok nije prvi logor koji su uspostavile vlasti nove, socijalističke, Jugoslavije protiv svojih protivnika. Brojni pripadnici njemačke etničke zajednice su internirani u logore zbog nemetnute kolektivne odgovornosti zbog zločina nacističkog režima. Sprovedeno je etničko čišćenje određenih dijelova tadašnje države, prisilna iseljavanja pripadnika ove manjine, oduzimanje imovine i kolonizacija, sa etnički i vjerski različitim stanovništvom, područja na kojima su njeni pripadnici živjeli.

²⁵⁸ Saopštenje za javnost "Crna Gora i dalje bez dana sjećanja na žrtve totalitarnih režima" od 22.08.2017 - <https://cgo-cce.org/2017/08/22/crna-gora-i-dalje-bez-dana-sjecanja-na-zrtve-totalitarnih-rezima/>

²⁵⁹ Saopštenje "Sjećanje na žrtve totalitarnih režima mora živjeti" od 23.08.2019 - <https://cgo-cce.org/2019/08/23/sjecanje-na-zrtve-totalitarnih-rezima-mora-zivjeti/>

kođe, neophodno je i kreiranje adekvatnog obrazovnog materijala i savremenog načina predavanja totalitarizma i vezanih tema radi sprječavanja njihove zloupotrebe u ideološke i dnevopolitičke svrhe”.²⁶⁰

Ista NVO je još 2005. objavila publikaciju “Građanska čitanka” koja po ocjeni prof.dr Čedomira Čupića, iz Beograda, ima “misiju obrazovanja ljudi da grade i šire novi obrazac delovanja i ponašanja, posebno u društvima koja su u periodu velikih promena, odnosno prelaska iz jednog sistema koji je iscrpeo mogućnosti u novi sistem koji treba da im omogući dostojan život i razvoj. Po njemu taj novi obrazac je “obrazac demokratskog mišljenja, delovanja i ponašanja”. Građanska čitanka, između ostalih, ima i poglavlja posvećena suočavanju s prošlošću, denacifikaciji, lustraciji kao i Rezoluciji (Savjeta Evrope) o mjerama za razgradnju nasljeđa bivših totalitarnih sistema, koja predstavlja svojevrsni međunarodni standard ljudskih prava u odnosu na suočavanje sa nasljeđem prošlosti.²⁶¹

Crnogorske NVO, poput Akcije za ljudska prava, oglašavale su se i povodom Međunarodnog dana prava na istinu o teškim kršenjima ljudskih prava i za dostojanstvo žrtava, koji je utemeljila Generalna skupština Ujedinjenih nacija. “Istina je jedini put ka iscjeljenju i napretku ljudskih zajednica poslije masovnih

zločina. Svijet u kome živimo postaje sve više preplavljen nasiljem ali i nedostatkom istine o zločinima” saopšteno je iz HRA.²⁶²

Određeni napredak prema žrtvama golootočkog progona

Iako se odlaže, konačni prestanak zvaničnog, službenog, ćutanja Crne Gore o kršenjima ljudskih prava svih građana_ki tokom njene istorije je neminovan. Tome u prilog ide i određeni napredak prema žrtvama golootočkog progona. Mjere koje se, tim povodom, zagovaraju od civilnog društva, a koje je podržao i aktuelni predsjednik Crne Gore, Jakov Milatović, koliko god to bilo složeno pitanje, ipak predstavljaju moguće načine društvene obnove (rekonstrukcije).²⁶³ Pažnji preporučujemo “Inicijativu za donošenje zakona u Crnoj Gori o rehabilitaciji i obeštećenju žrtava političkog progona - zatvorenika i zatvorenica Golog otoka, Svetog Grgura i drugih zatvora”, autorka mr Tea Gorjanc Prelević, NVO Akcija za ljudska prava, iz 2019. godine.²⁶⁴

Istoričar, dr Adnan Prekić, gostujući u “Drugačijoj radio vezi”, problematizovao je pristup predsjednika Milatovića prepoznajući opasnosti istorijskog revizionizma zbog “dekontekstualizacije istorijske osnove” pristupa o rehabilitaciji i obeštećenju.²⁶⁵

²⁶⁰ <https://www.pobjeda.me/clanak/cgo-nadlezni-da-ne-zaborave-zrtve-totalitarnih-rezima>

²⁶¹ “Stoga kandidujemo za razmišljanje inicijativu da državni parlament, minimalno, putem deklaracije, proglasi diskontinuitet Republike sa politikom kršenja ljudskih prava u prošlosti, u komunističkoj i neposredno postkomunističkoj Crnoj Gori” predložili su autori čitanke; “Građanska čitanka”, autori Aleksandar Saša Zeković i Nikola Đurašković; Dostupno i onlajn: <https://media.cgo-cce.org/2013/10/gradjanskacitanka.pdf>

²⁶² HRA saopštenje od 24.03.2024; Dostupno onlajn: <https://www.hracion.org/2024/03/24/medunarodni-dan-prava-na-istinu-o-teskim-kršenjima-ljudskih-prava-i-za-dostojanstvo-zrtava/>

²⁶³ Pogledati <https://www.portalanalitika.me/clanak/hra-podrzavamo-milatovicevu-inicijativu>; <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-goli-otok-obestecenja/32888239.html>

²⁶⁴ Dostupno onlajn: <https://www.hracion.org/wp-content/uploads/2019/11/Inicijativa-Goli-otok.pdf>

²⁶⁵ “Prekić: Inicijativa Milatovića o rehabilitaciji Golootočana uvodi Crnu Goru u proces istorijskog revizionizma”, autorka Jelena Grbović, 04.04.2024; portal Antena M; Dostupno onlajn: <https://www.antenam.net/>

Politički pritisci i (zlo)upotreba istorije: I aktualna politika, vremenom, postaje istorija

Ne treba, i ne može se, isključiti u diktaturama, uticaj vladajućih struktura na tumačenje i predstavljanje istorije. I u društvima bez stabilne demokratije, ili tradicije u demokratiji, određene okolnosti (društveno-političke) često se (zlo)upotrijebljavaju, kod istorijskog predstavljanja, za njihovo preosmišljanje u korist aktualnih politika i vladajuće elite. Autori_ka ne žele da detaljnije obrazlažu svoja razmatranja po ovom pitanju jer je intencija da se ovdje činjenično predstavi i analizira postupanje nadležnih državnih institucija kod navoda o postojanju prikrivene grobnice iz Drugog svjetskog rata. Ipak, nemoguće je ne dotaći se konteksta. Prikrivenim grobnicama iz, i nakon, Drugog svjetskog rata, crnogorske vlasti se nijesu (institucionalno) bavile, pretpostavljamo, najviše zbog očuvanja formirane slike o prošlosti i sjećanja na narodnooslobodilačku borbu i socijalističku prošlost (revoluciju i društvo). Određene strukture novih vlasti (od 30. avgusta 2020), na to ukazuju, za sada, ipak, pojedinačni primjeri, na državnom i lokalnom nivou, pokušavaju da prevrednuju i delegitimizuju određene okolnosti, čak i one sa početka uspostavljanja Knjaževine Crne Gore, a prošlost (zlo)upotrijebe u borbi protiv političkih protivnika ili za dobijanje glasova u određenim sredinama. Postoje, u javnom diskursu, prigovori da se koriste propaganda i uticaj crkvene zajednice (kao i ranije, kod dominacije komunističke partije), što sve može da podsjeti na ranija vremena i "jednostranost", koja su bila predmet kritike onih koji sada imaju (politički i društveni) uticaj.

Takvi pristupi, često praćeni i govorom mržnje, bez obzira od koga dolaze, ukazuju na status i kvalitet političke tranzicije u Crnoj Gori.

[drugacija-radio-veza/320275-prekic-inicijativa-milatovica-o-rehabilitaciji-golootocana-uvodi-crnu-goru-u-proces-istorijskog-revizionizma](https://www.youtube.com/watch?v=BWxSZcNg474); Kompletna radijska emisija dostupna onlajn: <https://www.youtube.com/watch?v=BWxSZcNg474>;

PRAVO NA ISTINU: ZAUSTAVITI DALJU STIGMATIZACIJU ŽRTAVA

Podsticanje odgovornosti i javne svijesti i savjesti

Tokom monitoringa postupanja policijskih službenika i ostvarene komunikacije sa državnim tužilaštvom, Savjet za građansku kontrolu rada policije je, na određeni način, pred državnim organima, "zastupao" ovaj slučaj pokušavajući da doprinese odgovornijem, sadržajnijem, institucionalnom pristupu i odnosu, djelotvornijoj istrazi i traženju istine. Takav pristup javnog nadzora, Savjet je zasnivao na ljudskim pravima zajamčenim Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima, član 19 stav 2, u kojem je navedeno da svako ima pravo "na slobodu izražavanja; ovo pravo podrazumijeva slobodu traženja, primanja i širenja informacija".²⁶⁶

Kroz rad na predmetu "Jama Kotor", Savjet se često suočavao sa ograničenjima i opstrukcijama u pristupu informacijama od javnog značaja zbog čega je pristupao intenzivnijem javnom oglašavanju, slanju urgencija kao i neposrednom kontaktiranju odgovornih u institucijama u cilju prikupljanja informacija o trenutnom statusu ili napretku u predmetu.

Insistiranje na dimenziji ljudskih prava, kroz naglašavanje prava na istinu, predstavlja i konačno distanciranje države od ranije uspostavljenog, ali i dalje, na određeni način, prisutnog, ideološkog monopola nad istinom. Određena, onoliko koliko je to naravno realno i moguće, reakcija države

na konkretan i potencijalne buduće predmete (zbog sličnih događaja, na primjer na Cetinju i u opštinama Jadranske Crne Gore), označite da su se dogodile suštinske promjene koje potvrđuju da je nastupilo vrijeme demokratije i vladavine prava, kao i funkcionalnih institucija koje ih garantuju i sprovode.

Pravo na istinu: Ključna zaštita od ponavljanja kršenja ljudskih prava

Pravo na istinu, u svijetlu borbe protiv nekažnjivosti i promovisanja zaštite ljudskih prava, podrazumijeva provjeru i javno objavljivanje svih činjenica o teškim povredama ljudskih prava i ozbiljnim kršenjima međunarodnog humanitarnog prava (koje je i uspostvaljeno da se, koliko je to moguće, humanizuju oružani sukobi).

Savjet za ljudska prava Ujedinjenih nacija (UN) je septembra 2011, rezolucijom 18/7 koju je podržala i Crna Gora, i uspostavio specijalnog izvjestioca za promociju istine, pravde, reparacija i garancija neponavljanja zločina sa osnovnom funkcijom da se doprinese poboljšanju i snaženju promovisanja istine i pravde, identifikovanju, razmjenjivanju i promovisanju dobre prakse i naučenih lekcija, razvijanju dijaloga i davanju preporuka u odnosu na sudske i vansudske mjere i mehanizme kod izrade i primjene strategija, politika i mjera koje se tiču spječavanja

²⁶⁶ Crna Gora je strana ugovornica Pakta koji je obavezuje, u kontinuitetu, od 1976. godine; v. "Međunarodni standardi ljudskih prava i ustavne granacije u Crnoj Gori", uredila mr Tea Gorjanc Prelević, Akcija za ljudska prava, Podgorica, 2008; Dostupno onlajn: <http://www.hraction.org/wp-content/uploads/knjiga-cg.pdf>

teških i ozbiljnih kršenja ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava.²⁶⁷

Tematski izvještaji Specijalnog izvjestioca i informacije o obavljenim posjetama određenim zemljama dokumentuju nalaze i nepristrasne procjene, pružaju kvalitetna i sadržajna razmatranja o pravu na istinu, dajući i praktične smjernice o mjerama tranzicione pravde.²⁶⁸

Zločin u Katinskoj šumi: Važnost pristupa rezultatima istrage(a)

Ukazujemo, kratko, na predmet Janovjec i drugi protiv Rusije koji je razmatran pred Evropskim sudom za ljudska prava (Evropski sud).²⁶⁹ Preporučujemo pažljivo čitanje teksta presude, kao i konsultovanje druge literature, kako bi se razumjele istorijske činjenice i saznalo više o sprovedenim istragama.

Evropski sud smatra da je masovno ubistvo poljskih zarobljenika, u Katinskoj šumi, od strane sovjetske tajne policije imalo osobine ratnog zločina, ali je našao da je vremenski nenadležan (*ratione temporis*). Takođe, Evropski sud je ocijenio da nije došlo ni do povrede člana 3 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. „Podnosioci predstavke su se žalili da je produženo poricanje istorijske činjenice i prikrivanje informacija o sudbini njihovih rođaka, zajedno s prezirivim

i protivrječnim odgovorima ruskih organa vlasti na njihove zahtjeve da im se pruže informacije, predstavljalo nečovječno ili ponižavajuće postupanje”.²⁷⁰

Evropski sud je našao da je država propuštala da ispuni svoje obaveze na osnovu člana 38 (ispitivanje predmeta) Konvencije jer je odbila da dostavi kopiju dokumenta koji je Sud tražio. “U opštijem smislu, Vijeće je primijetilo da su javna i transparentna istraga zločina prethodnog totalitarnog režima teško mogle da ugroze nacionalne bezbjednosne interese savremene demokratske Ruske Federacije, naročito s obzirom na to da je odgovornost sovjetskih vlasti za taj zlačin priznata na najvišem političkom nivou”.²⁷¹

Za razmatranje tematike ovog rada interesantni su odobreni pisani komentari treće strane. Izdvajamo:

Organizacija Open Society Justice Initiative je podvukla važnost prava na istinu koji podrazumijeva “pristup rezultatima istrage, kao i arhiviranim i otvorenim istražnim spisima” i koji je “neophodan kako bi se spriječile povrede, suzbijala nekažnjivost i održala vjera javnosti u vladavinu prava”.²⁷² Ukazano je da “države imaju obavezu, prema Konvenciji i običajnom međunarodnom pravu, da istraže ratne zločine i zločine protiv čovječnosti sve dotle dok je to praktično izvodljivo”.

²⁶⁷ <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-truth-justice-reparation-and-non-recurrence/about-mandate>

²⁶⁸ <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-truth-justice-reparation-and-non-recurrence/annual-thematic-reports>

²⁶⁹ Predstavke broj 55508/07 i 29520/09; Dostupno onlajn: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-144727%22%7D>; Savjet Evrope/Evropski sud za ljudska prava 2014. Ovaj prevod je nastao uz podršku Fiducijarnog fonda za ljudska prava Savjeta Evrope (www.coe.int/humanrightstrustfund). Tekst prevoda ne obavezuje Sud.

²⁷⁰ Stav 162 u tekstu presude; <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-144727%22%7D>

²⁷¹ Stav 191 presude; <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-144727%22%7D>

²⁷² Stavovi 123. i 124. presude; Dostupno onlajn: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-144727%22%7D>; Za više informacija o ovoj organizaciji: <https://www.justiceinitiative.org>

Pozvali su se na više međunarodnih presuda i primjera istraga zločina koji idu u prilog tvrdnji nezastarijevanja i prihvatanja nadležnosti zbog kršenja ljudskih prava u prošlosti. Ista organizacija je podsjetila i na "Ažurirani skup načela za zaštitu i promovisanje ljudskih prava kroz akcije kojima se suzbija nekažnjivost" u kojem se kaže da je "objektivna rekonstrukcija istine o povredama prava u prošlosti ključna kako bi se narodima omogućilo da uče iz svoje istorije i da preduzmu mjere kako bi se spriječili budući zločini". Posebno izdvajamo Drugo načelo (princip) o "neotuđivom pravu na istinu" po kojem svaki narod ima pravo znati istinu o prošlim događajima u vezi s izvršenjem gnusnih zločina kao i o okolnostima i razlozima koji su, na masovnoj ili sistemskoj osnovi, doveli do kršenja prava i zločina.²⁷³

Organizacije Memorial, EHRAC i Transitional Justice Network su "navede da Generalna Skupština UN, inter-američki sistem ljudskih prava i međunarodno ugovorno pravo sadrže obavezu da se istraže i gone ratni zločini s ciljem da se žrtvama, njihovim porodicama, široj društvenoj zajednici i međunarodnoj zajednici pruži precizan i transparentan odgovor o povredama prava. Pravo porodica da znaju sudbinu svojih nestalih ili umrlih rođaka je bilo samostalna komponenta obaveze da se sprovede istraga koja je kodifikovana norma običajnog međunarodnog prava (ovdje su se naročito pozvali na pravilo 117, Običajno međunarodno humanitarno pravo tom I, Studija Međunarodnog komiteta Crvenog krsta o običajnom međunarodnom pravu 2005, i na praksu Inter-američkog suda za

ljudska prava). Oni su takođe dali prikaz različitih postupanja država koja se odnose na osnivanje komisija za istinu ili sličnih istražnih tijela kao odgovor na izvršenje međunarodnih zločina, uključujući detaljne informacije o mandatima i funkcijama ovih komisija".²⁷⁴

Ovaj slučaj Evropskog suda je značajan zbog "Jame Kotor" i potencijalno sličnih budućih predmeta, što je utvrdio, da srodnici žrtava mogu biti stranka u postupku a koji bi pred nadležnim tijelima i institucijama Crne Gore mogli otvoriti pitanje prisilnih mučenja, nestanaka i vansudskih pogubljenja.²⁷⁵

Na kraju, ovog dijela razmatranja, valja naglasiti da je Evropska unija izuzetno posvećena i aktivna u osiguranju tranzicione pravde i na tim pitanjima insistira u svom angažmanu sa partnerskim zemljama i međunarodnim i regionalnim organizacijama.

²⁷³ <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g05/109/00/pdf/g0510900.pdf?token=XcAJS6ernLAI-u0Nyz4&fe=true>

²⁷⁴ Stav 126, Isto.

²⁷⁵ <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-144727%22%7D>

TRANZICIONA PRAVDA DIO POLITIKE PROŠIRENJA EU: **CRNA GORA I PROCESUIRANJE RATNIH ZLOČINA**

Evropska unija (EU) smatra tranzicionu pravdu prioritetom za zemlje kandidate.²⁷⁶ Ova tema je dio političkih kriterijuma članstva (i poglavlja 23 i 24) pod kojima se podrazumijeva istinska i funkcionalna stabilnost institucija koje garantuju demokratiju, vladavinu prava, ljudska prava i poštovanje i zaštitu prava manjina. Zadovoljenje političkih kriterijuma prilika je za istinsko prihvatanje zajedničkih evropskih vrijednosti i prevazilaženje nasljeđa prošlosti, što je za Crnu Goru u pogledu sveobuhvatnih reformi, izgradnje države, društvenog i ekonomskog progressa od ključnog značaja.²⁷⁷ Suština pridruživanja je da Crna Gora pokaže da je vjerodostojno predana temeljnim pravima i vladavini prava. Kroz format pretpristupnog političkog dijaloga i godišnjih izvještaja o napretku, institucije EU prate i daju smjernice o pitanjima koja se odnose na tranzicionu pravdu. EU u odnosu na Zapadni Balkan gotovo da ne propušta priliku istaći potrebu za trajnim i neopozivim uspjesima reformi u oblasti vladavine prava, funkcionisanja demokratskih institucija, ekonomije i reforme javne administracije.²⁷⁸

“Mnoge od trenutnih zemalja proširenja, posebno one na Zapadnom Balkanu, još uvijek prolaze kroz razdoblje tranzicije. Pad komunističkih režima i ratovi koji su pratili raspad Jugoslavije bili su plodno tlo za razvoj kriminalnih struktura koje su se, na primjer, bavile švercom cigareta ili su se nezakonito obogatile u procesu privatizacije. Neke od tih struktura još uvijek postoje i pronašle su nova područja djelovanja, poput trgovine drogom i ljudima. U drugim slučajevima, nezakonito stečena bogatstva sada se ulažu u legalnu ekonomiju i prijete da dobiju uticaj na donošenje odluka u tim zemljama. Korupcija je široko rasprostranjena, a pravosuđe se ponekad bori sa neprikladnim osobljem iz prethodnog režima i nedostatkom djelotvornosti”.²⁷⁹

Obraćanje Ministarstvu evropskih integracija

U sklopu rada na predmetu prikrivene grobnice iz Drugog svjetskog rata, Savjet za građansku kontrolu rada policije se obratio i Ministarstvu evropskih integracija Crne Gore.

Podsjetio je da je u Vlada Crne Gore, u Platformi za učešće crnogorske delegacije na XII sastanku Odbora za stabilizaciju i

pridruživanje, koji je u održan 25. januara 2023. godine, u sklopu informacija o radu Specijalnog državnog tužilaštva Crne Gore pomenula i predmet pod radnim nazivom “Jama Kotor”.

Saopšteno je da su službenici Uprave policije, po nalogu Specijalnog državnog tužilaštva, izvršili radnje koje se tiču utvrđivanja određenih okolnosti, odnosno snimanja unutrašnjosti “Jame Kotor” i druge

²⁷⁶ Okvir politike EU za podršku tranzicionoj pravdi; https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/the_eus_policy_framework_on_support_to_transitional_justice.pdf

²⁷⁷ Zeković, Aleksandar Saša, “Politički kriterijumi u procesu stabilizacije i pridruživanja Crne Gore Evropskoj uniji”, ur. Daliborka Uljarević, Centar za građansko obrazovanje i dr, Podgorica, 2008, strane 138-9; Dostupno onlajn: <https://media.cgo-cce.org/2013/10/Politickikriterijumi.pdf>

²⁷⁸ Samit EU - Zapadni Balkan, Deklaracija iz Brisela, 13.12.2023; Dostupno onlajn: <https://www.consilium.europa.eu/media/68847/brussels-declaration-bs.pdf>

²⁷⁹ “The 100% Union: The rise of Chapters 23 and 24”, autor Wolfgang Nozar, august 2012, strana 2; Dostupno onlajn: <https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/The%20100%25%20Union.%20The%20rise%20of%20Chapters%2023%20and%2024.pdf>

radnje u cilju omogućavanja vršenja uviđaja odnosno pristupa samom licu mjesta koje se nalazi pod zemljom na dubini od oko 35 metara.

Savjet je primijetio da se u Izvještaju Vlade Crne Gore o učešću crnogorske delegacije na narednom, XIII, sastanku Odbora za stabilizaciju i pridruživanje, od 21. februara 2024. godine, kao ni u platformi za učešće na tom sastanku, ne navodi nijedna informacija o ovom predmetu osim opšteg komentara da su "predočeni ograničeni kapaciteti Specijalnog državnog tužilaštva za borbu protiv ratnih zločina".²⁸⁰

Zbog toga, Savjet je odlučio, da se kod ministarke Maide Gorčević, u kontekstu evropskih integracija, interesuje za bliže informacije o trenutnom statusu ovog predmeta i preduzetim službenim radnjama i mjerama s njim u vezi u 2023. i 2024. godini.²⁸¹

Iz Ministarstva evropskih integracija je pružen odgovor da ne raspolažu podacima i preduzetim službenim radnjama u predmetu nazvanom "Jama Kotor".

"Budući da je procesuiranje ratnih zločina u nadležnosti Specijalnog državnog tužilaštva, Vaš dopis (Savjeta - o.a) smo (9. maja 2024.) prosljedili Vrhovnom državnom tužilaštvu koje će, kako smo informisani, dostaviti Savjetu traženu informaciju u što skorijem roku". Ministarka Majda Gorčević je istakla otvorenost Ministarstva za evropske integracije za dalju komunikaciju i inicijative od značaja

za proces pristupnih pregovora Crne Gore s Evropskom unijom.²⁸²

Pitanje masovnih grobnica i neobilježenih grobova u Evropskoj uniji je aktualizovano nakon invazije Rusije na Ukrajinu i okupacije dijela njene teritorije, ali i kroz rutu kretanja migranata.²⁸³

Obraćanja Savjeta na više adresa u Vladi Crne Gore, i interesovanja u državno-tužilačkoj organizaciji, je u interesu javnosti da bude dobro i kvalitetno informisana o svim aktivnostima države o konkretnom pitanju i predmetu. Uskraćivanje odgovora i informacija ne mogu imati i nemaju opravdanja.

Međunarodna (regionalna) saradnja na polju ratnih i zločina protiv čovječnosti

Postupanje Državnog tužilaštva Crne Gore, koliko koliko je moglo biti olakšano i poboljšano u postupanju u konkretnom predmetu i kroz međunarodnu saradnju. Na jednoj konsultaciji između crnogorske policije i tužilaštva je zaključeno ("odlučeno") "da zatraže mišljenje, praksu i iskustva iz zemalja iz regiona koji su se susrijetali sa ovom problematikom, kako bi se prevazišli eventualni problemi u radu" (detaljnije o tome se govori u predstavljanju konkretnih aktivnosti Višeg državnog tužilaštva u Podgorici).

Državno odvjetništvo Republike Hrvatske (DORH) ima određena iskustva koja i dalje mogu biti korisna za postupanje

²⁸⁰ Dostupno i onlajn: <https://www.gov.me/dokumenta/1357b7c5-a264-477f-ab78-492ea92a2a3c>; <https://wapi.gov.me/download-preview/77564963-afe5-440e-8bcc-6fa563f41b6b?version=1.0>

²⁸¹ Dopis predsjednika Savjeta, Zorana Čelebića, ministarki evropskih integracija u Vladi Crne Gore Maidi Gorčević od 15.04.2024; Dokumentacija Savjeta

²⁸² Odgovor ministarke Majde Gorčević Savjetu za građansku kontrolu rada policije broj 02-905/24-1467/4 od 10. maja 2024; Dokumentacija Savjeta

²⁸³ V. <https://www.theguardian.com/world/ng-interactive/2023/dec/08/revealed-more-than-1000-unmarked-graves-discovered-along-eu-migration-routes>

crnogorskih tužilaca u predmetnoj temi.²⁸⁴ Između tužilačkih organizacija dvije zemlje je potpisan i "Sporazum o suradnji i progono počinitelja kaznenih djela ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida" koji ne treba uskotumačiti da se (isključivo) odnosi na period nakon raspada bivše zajedničke države (SFRJ).²⁸⁵ Vrhovno državno tužilaštvo Crne Gore zaključilo je (2007) sličan sporazum o suradnji u krivičnom gonjenju učinilaca krivičnih djela protiv čovječnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom i sa Tužilaštvom za ratne zločine Republike Srbije.

U svojim godišnjim izvještajima, hrvatska državnotužilačka organizacija precizno i otvoreno govori o iskustvima, rezultatima, izazovima i problemima u radu kada je riječ o utvrđivanju ratnih zločina počinjenih za vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata.

Strategija za istraživanje ratnih zločina

U realizaciji mjere broj 1.5.1.1 inoviranog Akcionog plana za poglavlje 23. podoblast Pravosuđe (ispunjavanje privremenih, početnih, mjerila - o.a), nakon razmatranja na sjednici Vrhovnog državnog tužilaštva,

od 8. maja 2015, tadašnji Vrhovni državni tužilac Crne Gore (Ivica Stanković) je donio Strategiju za istraživanje ratnih zločina.²⁸⁶

Vrhovni državni tužilac Milorad Marković, ubrzo po stupanju na dužnost, najavio je, donošenje novog strateškog okvira i "ojačani pravosudni odgovor na ratne zločine".²⁸⁷

Ratni zločini: Organizacija i kapaciteti crnogorske policije

Savjet je zatražio bliže upoznavanje sa organizacijom Uprave policije i sistematizovanim radnim mjestima koja se odnose na obavljanje poslova i zadataka policije u odnosu na zločine protiv čovječnosti i ratne zločine. Zatražen je i profesionalni stav direktora o istinskim, stvarnim, kapacitetima Uprave policije povodom svih pojavnih oblika krivičnih djela protiv čovječnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom, koja su uređena glavom trideset petom Krivičnog zakonika (KZ) Crne Gore.²⁸⁸

Vršilac dužnosti direktora Uprave Policije, Aleksandar Radović, pružio je detaljan odgovor. Naglasio je da je još u rijanem

²⁸⁴ U publikaciji Amnesty International "Sahranjivanje prošlosti: Deset godina nekažnjavanja za otmice i nestanke na Kosovu", u poglavlju "Gde se nalaze nestala tela", navodi se: "Veruje se da su druga tela zakopana u zemljama koje se graniče sa Kosovom, uključujući Crnu Goru, gde su navodno zakopana tela kosovskih Albanaca koji su umrli nakon što su prešli granicu ili u Kukešu, u Albaniji (v. takođe „Žutu kuću“ (‘Yellow House’), str. 36-7). Godine 2009. EULEX je navodno pokušavao da postigne efikasniju prekograničnu suradnju kako bi se mogle sprovesti ekshumacije", strana 20, 2009, Dostupno i onlajn: <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/06/eur700072009srp.pdf>

²⁸⁵ V. https://dorh.hr/sites/default/files/dokumenti/2021-10/DORH%20-%20Crna%20Gora%20-%20ratni%20zlocini%20-%20hrvatski.pdf_0.pdf

²⁸⁶ "Strategija za istraživanje ratnih zločina" Tu. br 96/15 od 08.05.2015; Dostupno onlajn: https://sudovi.me/static/vrdt/doc/Strategija_za_istrazivanje_ratnih_zlocina-1.pdf;

²⁸⁷ Krajem februara 2024, Vrhovno državno tužilaštvo Crne Gore uputilo je poziv javnosti (NVO), Tu.br.105/24, da delegiraju članove_ice u radnu grupu za izradu unaprijeđenog strateškog okvira za procesuiranje predmeta ratnih zločina. Dostupno onlajn: https://www.tuzilastvo.me/static/vrdt/doc/JAVNI_POZIV_nevladinim_organizacijama.pdf

²⁸⁸ Dopis predsjednika Savjeta, advokata Zorana Čelebića, vd direktora Uprave policije broj 22/84-18 od 10.05.2024; Dokumentacija Savjeta

periodu, prepoznata važnost sistemskog i koordiniranog prepoznavanja, otkrivanja i represije krivičnih djela protiv čovječnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom, a koja su uređena Glavom 35 KZ Crne Gore. Zbog toga su Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji, u više organizacionih jedinica, sistematizovana radna mjesta koja se odnose na otkrivanje, sprječavanje i suzbijanje ratnih zločina.²⁸⁹

Saopšteno je da Uprava policije ima kapaciteta da se uspješno bori protiv ovih teških krivičnih djela. "Stalna razmjena iskustava sa policijama drugih zemalja uz usko-stručne obuke i usavršavanja su neophodni, kako bismo pratili standarde postupanja savremenih policijskih organizacija, čemu crnogorska policija posvjećuje značajnu pažnju" saopšteno je iz sjedišta crnogorske policije. Iako nijesu konkretizovane pohadžane specijalističke obuke, stalno obrazovanje i komunikacija sa demokratski i profesionalno iskustvenijim policijskim službama su suštinski važne, jer se kroz sticanje znanja i izgradnju vještina poboljšava rad policije.

Naglašeno je da se sve policijske mjere i radnje, vezano za navedena krivična djela, preduzimaju se u koordinaciji sa nadležnim tužilaštvima, bilo da postupa Specijalno policijsko odjeljenje (SPO) ili druge organizacione jedinice Uprave policije. "Smatramo važnim i međunarodnu policijsku saradnju u ovoj oblasti, kako bi se i dalje snažili mehanizmi za razmjenu informacija od značaja, a sve u cilju pravovremenog zajedničkog djelovanja, kako bi se predmeti u ovim krivičnim stvarima uspješno procesuirali" navedeno je iz Uprave policije.

Kada je riječ o sistematizovanim radnim mjestima u Upravi policije, a koja se odnose na poslove i zadatke otkrivanja, sprječavanja i suzbijanja krivičnih djela iz Glave 35 KZ Crne Gore, ta radna mjesta se nalaze u SPO i Odsjeku za suzbijanje teških krivičnih djela.

U SPO, u Grupi za otkrivanje krivičnih djela organizovanog kriminala, terorizma i ratnih zločina, je sistematizovano 15 radnih mjesta. Direktor Uprave policije je podsjetio da su službenici ove upravo ove grupe, 2021. godine, lišili slobode osobu zbog osnovane sumnje da je, tokom 1992. na području Foče (BiH), izvršila zločin protiv civilnog stanovništva iz čl. 142 st.1 KZ Savezne Republike Jugoslavije. Takođe, isti službenici, 2023. godine, lišili su slobode i policijskog službenika Odjeljenja bezbjednosti Nikšić, zbog sumnje da je počinio krivično djelo zločin protiv čovječnosti iz čl. 427 KZ Crne Gore. Po zahtjevu Specijalnog državnog tužilaštva, službenici SPO su postupali po zamolnicama drugih država, kroz institut međunarodne pravne pomoći, a koje su se odnosile na ratne zločine, kod kojih su preduzimane aktivnosti na identifikovanju počilaca, prikupljanju obavještenja od svjedoka, kao i dokaza za eventualno vođenje krivičnih postupaka.²⁹⁰

U Odsjeku za suzbijanje teških krivičnih djela nalazi se Grupa za suzbijanje krijumčarenja oružja i eksplozivnih materija i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom, čiji se službenici bave otkrivanjem, sprječavanjem i suzbijanjem navedenih krivičnih djela. Tu je sistematizovano osam radnih mjesta. U vezi sa uspješnim obavljanjem ovih policijskih poslova i zadataka, istaknuta je koliderska uloga crnogorske

²⁸⁹ Odgovor vd direktora Uprave policije, A. Radovića, 49 broj 074/24-31490 od 04.06.2024 zaprimljen u Savjetu 05.06.2024 i zaveden pod brojem 22/97-18; Dokumentacija Savjeta

²⁹⁰ Takođe, u sklopu međunarodne operativne policijske saradnje, sa policijama drugih država i partnerskim službama razmjenjuju se podaci o osobama koja su predmet provjera u predmetima ratnih zločina; Isto.

policije u "Empact" projektu, kroz koji Crna Gora, u saradnji sa Europol-om, učestvuje u međunarodnim aktivnostima borbe protiv krijumčarenja oružja i eksplozivnih materija. Kada je u pitanju trgovina ljudima, u ovom Odsjeku postoji i Grupa za suzbijanje krivičnih djela krijumčarenje i trgovina ljudima i ilegalnih migracija sa 11 radnih mjesta. "Empact" projekat odnosi se i na ovu oblast, a osim toga Uprava policije ima predstavnika u HTEG-u (Interpolova ekspertska grupa za trgovinu ljudima) i ISGN-u (Specijalizovana operativna mreža Interpola), kao i u Regionalnoj ekspertskej grupi za krijumčarenje ljudi "Zebra".²⁹¹

"S obzirom na prirodu krivičnih djela iz Glave 35, Uprava policije ostaje posvećena snaženju sopstvenih materijalno-tehničkih kapaciteta, saradnji sa Tužilaštvom i razmjeni informacija sa stranim službama, a sve u cilju otkrivanja, sprječavanja i suzbijanja ovih teških krivičnih djela koja imaju međunarodni karakter" zaključio je direktor policije odgovor na upit građanskog nadzora policije o kapacitetima Uprave policije u odnosu na stanje i pojavne oblike krivičnih djela protiv čovječnosti.

Akcija za ljudska prava: Predano praćenje procesuiranje ratnih zločina

Akcija za ljudska prava je nevladina organizacija sa sjedištem u Podgorici koja je izuzetno aktivna u uspostavljanju vla-

davine prava. Predano prati postupanje nadležnih državnih organa i procesuiranje ratnih zločina u Crnoj Gori. Ova NVO je organizovala brojne konferencije i objavila značajne, vjerodostojne, izvještaje i analize kojima je podržana tranziciona pravda, zahtijevano djelotvorno procesuiranje ratnih zločina, te ukazano na rezultate i propuste u radu.

Iako je fokus rada, u pogledu ratnih zločina, na događaje od 1992. godine, komentari, ocjene i preporuke Akcije za ljudska prava su primjenjive i u širem kontekstu. Prepoznajući slabosti i odsustvo praktičnog pristupa državnog tužilaštva Crne Gore u odnosu na ozbiljna kršenja ljudskih prava nakon raspada SFR Jugoslavije, onda nije teško, analogno, zaključiti kakvo je postupanje bilo u odnosu na još starije događaje koje, i objektivno, prate i veći izazovi i problemi. Zato su određeni osvrti na aktivnosti nadležnog državnog tužilaštva od značaja, i primjenjivi su, i za postupanje i u predmetu "Jama Kotor".

Akcija za ljudska prava je ocijenila da ratni zločini nijesu "proaktivno istraživani" od strane nadležnog Specijalnog državnog tužilaštva Crne Gore.²⁹²

U kontekstu prava na istinu, na kojem naročito insistiramo u ovom radu, cijenimo da valja podsjetiti na ocjenu izvršne direktorke ove NVO da se "ne može zaključiti

²⁹¹ Osim pomenutih odsjeka i grupa, i Odsjek za suzbijanje opšteg kriminaliteta - Grupa za suzbijanje imovinskih delikata i PEH takođe prati područje vezano za kulturna dobra, budući da su poslovi i zadaci ove Grupe dijelom povezani i sa ovom oblašću. Prema podacima iz sjedišta policije, ovi službenici su učestvovali u više međunarodno sprovedenih akcija otkrivanja i sprječavanja ilegalnog prometa kulturnih i falsifikovanih dobara na svjetskom nivou, kao i na krijumčarenje motornih vozila, a u vezi čega su dalje postupanje preuzeli službenici SPO; Isto.

²⁹² "Primjena Strategije za istraživanje ratnih zločina Državnog tužilaštva Crne Gore 2021-2022", autorke Bojana Malović i Tea Gorjanc Prelević, Akcija za ljudska prava, Podgorica, 2023; Dostupno i onlajn: <https://www.hraction.org/wp-content/uploads/2023/02/Primjena-strategije-single-page-MNE.pdf>. U odnosu na isto pitanje pogledati i izvještaj Akcije za ljudska prava pod nazivom "Primjena Strategije za istraživanje ratnih zločina Državnog tužilaštva Crne Gore" iz 2021. godine, takođe dostupno onlajn: https://www.hraction.org/wp-content/uploads/2021/06/Izvjestaj-o-primjeni-Strategije_FINAL.pdf.

da država pojačano suzbija nekažnjivost ratnih zločina”.²⁹³

Napominjemo da predstavnici_e državnog tužilaštva, pri učešću na važnim događajima na kojima se raspravljalo o (njihovom) radu na ratnim zločinima nikada nijesu pomenuli, niti jednom, predmet “Jama Kotor”.

²⁹³ Izjava Tea Gorjanc Prelević od 27.01.2023; “Procesuiranje ratnih zločina uslov za uspostavljanje vladavine prava”, Mina; Dostupno onlajn: <https://mina.news/vijesti-iz-crne-gore/drustvo/procesuiranje-ratnih-zlocina-uslov-za-uspostavljanje-vladavine-prava/>

KALIBRACIJA PATNJE: PRIZNANJE ŽRTAVA I HUMANIZACIJA MRTVIH

Mrtvi (i dalje) zaslužuju ljudska prava

U kontekstu predmetne rasprave, korisno je da ukažemo na važan istraživački projekat "Ljudska prava, ljudski ostaci: Forenzički humanitarizam i politike grobnice" kojim je rukovodila dr Claire Moon, profesorica na odsjeku sociologije na Londonskoj školi ekonomije i političkih nauka (LSE), a koji, između ostalih, postavlja i pitanje imaju li mrtvi ljudska prava. "Čineći to, projekat "Human Rights, Human Remains" obećava radikalno suprotstavljanje paradigmi ljudskih prava uključivanjem mrtvih u kategoriju onih koji se smatraju "ljudima" i zaslužuju ljudska prava.²⁹⁴ Ovaj projekat je doprinio i razvoju novih međunarodnih standarda i izvještaja o lociranju, zaštiti i ekshumaciji masovnih grobnica.²⁹⁵

Dr Claire Moon se zanima(la) mrtvima u svijetlu masovnih zločina koji nijesu samo "objekti" humanitarne pažnje i različitih krivičnih postupaka (procesu), već i dio "društvene i političke borbe", što potvrđuje i naš posmatrani slučaj.²⁹⁶

"Očito je besmislica sugerisati da se mrtvima mogu u potpunosti i sveobuhvatno podariti ljudska prava. Većina ljudskih prava nema smisla nakon smrti. A osim toga, mrtvi ne mogu biti nosioci prava niti snositi odgovornost. Ali, rekla bih, oni

mogu biti nosioci prava u onoj mjeri u kojoj se živi ponašaju tako da imaju obaveze prema mrtvima, tretiraju ih kao da imaju prava i praktično im daju prava. Dakle, kako bi utvrdili imaju li mrtvi prava, moramo sagledati istoriju, protokole i praksu koji već daju prava mrtvima" kaže dr Clair Moon.²⁹⁷

Upravo u tom kontekstu, tvrdi ona, mrtvi su "zaslužni" za dva značajna "moralna projekta" XX vijeka: (1) humanitarizam - u smislu utemeljenja međunarodne federacije društava Crvenog krsta i crvenog polumjeseca ("masovna smrt i patnja u bitki kod Solferina 1859")²⁹⁸ i (2) ljudska prava - donošenje Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, 1948. godine, je "podstaknuto sa šest miliona mrtvih u holokaustu". "U tom smislu, na Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima se može gledati kao na izraz onoga što dugujemo mrtvima ili kao obećanje koje su živi dali mrtvima" kaže dr Moon.

Tekovine međunarodnog humanitarnog prava jasno ukazuju na prava mrtvih kroz njihovu identifikaciju, povratak porodicama i odgovarajuće sahranjivanje posmrtnih ostataka. "Uvijek iznova naglašavaju se načela "poštovanja" i prava na "dostojanstvo" mrtvih" ističe dr Moon u već citiranom radu.

²⁹⁴ Više o projektu dostupno onlajn: <https://humanrightshumanremains.com>; Dostupan i kratki film o projektu <https://www.youtube.com/watch?v=9tKCVIKGHeQ>

²⁹⁵ v. https://www.icmp.int/wp-content/uploads/2022/02/mass_graves_project_english-4.pdf; <https://www.icmp.int/wp-content/uploads/2022/02/Bournemouth-Protocol-BHS-Final.pdf>

²⁹⁶ Više o autorki v. <https://www.lse.ac.uk/sociology/people/claire-moon>

²⁹⁷ Dr Claire Moon, "Politics, deathwork and rights of the dead", objavljeno u akademskom časopisu "Humanity", 9.11.2018; Dostupno onlajn: <https://humanityjournal.org/blog/claire-moon/>

²⁹⁸ v. <https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/publications/icrc-002-0361.pdf>

Ona tvrdi, da "praksa forenzičkog humanitarizma potvrđuje (njenu) tvrdnju da "mrtvi imaju ljudska prava, ili barem jedno preostalo ljudsko pravo: pravo na dostojanstvo".²⁹⁹

Svoj zaključak pojašava na sljedeći, akademski i istraživački inspirativan, motivirajući, način: "Forenzička praksa, posebna ona kod identifikacije mrtvog tijela, naučno "ponovno spaja" mrtvo tijelo s identitetom osobe u životu, vraćajući karakter, personalnost nakon smrti. U slučajevima kada su mrtvi radikalno dehumanizirani..., forenzička identifikacija takođe je praksa ponovne humanizacije nakon smrti: ponovnim fizičkim sastavljanjem osobe (na primjer, spajanjem neartikulisanih dijelova tijela); ponovno spajanje mrtvog tijela s njegovim identitetom u životu; te obnavljanjem porodičnih i društvenih veza. To su, vjerojatno, postupci kojima se vraća dostojanstvo mrtvom tijelu".³⁰⁰

Saopšteno je od značaja jer crnogorski, postupajući, državni tužioc, godinama, odlažu odgovarajuće analize.

Kalibracija civila (patnje) ili pogrešnost postavljanja i ponašanja žrtve

Pitanje stradanja i kategorizacije civila u političkom diskursu je kontinuirano prisutno, naročito od Prvog svjetskog rata. Pri različitim legitimnim vojnim ili policijskim operacijama, ali i kod terorističkih aktivnosti, često se poseže i za terminom "nedužni civili" što bi moglo ili trebalo da ukaže da navodno postoje i civili koji nijesu nevini.

Pitanje rangiranja ili kategorizacije civila je aktuelizovano i u izrealskom-palestinskom sukobu (2023-24) u kojem je Izrael imao nesporno pravo da odgovori na stravični masakr terorističkog Hamasa nad preko 1.400 izraelskih civila, 7. oktobra 2023. godine. U razumijevanju ovog pitanja posebno nam je bio koristan i preporučujemo pažnji tekst "Conceptualizing civilians: beyond "Innocence" autorki Christiane Wilke i Helyeh Doutaghi, objavljen 27.10.2023. na digitalnoj platformi Lieber Instituta za pravo i ratovanje na West point vojnoj akademiji SAD koji doprinosi očuvanju primata međunarodnog prava u savremenom ratovanju. Navedene autorke, između ostalog, govore o materijalizaciji civila i ukazuje da se od njih ne treba očekivati da budu bez stava o društveno-političkim pitanjima da bi sačuvali pretpostavku "nevinosti".³⁰¹

Od Drugog svjetskog rata na ovamo svjedočimo kontinuiranom podcjenjivanju viktimizacije civilnih, dakle nevinih, žrtava koje nijesu bile dio narativa koji je pratio narodnooslobodilačku borbu i izgradnju (budućeg) socijalističkog društva.

Civilne žrtve koje su stradale od strane pripadnika partizanskih jedinica nijesu bile priznate, niti su bile "dobre žrtve" za razliku od civilnih žrtava koje su stradale od strane formacija fašističkih okupatora i njihovih, domaćih, pomagača. Prvim žrtvama je dodijeljen identitet izdajnika, društveno i politički su osporavane, o njima se, uglavnom ćutalo, a druge su tretirane osnovano, utemeljeno i sa potrebnim društvenim poštovanjem, iako je i jednim

²⁹⁹ Dr Claire Moon, "Human rights, human remains: forensic humanitarianism and the human rights of the dead"; International Social Science Journal. doi:10.1111/issj.12071; Dostupno onlajn: https://www.academia.edu/29592409/Human_rights_human_remains_forensic_humanitarianism_and_the_human_rights_of_the_dead_International_Social_Science_Journal_doi_10_1111_issj_12071

³⁰⁰ Dr Claire Moon, "Politics, deathwork and rights of the dead", objavljeno u akademskom časopisu "Humanity", 9.11.2018; Dostupno onlajn: <https://humanityjournal.org/blog/claire-moon/>

³⁰¹ Dostupno onlajn: <https://lieber.westpoint.edu/conceptualizing-civilians-beyond-innocence/>

i drugima bilo zajedničko da su bile žrtve, nevine žrtve, odnosno žrtve koje nijesu uzele učešće u ratu.

Indoktrinacija, naročito nakon Drugog svjetskog rata, za kojom su široko i strateški posezale komunističke vlasti, učinila je da se politička ubistva tokom i nakon rata politički legitimišu, opravdaju i društveno prihvate.³⁰²

Dr Kevin Hearty kritički ispituje tumačenja nevinih žrtava u tranzicijskim društvima, prepoznajući (nevine) žrtve "koje nijesu učinile ništa ili koje nijesu učinile ništa loše."³⁰³ Hearty predaje kriminalistiku na Kraljičinom univerzitetu (Queen's University) u Belfastu i istraživački je naročito fokusiran na irski republikanizam, politiku sjećanja, policiju, ljudska prava, viktimologiju i tranzicionu pravdu. Odbrađujući citiranje u našem radu u kojem se govori i o "hijerarhijskim pristupima žrtvi u Crnoj Gori nakon Drugog svjetskog rata" ocijenio je da bi isti trebao biti "prigodan i vrijedan dodatak postojećoj literaturi". Iskazujemo zahvalnost na tome.

Dr Kevin Hearty, na primjeru Sjeverne Irske, razmišlja o statusu i identitetu koji se dodjeljuje žrtavama u tranzicionim društvima. Dok se žrtve koje nijesu učinile ništa uglavnom ne problematizuju, tako se, nastavlja dr Hearty teorijsku raspravu, oko

žrtava koje nijesu učinile ništa loše pokreću političke i moralne rasprave.³⁰⁴

U našem, crnogorskom, kontekstu i iskustvu, u odnosu na istaknuto pitanje i temu, to bi se moglo odnositi na one koji su imali indiferentan ili nijesu imali afirmativan odnos prema ideji socijalističke revolucije. Takvim pristupom nijesu učinili ništa loše, nijesu uzeli učešće u ratu i te nevine žrtve su bile nepodržavajuće prema komunistima koji su, uz borbu protiv fašističkog okupatora, sprovodili u djelo i socijalističku revoluciju prepoznajući, s tim u vezi, i klasne protivnike (neprijatelje).³⁰⁵ Oni koji su, mislimo na raniji period, "svjesno" bili politički ili profesionalno aktivni (policija, vojska, administracija, školstvo...) a nijesu se, recimo, dovoljno podržavajuće deklarirali, tokom rata, prema Komunističkoj partiji, tako su se izložili budućem ideološkom "ciljanju" i "uskraćenju statusa nevine žrtve".³⁰⁶ U viktimološkoj literaturi, žene i djeca, se smatraju "idealnim nevinim žrtvama" pa njihovo priznavanje ne znači istovremeno i "delegitimovanje" pokreta koji stoji iza nasilja prema njima.³⁰⁷ Dr Hearty upravo kaže da ta ideološka orijentacija ("perspektiva") je definisala kako trenutni tako i budući, kasniji, odnos prema tumačenju, opravdavanju, dogođenog nasilja.³⁰⁸

³⁰² O mehanizmima indoktrinacije, utemeljenim na tradiciji i nasljeđu SSSR-a, detaljno govori dr Adnan Prekić u knjizi "Crvena ideja Crne Gore", strane 109-286, Matica Crnogorska, Podgorica, 2020

³⁰³ Hearty, Kevin: "Victims Who Have Done Nothing or Victims Who Have Done Nothing Wrong: Contesting Blame and 'Innocent Victim' Status in Transitioning Societies", *The British Journal of Criminology*, Volume 59, Issue 5, September 2019, Pages 1119-1138

³⁰⁴ Isto, 1121.

³⁰⁵ Dr Hearty ističe da se "pojam "nevine žrtve" često poistovjećuje s izrazom neborac kojim obično označavajući civila koji nije bio član nijedne oružane grupe" ukazujući pak da se pojmovi "nevina žrtva" i "civil" "međusobno ne isključuju, ali nijesu nužno ni recipročni"; Isto, 1123.

³⁰⁶ Isto, 1129.

³⁰⁷ Isto, 1125.

³⁰⁸ Isto, 1127-28.

Na početku ovog dijela teksta i sami smo upotrijebili prefiks "nevine" prije pojma žrtve. Dr Hearty upravo o tome razvija interesantnu i poučnu raspravu. Upotreba pojma definiše i dalji "vrijednosni okvir za tumačenje nasilja u prošlosti". "Ako se prefiks pojavi, to sugerise, kaže dr Hearty, da, vjerovatno, nije bilo opravdanog osnova za targetiranje te žrtve. Međutim, ako se ne pojavi, to implicira, kaže on, da je postojao određeni legitimni osnov za nasilje.³⁰⁹ Vraćajući se, opet, našem iskustvu, uzimajući u obzir "širinu" ideološke perspektive (komunista) brojne su kategorije stanovništva i društvene grupe postala opravdana meta jer su (postali) smetnja uspostavljanju socijalističkog društva. Samim tim što nije bila podržavajuća prema toj ideji (ideologiji), smatralo se, "da je žrtva sama izazvala svoju viktimizaciju".³¹⁰ Isto se odnosi i na "ideološku perspektivu" četnika, i njihove ideološke projekte očuvanja monarhije odnosno uspostavljanja Velike Srbije.³¹¹ Kada govorimo o zločinima, posebno fašističkih okupatora i četnika, često su odmazde nad civilnim stanovništvom "smatrane" legitimnom metom samo zato što žive na određenoj teritoriji koju su, po različitim, osnovama povezali sa drugom stranom u sukobu.

Priznanje žrtava

Podsjećanje na otvaranje njemačkog ratnog groblja u Podgorici ima odgovarajuću logiku, poveznicu, u ovom radu. Ukazali

smo na činjenicu da priznanje žrtava ne znači i odbacivanje dotadašnje interpretacije rata i sukoba. Dr Hearty, što je autorima ki posebno blisko, to naziva mogućnošću, opcijom, pokušajem, da kao društvo, postanemo "kritički samorefleksniji u svojim pristupima viktimizaciji". Potpisujući odgovarajući sporazum sa Vladom SR Njemačke, dodjeljujući lokaciju, stvarajući zakonske, urbanističke i druge pretpostavke za otvaranje njemačkog ratnog groblja, Vlada Crne Gore je pristupila tzv. apolitičkom priznavanju žrtve. Na taj način, zvanična Crna Gora, na bilo koji način (uprkos politizaciji određenih političkih i nevladinih organizacija), nije dovela u pitanje opšteprihvaćena uvjerenja o ulozi i odgovornosti Njemačke u Drugom svjetskom ratu. Crna Gora je priznala žrtve bivšeg neprijatelja na "ljudskoj (humanističkoj - o.a.) osnovi bez političkog priznavanja istih kao "nevinih žrtava". "To znači, kaže dalje dr Hearty, priznati bol i patnju koju su pretrpjeli u kontekstu sukoba, ali to ne znači reći da je bilo politički ili moralno pogrešno što su bili meta tokom tog sukoba".³¹² Vraćajući se, opet, kontekstu i iskustvu Crne Gore, u slučaju nevinih žrtava tokom i nakon Drugog svjetskog rata, zvanična Crna Gora nije pristupila ni "apolitičnom" niti "političkom" priznavanju žrtava političkog nasilja i progona (izuzev golootočkih žrtava).³¹³

DPS Crne Gore (naslijednica ranijeg Saveza komunista Crne Gore), tokom

³⁰⁹ Isto, 1121.

³¹⁰ Isto, 1124.

³¹¹ O konceptu loše žrtve i "legitimnog" nasilja prema njima možemo govoriti i u značajno manje problematičnim razdobljima, posebno u kontekstu postupanje crnogorske policije. Npr. kod primjene policijskih ovlašćenja tokom opozicionih i građanskih protesta (2015), litija (2020) i Belvederskih demonstracija (2021).

³¹² Hearty, Kevin: "Victims Who Have Done Nothing or Victims Who Have Done Nothing Wrong: Contesting Blame and 'Innocent Victim' Status in Transitioning Societies", *The British Journal of Criminology*, Volume 59, Issue 5, September 2019, strana 1130.

³¹³ Hearty ističe da političko priznanje nosi sa sobom moralnu stranu o (ljudskim - o.a.) pravima i (učinjenoj - o.a.) nepravdi; Isto, 1130.

decenija upravljanja zemljom i društveno-političkim tokovima (od uvođenja višepartijskog sistema do 2020.) uglavnom je imala kalkulantski, proračunat, odnos prema žrtvama. Nijesu bile rijetke situacije, u kojima su vlasti dozvoljavale komemorativne i druge aktivnosti pravoslavne crkvene zajednice a sa druge strane su, preko struktura, organa lokalne samouprave i lokalnih zajednica koje je DPS kontrolisala na terenu, podsticali otpor istima. Često je, tako, stvaran privid složene političke stvarnosti i mogućeg nasilja u kojima vlast (DPS) "zadužuje" crkvene i političke centre moći.³¹⁴

Do promjene odnosa prema procesu suočavanja sa prošlošću, u DPS Crne Gore dolazi tek iz opozicionih redova. Pristup je, iako i dalje selektivan, ipak značajno dublji, dosljedniji i konkretniji. Na novoj generaciji lidera_ki u toj partiji ostaje da osmisle koncepte i strategije prema javnosti, za sva problematična ponašanja i tolerisanje istih, kako od 1945. tako i od uvođenja višepartijskog sistema i obnove državne nezavisnosti. To uključuje priznanje i izvinjenje zbog "viktimizacije izvan dopuštenih moralnih ili političkih granica".³¹⁵

Uzimajući u obzir sva predstavljena iskustva, uključujući i istorijsko i političko, autori_ka duboko vjeruju, da je neophodan politički i moralni trenutak u Crnoj Gori, u kojem će biti moguće "razriješiti (i zaustaviti - o.a) dugotrajna osnovna viktimološka neslaganja" i uspostaviti puni nacionalni konsenzus "oko priznavanja ljudskog aspekta" svake žrtve, naročito žrtava koje nijesu učinile ništa i žrtava koje nijesu učinile ništa loše.³¹⁶

³¹⁴ Zanimljivo je kazivanje policijskog starješine Duška Koprivice o događanjima u Šavniku, 1995. godine, u njegovoj automemoarskoj zbirci priča; v. "Život na ispitu", strane 95-98; Civilni forum, Nikšić, 2024

³¹⁵ Isto, 1133.

³¹⁶ Isto, 1132, 1133.

ZAVRŠNE MISLI, ZAKLJUČCI I PREPORUKE:

“MRTVA TIJELA (NI)JESU BITNA”

Predmet ovog rada je istraživanje humanističkog pristupa prema žrtavama iz i nakon Drugog svjetskog rata u Crnoj Gori uz preispitivanje odnosa prema civilnim, nevinim, žrtvama koje su još uvijek službeno nepriznate. (Po)trudili smo se, da bar u ovom trenutku, ponudimo (što) zaokružen(ij)u studiju o ovoj problematici i informacije koje mogu koristiti društvu. Naravno da smo svjesni da su (pre)ostala određena pitanja koja treba da se istraže i dalje naučno obrade.

Istraživanje ozbiljnih kršenja ljudskih prava je dužnost države. Državno tužilaštvo (početno Više državno tužilaštvo u Podgorici, a potom i Specijalno državno tužilaštvo Crne Gore) kao i u svakom drugom, tako i u ovom predmetu, predstavlja javnost i nastupa u ime javnosti. Cijenimo da država treba imati odgovarajući odgovor, ako ne na dogođena kršenja ljudskih prava, onda svakako u odnosu činjenicu, koja joj je postala poznata, da se na određenim lokacijama nalaze posmrtni, kosturni, ostaci, neutvrđenog broja osoba i dalje nepoznatog identiteta.

Prateći i ocjenjujući postupanje policijskih službenika, za što ima zakonska ovlaštenja i uporište, Savjet za građansku kontrolu rada policije je, i kroz komunikaciju sa državno-tužilačkom organizacijom, pokušao, to je nesporno, da doprinese praksi prava na istinu u našoj zemlji.

Ipak u konkretnom slučaju inicijativa nije bila na policiji i policijskim službenicima. Savjet nema ulogu u javnom nadzoru državnih tužilaca, ali možemo iznijeti najosnovniji stručni i građanski komentar da dosadašnje postupanje državno-tužilačke organizacije nameće potrebu za temeljno preispitivanje ne toliko postupanja u konkretnom predmetu, koliko (ne)postojanja adekvatnih sistemskih rješenja.

Državno tužilaštvo se gotovo nijednom, na bilo koji način, nije oglasilo povodom ovog predmeta. Interes javnosti za ratne zločine uvijek je prisutan. Potreba za tim je očigledno postojala i iz razloga što zastoje(e) u radu na predmetu, ustupanje i vraćanje nadležnosti i brojne druge, zaista, složene informacije i podatke javnosti autentično jedino može saopštiti nadležno državno tužilaštvo. Po ovom predmetu u potpunosti je izostao transparentni pristup, naravno u okviru i formatu koji to dopuštaju postupak i zakon.

Kada je riječ o kršenjima ljudskih prava u toku i neposredno nakon, po završetku, Drugog svjetskog rata, može se, sa osnovanošću i sigurnošću, ustvrditi da država Crna Gora nije pripremljena za institucionalno suočavanje sa ovim i drugim sličnim događajima (okolnostima), što se, u punoj mjeri pokazalo i na predmetu “Jama Kotor”.

Bez namjere da zalazimo u to da li su, u materijalnom smislu, ispunjeni elementi bića krivičnog djela, čak i uz punu posvećenost tužilaštva, usljed činjenice protoka vremena, predistražni postupak se teško može okončati do odgovarajućeg nivoa osnovane sumnje koji omogućava donošenje odluke o (ne)pokretanju krivičnog postupka. Protokom vremena, s punom sigurnošću, može se zaključiti da istrage nije moguće usmjeriti ka identifikovanju počinitelja i njihovom dovođenju pred licem pravde. Niko od odgovornih, u ovom ili budućim, sličnim, predmetima (npr. poratna događanja na Cetinju), svakako više nije među živima.

Zato cijenimo, mogućim i potrebnim, naložiti preduzimanje drugih mjera i radnji, poput istraživanja arhivske građe i ekshumacije posmrtnih ostataka. Odgovornost i praktično

djelovanje države u pogledu poštovanja ljudskih prava ne prestaju, ni u situacijama kada nije moguće, iz objektivnih razloga, i postojanja brojnih prepreka, okončati (pred) istražne radnje.

Sistemska neslaženje, da ne kažemo i uočene sistemske slabosti, ukazuju da treba osmisliti novi pristup, koji, nadalje, nije nužno da se isključivo zadrži u okvirima tužilačkih i policijskih okolnosti.

Neprepoznavanje i neuvažavanje svih objektivnih prepreka i izazova u (dosadašnjem) radu državnih tužilaštava (tužilaca) predstavljalo bi politizaciju i zlonamjernost.

Treba sagledati iskustva drugih zemalja (posebno ističemo Hrvatsku, Sloveniju, Albaniju, Španiju) i međunarodnih organizacija (poput Međunarodne komisije za nestale osobe) da se ova materija, umjesto (ili ne samo) kao krivičnopravna stvar (zbog jasnih ograničenja i izazova), tretira i kao administrativno pitanje (k)ako bi se ubrzali postupci ekshumacija, obreda i pristojnih sahrana posmrtnih ostataka. U tom pravcu Crna Gora može računati na međunarodnu pomoć i saradnju.

Preporučujemo nadležnim državnim institucijama da omogućće i podstaknu diskusiju i istrage svih navoda o postojanju prikrivenih i neobilježenih grobnica žrtava vansudskih pogubljenja.

Vjerujemo da su crnogorske institucije, sve u cjelini, sposobne da pruže politički i profesionalni podstrek rješavanju ovako važnog pitanja i to na način da se zaustavi dalje odsustvo humanizma i kompromitovanje postojanja minimalnog osjećaja za pravdu. Prevažodno se misli na radnje ekshumacije i identifikacije kostiju koje nijesu naložene već godinama.³¹⁷

Smatramo važnim, naravno gdje je to moguće sprovođenjem odgovarajućih i potrebnih forenzičnih analiza, konstatovati činjenice o okolnostima smrti i utvrđivanja lokacija na kojima se žrtve trenutno nalaze. Brojni autori i organizacije smatraju da su to važne aktivnosti, koje uz sahranjivanje posmrtnih ostataka, predstavljaju ključne radnje.

Pozivamo sve društvene strukture i aktere da uspostave i razvijaju konstruktivnu, strukturiranu, diskusiju i dijalog kao i da se razmotri uspostava odgovarajućih, naučnih, komisija koje će istraživati određena, naročito pojedinačna, pitanja kršenja prava u prošlosti ili određene nerazjašavanje istorijske okolnosti. Vjerujemo da takav stručni pristup i format dijaloga može ohrabiti i ubrzati proces integracije Crne Gore u EU.

Konačno, preporučujemo vlastima da podstaknu izučavanje dostupne građe koja se odnosi na ratni i neposredno poslijeratni period. Neophodno je osigurati liberalniji, pojednostavljen, pristup svim arhivima koje se odnose na rad bezbjednosnih službi, policije, tužilaštva, sudstva, partijskog i državnog rukovodstva u ratnom i neposredno poslijeratnom periodu kako bi zainteresovani mogli pristupiti istraživanju kršenja ljudskih prava i humanitarnog prava. Trenutni režim pristupa podrazumijeva odobrenje resornog ministra, što je ograničavajuća mjera. Tekovine UN-a jasno ukazuju da slobodan pristup arhivima doprinosu njegovanju kolektivnog pamćenja i sprječavanju, što je u našem slučaju od posebnog značaja, revizionističkih namjera.

³¹⁷ Pretpostavka je da se (zbog protoka vremena i činjenice da su posmrtni ostaci najvjerovatnije u potpunosti skeletizirani) identifikacija kosturnih ostataka u jami može utvrditi isključivo DNK analizom. "Srodnici imaju identične delove biohemijske strukture, što omogućava nepogrešivu identifikaciju posmrtnih ostataka"; v. "Ekshumacije u Srbiji, 2001: Pregled", Međunarodna komisija za nestale osobe ICMP, Beograd, 2002; Dostupno i onlajn: <https://www.icmp.int/wp-content/uploads/2014/08/icmp-fsd-01-02-2-serb-doc.pdf>

KRITIČKA OCJENA STRUČNE I NAUČNE VRIJEDNOSTI RADA: **IZVODI IZ RECENZIJA**

Razobličavanje naše tužne stvarnosti

Studija više autora pod radnim nazivom „Prikrivene grobnice: službeni tabu“ objektivnim, ubjedljivim i veoma studioznom pristupom i elaboracijom, razobličava našu tužnu društvenu stvarnost, da političke elite države Crne Gore, ni u dvadesetim godinama XXI vijeka nijesu spremne da se na odgovoran, društveno prihvatljiv i naučno utemeljen način suoče sa svojom prošlošću.

Autori studije su kroz sveobuhvatnu analizu jednog slučaja, prikrivene grobnice iz II svjetskog rata u Nikšiću, nedvosmisleno objasnili nespornost državnih institucija, prije svega tužilačke da se angažuje i suoči sa događajem iz prošlosti koji ima sve inkriminacije ozbiljnih krivičnih djela protiv čovječnosti iz oblasti ratnih zločina.

Ovakvim odnosom prema prošlosti i pristupom da ne teži otkrivanju istine, država Crna Gora pokazuje da nije spremna za neophodan civilizacijski iskorak koji je i jedan od najvažnijih uslova za punopravno članstvo u EU.

Ostavljajući skrivenim, ogroman broj stranica svoje istorije, Crna Gora prećutno odobrava revizionizam, relativizaciju i različite ideološke i druge zloupotrebe događaja iz skorije i dalje prošlosti. Umjesto naučno ispitane i dokazane istine o našoj prošlosti i institucionalne preduzimljivosti (nezavisne i profesionalne), ostajemo zarobljeni u neznanju, obilju istorijskih falsifikata i zloupotrebi svega toga, kako bi prava istina ostala i dalje skrivena od očiju javnosti. Kao jedan od prvih čitalaca ove sveobuhvatne studije, odajem neizmjernu zahvalnost njenim autorima što su na jedan primjeren i originalan način ukazali u kojoj je mjeri Crna Gora i danas nezrela i nesporna da se obračuna sa ideološkim monopolima na istinu.

Borba za istinu mora biti neprestalna, ali za nju je neophodna politička volja koje u ovoj zemlji, nažalost i nakon velike istorijske distance, nema.

Miodrag Živković,

advokat u penziji, sudija Osnovnog suda u Kotoru (1982-1990)

i poslanik u Skupštini Crne Gore (1998-2008)

Crna Gora dugo čeka na humanizaciju svih mrtvih

Značaj ovoga rada je višeslojan. On je svojevrsna priprema Crne Gore za institucionalno suočavanje sa događajima iz prošlosti koji opterećuju. Autori su jasno mapirali put kojim bi trebalo da se ide u procesu priznanja svih žrtava u toku i poslije Drugog svjetskog rata, njihove identifikacije i dostojne sahrane. Apostrof je na humanizaciji svih mrtvih što je jedno od osnovnih civilizacijskih dostignuća i proces na koji Crna Gora odavno čeka.

Autori zastupaju prava nevinih žrtava i njihove najbliže, potomke koji se suočavaju sa nemoći, revoltom, mimikrijom... i tugom koju nijesu mogli, javno, da manifestuju. Kolektivna trauma o kojoj se nije smjelo pričati decenijama, skoro vijek. Totalitarni režim poslije Drugog svjetskog rata smišljeno je tabuizirao tu temu jer je apsolutna odgovornost za ta ubistva bila upravo njegova. Režim koji je bio na vlasti u Crnoj Gori potonjih tridesetak godina, iz pragmatičnih razloga jasnog pozicioniranja patriota i izdajnika, preuzeo je ideološko nasleđe komunističkog sistema i nastavio da "baštini" njegove tekovine. Stoga, jasan je kontinuitet mistifikacije jama i stigmatizacije ubijenih i bačenih u te jame.

"Narod koji ne može da se suoči sa svojom prošlošću biće teško osakaćen u budućnosti". Ove riječi Džona Toša, britanskog historičara, mogu djelovati zastrašujuće i terapijski. To će zavisiti od nas.

Miomir Đurišić,

*profesor istorije, direktor Cetinjske gimnazije (2005-2014),
urednik za nastavnu periodiku u Zavodu za udžbenike i nastavna sredstva Crne Gore (2014-16),
direktor Škole za srednje i više stručno obrazovanje „Sergije Stanić“ u Podgorici*

Humanistički pledoaje o prevladavanju negacije i organiziranog zaborava žrtava, bez pokušaja stvaranja zamjenskog revizionističkog narativa

Knjiga "Prikrivene grobnice: službeni tabu" Aleksandra Saše Zekovića, Zorane Bačović i Zorana Čelebića važan je prilog tzv. suočavanju s prošlošću. Ova je publikacija plod dugogodišnjeg istraživanja i angažmana da se konačno rasvijetli pitanje ne samo prikrivene i neobilježene grobnice u općini Nikšić, u jami "Kotor", nego da se pregledno iznesu sakupljene informacije vezane za odnos državnih institucija vezano za prikrivena mjesta stradanja u političkim obračunima iz prošlosti. Predmetna publikacija predstavlja humanistički pledoaje za nužno priznavanje činjenice postojanja masovnih žrtava krvavog 20. stoljeća i poziva na prevladavanje podjela prema mrtvima i na njihovu „humanizaciju“. Odnos prema neobilježenim mjestima zločina iz Drugog svjetskog rata i po njegovom završetku, prema prikrivenim ili neoznačenim grobnicama kao „mjestima savjesti“, sigurno se može smatrati indikatorom svijesti i kulture demokratskog društva.

Povijest masovnog nasilja na cijelom prostoru bivše jugoslavenske države kao posljedica žestokog sukoba fašizma, nacionalsocijalizma i staljinizma i njihove inherentne politike nametanja kolektivne (rasne ili klasne) krivnje i kulminacija sukoba formacija koji su bili u službi tih ideja za vrijeme Drugog svjetskog rata ostavili su današnjim generacijama bremenito nasljeđe. Do današnjeg dana postoje neslaganja u akademskoj i široj javnosti o uzrocima, tijeku, sudionicima i posljedicama ratnih zbivanja i poraća, u kojima je stradao toliki broj ljudi. Međutim, suprotstavljene i nepomirljive razlike u shvaćanju povijesti 20. stoljeća, pa onda i sukobljenih strana u tom ideološko motiviranom ratu, nipošto ne bi smjelo značiti odustajanje od temeljnih pretpostavki pravne države i vladavine prava.

Odnos prema masovnim grobnicama, kao što je grobnica „Kotor“, locirana u mjestu Kuline, opravdano se može smatrati svojevrsnim lakmus testom, koji pokazuje postojanje ili, pak, nepostojanje političke volje i podrške prema rasvijetljavanju politički motiviranog nasilja iz prošlosti. Zalaganje autora ove publikacije za prevladavanje „traume bolne prošlosti“ i za „pojedinačni pristup pravu na istinu“, prema mišljenju ovog recenzenta, zaslužuje svaku pohvalu i podršku. Istraživanje svih slučajeva stradanja i progona, bez obzira na političku ili ideološku pripadnost žrtava, čini se neophodnim kako bi se gradila demokratska kultura sjećanja. Cilj ove knjige, kao što je to i cilj inicijative suizdavača, Savjeta za građansku kontrolu rada policije, koji zagovara osnivanje posebne radne grupe koja bi razmotrila i komparativna, europska i regionalna iskustva u procesu primjerenog suočavanja s problematičnom prošlošću, konkretni su koraci i promjena politike zane-marivanja „humanističkog pristupa“ u crnogorskom društvu, o čemu uglavnom svjedoči dosadašnji odnos mnogih službenih institucija prema istraživanju i obilježavanju grobnica.

Knjiga potiče čitatelja da se na primjeru crnogorskog iskustva suoči s bolnim pitanjem nasilja i zločina, i ona predstavlja doprinos prevladavanju negacije i organiziranog zaborava komunističkih žrtava, bez pokušaja stvaranja zamjenskog revizionističkog narativa.

Društveno pomirenje se zasigurno ne može temeljiti na uljepšavanju povijesti ili na prešućivanju žrtava i nepravda u prošlosti. Ono se mora temeljiti na poštivanju dostojanstva žrtava i na pokušaju razumijevanja (ne opravdavanja!) motiva koji su uvjetovali povijesne sukobe i ideološke motivacije nasilja u prošlosti.

Civilizacijska je nužnost pronalaženja i obilježavanja mjesta zločina i masovnih grobnica uz osiguranje dostojanstvenog ukopa žrtava, kao što je nužno kritičko preispitivanje svih politiziranih pristupa u utvrđivanju broja žrtava nedemokratskih režima. Kao što je to istaknuto u zaključku knjige i iznesenim preporukama, autori pozivaju sve društvene aktere i strukture da uspostave i razvijaju konstruktivnu diskusiju i dijalog, a ovom svojom knjigom su i sami dali važan doprinos raspravi, a ja joj želim puno čitatelja!

prof. dr. sc. Aleksandar Jakir

*Redoviti profesor u trajnom zvanju na Odsjeku za povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu*

Predstavljen model kako da se države odnose prema civilnim, nevinim, žrtvama ratova

Posljednjih nekoliko decenija, a posebno nakon rušenja Jugoslavije i sloma jugoslovenskog socijalizma, provođena su brojna istraživanja o žrtavama Drugog savjetskog rata i poratnog doba. Ta su se istraživanja odvijala u različitim pravcima: mnoga su imala senzacionalistički cilj i revizionistički karakter, ali su se mnoga odvijala i po dobro uspostavljenoj metodologiji i s ciljem razumijevanja događanja u ratu i poslijeratnom dobu.

Još krajem 1980-ih i početkom 1990-ih otvorena su i pitanja tajnih grobnica, o čemu se do tada više pričalo u užim krugovima. Kada su ta pitanja otvorena u nauci – to je bio početak rušenja tabua. U Sloveniji, gdje je tajnih grobnica, sa velikim brojem žrtava, bilo najviše, napravljena su ozbiljna istraživanja. Istraživanja u Hrvatskoj su, opet, imala različite smjerove, ali je značajan napredak učinjen u pronalaženju i evidentiranju tajnih grobišta. U većini zemalja su Vlade formirale i posebne komisije koje su se bavile tajnim grobnicama, čak su pravljene napore u potpisivanju međudržavnih sporazuma (između Slovenije i Hrvatske) radi zajedničkih istraživanja, donošeni su zakoni o ratnim grobljima i njihovoj zaštiti i slično. U nekim zemljama, kao u Srbiji, akcenat je stavljan na potragu za grobnicama četničkih lidera (Draže Mihailovića), a negdje se nisu napravili nikakvi ozbiljniji institucionalni pomaci (u Bosni i Hercegovini).

Bavljenje tajnim grobnicama pokazalo je da se radi o nekoliko skupina grobnica: protutenkovski rovovi iskopani u toku Drugog svjetskog rata, kraški ponori, rudarska okna i skloništa, te jame. U posljednju skupinu (jame) spada i slučaj iz Crne Gore, koji je pokrenut u februaru 2018. kada je objavljena vijest da se u mjestu Kuline, u Nikšiću, nalazi tajna grobnica žrtava komunizma. Ubrzo je formiran predmet o tome, a u čitavu akciju se uključio i Savjet za građansku kontrolu rada policije koji je i odlučio pratiti ponašanje policije. Tako su pokrenuta istraživanja čiji je cilj ne historijski revizionizam nego utvrditi činjenice i doprinijeti memorijalizaciji ovoga pitanja.

U ovoj knjizi se objavljuju i drugi aspekti ovog pitanja: kako se kroz poslanička pitanja u Skupštini Crne Gore vršio institucionalni pritisak za podsticanje vladavine prava, najava formiranja Komisije za istinu i povjerenje (KIP) i reakcije koje su potom uslijedile (Zeković, Prekić, Batrićević, Klasić), ideja o podizanju Spomenika pomirenja u Crnoj Gori kao načina memorijalizacije nevinih žrtava svih ratova u Crnoj Gori (a ne čin izjednačavanja partizana i četnika) i slično. Zaključak koji se u ovom rukopisu nudi je da Crnoj Gori nije neophodna KIP, ali da su potrebne ad hoc komisije koje će istraživati pojedine događaje.

Na kraju se još jednom naglašava kako rukopis nema cilj njegovati historijski revizionizam nego "istraživanje humanističkog pristupa prema žrtavama iz i nakon Drugog svjetskog rata uz preispitivanje odnosa prema civilnim, nevinim, žrtavama koje su još uvijek službeno nepriznate". To jeste zadaća države, i zato je važno što se pratilo kako su se u konkretnom slučaju ponašali državni organi. Zato ova knjiga na kraju sadrži i preporuke kako bi se Crna Gora, ali to je model i za druge države, trebala odnositi prema civilnim, nevinim žrtvama ratova. Ovaj rukopis, u formi knjige, će pomoći u suočavanju sa prošlošću Crne Gore.

prof. dr. Husnija Kamberović,
Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9911-578-00-6 (Savjet za građansku kontrolu rada policije)
ISBN 978-9911-565-05-1 (Udruženje pravnika Crne Gore)
COBISS.CG-ID 29880580

